

8 (05)
280

მ ლ ა მ ბ ე

თ ვ ი უ რ ი . ქ უ რ ნ ა ლ ი

წელიწადი შექმნეს

№ IX

ს ე მ ბ ე მ ბ ე რ ი , 1899

ტფილისი

საქართველოს მთავრობის ბეჭდით

1899

10.709

დგ. P-6306

Доволено цензурою. Тифлисъ, 4-го Октября 1899 г.

შ ი ნ ე რ ს ი

83•

- I—წარსულიდან.—სკოლაში.—ნაწილი მეორე.—V, VI, VII, VIII, IX, X და XI.—მოთხრობა ს. შკადაბლი-შვილისა (გაგრძელება). 1
- II—* * —ლექსი, ვ. რუხაძის 51
- III—განვივებული ლოჟა.—კიარასი 52
- IV—დამონებული.—ნაწილი მეორე.—I, II, III და IV.—რომანი ბოლგართა ცხოვრებიდან, ივ. ვაზაგისა, თარგმანი. 59
- V—ეტიუდი.—შიო ანაკეისზარქლისა. 90
- VI—ქრახანა.—ნაწილი მეორე.—III, IV, V, VI და VII.—რომანი იტალიის ცხოვრებიდან, ე. ვოინიჩისა, თარგმანი ნატაღია რ. კიგაურისა (გაგრძელება). 94
- VII—რა მნიშვნელობა აქვს ისტორიაში პიროვნებას, ანუ ადამიანის მოქმედებას?—I, II, III, IV და V.—ა. კარსანოვისა, თარგმანი. ლ. ჭ.—სა 1
- VIII—ჩარლზ პარნელი.—ეგ. ტადლესი.—I, II და III.—თარგმანი 26

IX—უინაური მიმოხილვა. სოფლის გაპირებული მდგომარეობა.—ხშირი მოუსაველობა.—დუხობორებისა და გერმანელ ახალშენელთა მაგალითი.—სახელმწიფოს მოვალეობანი.—მინისტრის ა. ს. ერმოლოვის მობრძანება.—უმამულობა.—მამული გამოიფიტა.—მკვიდრის გამრავლება.—წვრილი მრეწველობა.—ტყეების გაჩენა-განადგურება.—ხარჯის სიდიდე და მისი შემცირების საჭიროება.—დავალიანება სოფლისა. — სწავლა-განათლების ნაკლებულობა სოფლად.—რა უშველის სოფელსა?

წ ა რ ს უ ლ ი დ ა ნ

ს კ ო ლ ა უ ი

(შაქრო გეგელაშვილის ნაამბობი)

ნაწილი მეორე

ა*)

ეგინჩილა და თხას-ტვიანა

სასწავლებლის ჩვეულებრივად მდორე მიმდინარეობა დაარღვია ერთმა არა-ჩვეულებრივმა მოვლენამ: სამატრაბაზოს სასწავლებელში დანიშნეს მეოთხე კლასის მასწავლებლად ერთი მღვდელი, ახალგაზდა კაცი, რომელიც ისე ლაპარაკობდა რუსულს, რომ ნამდვილს რუსში ვერ გამოარჩევდა ადამიანი; ღვთის წინაშე, ქართულიც კარგად იცოდა; ამის დანიშვნამ ცოტა ახალი სიო მოჰბერა ჩვენს დახვესებულს სასწავლებელსა. ეს ამბავი მოხდა 1863 წელში. ამას დაემთავრებინა სწავლა სტავროპოლის სასულიერო სემინარიაში, მღვდლად ეკურთხებინათ და მასწავლებლად გამოემწესებინათ ჩვენს სასწავლებელში. უნდა მოგახსენოთ, რომ ცოტა რამ ქვეყნიერობისა მის ხელში გავიგეთ, მაგრამ ამას შემდეგში მოგახსენებთ და რაც ამ მეხუთე თავის შინაარს შეადგენს, იმაზე გადავალთ. ამ მასწავლებელმა მღვდელმა ქალაქის სასულიერო სასწავლებლიდან გადმოიყვანა ჩვენთან თვისი ძმა, რომელსაც ბავშვებმა ჯერ დაარქვეს:

*) იხ. „მოამბე“ № VIII—99 წ.

„ქში, უცხო მამალო“, მერე სიადვილისათვის — „ყვინჩილა“ დაარქვეს და ეს სახელი შერჩა იმ დრომდე, ვინემ სასწავლებელში იყო.

ყვინჩილა მეორე კლასიდან მეორე კლასშივე გადმოიყვანეს; იგი უკვე მოწიფული ქაბუკი იყო: უღვაში შეგინგვლიყო, ყბებზე და ნიკაპზე ოდნავ შებიბინებიყო წვერი ისე, როგორც ახალ-გამოზაფხულზე ცხოველმყოფელის მზის სხივებისაგან შეფირუბფერადდება ხოლმე მდელო; ლოყის ძირს, ერთის გოჯის სიშორეზე ცხვირიდან ჰქონდა ხალი, რომელზედაც ესხა გიშერივით ბალანი, ლამაზად და სუფთად ჩაგრებილი; ქოჩორი ძირში ჰქონდა გაკრეჭილი, თმა გვერდზე შეერჩინა დალაქს, ამიტომ კიკინები ჩამოეშვა ურთიასავით, წინ კი სიმინდის ქოჩოჩივით დაენარჩუნებინა ქალაქის კინტოსავით; ფეხთ ეცვა მრეში ტყავის ყარაბაღული წაღები, ქვინტიანი, მაღალი და წვრილი ქუსლებით, რომლებზედაც კბილებიანი ნალები ეკრა; წაღებს ყელებზე წინ კაკლის ფოთოლსავით ხასხასა მწვანე ფუნჯები ეკიდა, რომელიც ყვინჩილას წვივებს ისე ეთამაშებოდნენ და ეკონებოდნენ, როგორც ლამაზის ქალის დაბრაწულს ლაწვებს „წყეული“ კაგები; განიერი, შავი დიბეტის შარვალი წაღების ყელებში ჰქონდა მუდამ ჩატანებული და აბრეშუმის წვივსაკრავებით კობტად ჩახლართულ-მოჭერილი კვირისთავ ქვემოდან; ახალუხი მოკლე, კინტოური, აპრუწულის ნაოკით, ზემოდან ეცვა მოკლე ყავის ფერი ლეკური ჩოხა, ისიც კინტოურად წელში ჩანაოკებული და აპრუწული; გულზე აფარებული ჰქონდა წითელი ყანაოხის დოშლუდი, რომელსაც გარშემო შავი და წვრილი ჩაფარიში ევლო, ჩაფარიშს შიგ ყვითელი ოქრო-მკედი ჰქონდა ჩაწნული; ყელზე მუდამ ეხვია ბოშად მოხვეული ქალაღაია; თავის სარკმელად ჰქონდა ლურჯი ყირიმის ბატკნის ჩატეხილი ქუდი; თან ყვინჩილა ლამაზის სახის ბიჭი იყო, მაღალი, ხმელი და მარდი, როგორც ვეფხვი; მხტომელი, როგორც ქურციკი.

ყვინჩილამ არა თუ ამ უცნაურის გარეგანის სანახაობით მიიქცია მთელის სასწავლებლის შეგირდობის ყურადღება, არამედ

თავის სიმარდით და კრივითა. ვინ რას მოიფიქრებდა, თუ ამ კოხტად ჩაცმულმა კინტო-შეგირდმა უცნაური კრივი იცოდა. ჯერ კიდევ სასწავლებელში თავი არ შამოეყო, ჯერ არც კი ვინმე იცნობდა, რომ ყვინჩილამ ერთს კვირა დღეს სამატრაბაზეთში, — ასე დაფუძახებთ იმ ქალაქს, სადაც ის სასწავლებელი იყო, — შესანიშნავის მოკრივის სახელი შეიძინა თავის ტოლ-ბიჭებში. მთელი ქალაქი სამატრაბაზეთი მისს ვაჟკაცობაზე ლაპარაკობდა.

— იმის ღმერთეს ჭირიმე, იმი! კაცო, რა მუშტები აქვს და! მისი გარტყმული არც ერთი არ დამდგარა ფეხზე; მაგას, რა საჭიროა, ამ ჩვენს ქალაქში თავისი ტოლი ბიჭე ვერ დაარტყამს.

— ცერიდონას შეხვედრია წინა პირველად; დიდი ფიცით იფიცა, რომ ამოდენა ხნის მოკრივე ვარ, სული ლამის კრივში ამომივიდესო და მაგისთანა სილა, როგორც ის შეგირდი იცემება და იმისთანა მუშტი ჯერ არვისგან მომხვედრიაო; დარჩიანთ დავითას სილა და კოკორიას მუშტი ხომ ვინახავთ, იმათ არ ჩამოუყარდება ამ ერთის წლის შიგნითო. სილა რომ მტკიცა, დაფრეტიანდი, წასაქცევიდ გავქანდი, მაგრამ უკანიდან მოწოლილმა ხალხმა წამომაყენა ფეხზე, ცოტა რომ მოვცნობილდი, გავქანე იმ შეგირდისაკენ... ყველანი შემოეფორიანა... გავქანდი და რომ წიხლი უნდა ჩამეკრა მუცელში და ცხვირ-პირში მუშტი ჩამომეკრა... მინდოდა ერთი ჯვარის მამის ლავაშივით გამებტყელებინა... ამ დროს ეშმაკივით გამიხტა განზე, ისეთი მწარედ ამომიქნია ქვემოდან მუშტი კოჭში, რომ, თავი არ მომიკვდებოა, თითქო ლურსმანი დამირჭესო, ფეხი ვეღარ დავადგი და ასკინკილა გავედი კრივიდანაო. დავიხედე და ვეებერთელა დამბურცებიყოფო....

— მაგან ქალაქური კრივი იცის, შეილოსან, ჩვენ მაგისი ყაიდა არ ვიცით, ჯერ ერთი გავიგოთ და იმოდენა სისხლს ვადენტ ცხვირსა და კბილებში, რომ სად თავი ჰქონდეს და სად ფეხები, არ იცოდეს....

— მერე ისიც აქაურის კრივის ყაიდასაც გაიგებს და აბა წინ დაუდევით, თუ ბიჭები ხართ.

ასე სჯილდენ ყვინჩილას ვაჟკაცობაზე ერთს კვირა საღამოზე სამატრაბაზოს საკრებულო საყდრის გვერდზე ჩამომსხდარი მატკერალნი იმ დღეს ყვინჩილას კრივისა.

ყვინჩილა მართლა მამლა-ყინწასავით იბერებოდა, ჩლიქებზე დადიოდა და იმისგან ამხანაგებს გვერდები აღარ უვარგოდათ: ვინც გააბრაზებდა, ისეთს შემოჰკრავდა გვერდებში, რომ თითქოს ლურსმანი დაურქესო. ქიშმიშა მასწავლებელმა, როგორც უკვე იცის მკითხველმა, თუმცა ერთხელ გაროზვა, მაგრამ საკრივედ მისი ხელები ძალიან მოეწონა, მერე რაკი მის ნაქებს ოროსპოლლისაც მოერია და რაკი მასწავლებლის ძმაც იყო, ყვინჩილაზე აზრი შესცვალა, მუდამ კვირას იმასა და ოროსპოლლის ერთად აკრივებდა ხოლმე. როდესაც ყვინჩილამ საკრივო ასპარეზზედაც სახელი მოიხვეჭა, მაშინ ხომ პატარა შეგირდების საქმესულ უკუღმა წავიდა: ხმას ვერავინ გასცემდა, მოტრიალდებოდა, დაუფხაკუნებდა იატაკზე ფეხებს, ქუსლზე შემოტრიალდებოდა და ვაი იმას, ვინც მაშინ მის მუშტს წინ დაუდგებოდა: კიტრსავით გააგორებდა იატაკზე; პატარა ამხანაგები ხშირად დაუძახებდნენ კლასში გაკვეთილის დროს:

— „ყვინჩილ!“ — და ჩაჰყოფდნენ რვეულებში თავებსა.

ყვინჩილა მიაველ-მოაველებდა თვალს იმ მხარეს, საიდანაც გაისმოდა ძახილი, თვალებს გადუმბრიალებდა და დამუჭულს ხელს აჩვენებდა, ამ დროს მეორე მხრიდან წასძახებდნენ: „ყვინჩილ!“ კიდევ შეექნებოდა კბილების კრჭიალი და მუშტის ჩვენება.

იმ მშვენიერ გარეგან სილამაზესთან, სიმარდესიჩაუქესთან, ყვინჩილა საშინელი ზარმაცი იყო, მაგრამ, მგონი, უფრო უგუნური. როდესაც გაკვეთილზე წამოაყენებდა ხოლმე მასწავლებელი, ეს მშველივით ბიჭი, ეს სასწავლებლის ვეფხევი, მოიკუნტებოდა წელში, სახე მოეღრუბლებოდა და დაეღრიჯებოდა ისე საშიშრად, რომ ადამიანს ეგონებოდა, ქვეყნის ხარჯს ამას სთხოვენო. ეს იმის ნიშანი იყო, რომ ყვინჩილა უკაცრა-

ვად გახლდათ გაკვეთილზე. გაჩერდებოდა შეშინებული ცხვარივით, მუჯლუგუნებს სცემდა ამხანაგებსა, ან მუხლს წაჰკრავდა, მასწავლეთო. ყვინჩილა, თხის-ტყვინა, პატარა და ეშმაკი თხუნელა და სხვა ათიოდე ზარმაცი ამხანაგებით ერთ გრძელს პარტაზე ისხდნენ, თავში უჯდათ ბეჯითი მოწაფე; პარტის თავზე კედელზე სქელი ქაღალდი იყო გაკრული, რომელზედაც ეწერა რუსულად: „ПАРТА ЛѢНИВЫХЪ УЧЕНИКОВЪ“ (საჯდომი ზარმაცთა მოწაფეთა); ბეჯითს შეგირდს ებარნენ ესენი, მას უნდა აეხსნა და ესწავლებინა გაკვეთილები; ბეჯითს შეგირდს გვერდში უჯდა ყვინჩილა, როგორც უპირველესი ზარმაცი, მას გვერდში მიჰკვრიყო თხუნელა და მერე სხვანი. ერთხელ, საღამოთი, ესე იგი, სადილის უკან, ისტორიის გაკვეთილი იყო; გაკვეთილად ჰქონდათ შეცოდება ადამ და ევასი. წამოაყენა ქიშიშიამ ყვინჩილა.

— აბა ერთი მითხარი, როგორ შესცოდეს ადამმა და ევამ. ყვინჩილამ აატოკა ხელ-ფეხი; თხუნელა მიუჯდა და სწავლება დაუწყო.

— ჰო, თქვი რაღა, შეე ყურუმსაღო! მაგისთანა ადვილი ისტორიაც არ იცი, სულ სად გაკრივო, ესეც უნდა იცოდე და!... სადა ცხოვრობდნენ ჩვენი მამა-მთავარნი.

— ისინი, შენი ჭირიმე, ცხოვრობდნენ ბალში.

— რას მიქარავ? შენი ჭირიმეს რომ მეუბნები, შეე მხეცაძე, რა შენი ამხანაგი ვარ... ბალში? რაო, მამის შენის ბალში ცხოვრობდნენ?

— არა ბატონო, ისინი ცხოვრობდნენ...

— ბატონიანთ ბალში, — წასძახა თხუნელამ, ყვინჩილამაც ჩაძახილი ამოიძახა. ქიშიშია გაწიწმატდა, ეცა ყვინჩილას და კიკინები სულ ააწიწკნა. — ეის ბატონიანთ ბალში, შეე მხეცო, შენა! ბატონიანთ ბალში კი არა, სამოთხეში ცხოვრობდნენ. სამო-თ-ხე-შიიი!... — გაუგძელა მასწავლებელმა სიტყვა, რომ ყვინჩილას თავში აღბეჭდიყო იგი.

— ჩვენნი მამა-მთავარნი ცხოვრობდნენ სამოთხეში, — დაიწყო ყვინჩილამ, — თან კისერს სჭიმავდა და ნერწყვს ჰყლაპავ-

და ისეთ ნაირის თვალების ტრიალით, თითქო იგონებს იმის-
თანა დიდს აზრს, რომლითაც ქვეყნის გაკვირვება უნდაო.

— რა ერქვათ ჩვენ მამა-მთავრებსა, რომლებიც სამოთხე-
ში ცხოვრობდნენ?

— იმათ ერქვათ... იმათ ერქვათ...

— ერთს ერქვა სეროფა, — წასძახა თხუნელამ.

— ერთს ერქვა სეროფა, — წამოიძახა თამამად ყვინჩილამ.

— მეორესა? — ჰკითხა მწარის ღიმილით ქიშმიშამ.

— მეორეს ერქვა შუშანა, — წასძახა ისევ თხუნელამ.

— მეორეს ერქვა შუშანა, — სთქვა კვალად თავგამოდებით
ყვინჩილამ.

— ჰაი შე წუწკის შვილო, შენა!... დეჟურნო, როზგი!!...
ჰაი, შე გამოტვინებულო, მაგოდენა ვირმა აქნობამდე არ იცი,
ჩვენის მამა-მთავრების სახელები?

— ვიცი, ბატონო, ვიცი, როგორ არ ვიცი.... აი, თხუ-
ნელამ შემაცდინა, ენაზე მადგა, ამან წამომძახა და მეც გავი-
მეორე; ოღონდ დღეს ნუ გამძროზგავ და ხვალ სულ წყალი-
ვით დავისწავლი....

— თხუნელა, შენც გამობრძანდი, ერთი მაგარ მაგარი მო-
გიცხუნო, რომ კვლავ აღარ ასწავლო. საიდან გამოიგონა ეს
სეროფა და შუშანა.

— მაგის სახლის პატრონი გახლავთ, — უპასუხეს ღიჟლი-
ვით შეგირდებმა.

— აი, მეფურნე სეროფა, აის კუზიანი და მისი დაღმეკი-
ლი ცოლი!?... ჰაი, შე არამზადავ, შენა!... უწინ ეგ წააქციეთ,
უწინ ეგ წააქციეთ და კარგა ლამაზად გაცოცხეთ.

დღე მუდამ იროზგებოდა საწყალი ყვინჩილს, მაგრამ მის
თავში არა შედიოდა-რა. ან რა უნდა შესულიყო მის გამო-
ბერტყილ თავში, როცა მისის ამსებისათვის თვით მასწავლე-
ბელი არ ზრუნავდა; მისი თავი ცარიელი საბძელი იყო;
ქარს რაც შეჰქონდა, იგივე გამოჰქონდა: მასწავლებელი
ფიხილით დაუნიშნავდა რუსულს წიგნში, — აქედან აქნო-

ბამდე დაისწავლეთო;—მათ რუსული არ იცოდნენ და რას დაისწავლიდნენ; ვისაც მაგარი მეხსიერება ჰქონდა კლასში,—სულ ორი-სამი მოიპოვებოდა ამგვარის მეხსიერებისა,—ისინი თუ გაიზვიანებდნენ თუთიყუშივით, თორემ დანარჩენი კლასი მუდამ დღე იროზგებოდა.

ყვინჩილაზე ნაკლები არ იყო თხის-ტვინა; ესეც ძალიან სახელიანი იყო შეგირდებში. თხის-ტვინა მდიდარი გლეხის შვილი იყო, მის მამა-ძმებს ვაჭრობა ჰქონდათ ერთს დუქან-ბაზარიანს სოფელში; ყოველ დღესასწაულში ისეთს ძღვენებს მოართმევდა კლასის მასწავლებელს და სასწავლებლის უფროსებს, რომ ყველა დაბრმავებული ჰყვანდა, ყველა მოგებული; ასე რომ თუმცა იგი ყვინჩილაზე უარესი იყო ზარმაცობით, მაგრამ კლასიდან კლასში მაინც გადაჰყავდათ. თხის-ტვინას მამა რომ დატვირთულს ხურჯინებს ამოალაგებდა, ამოაწყობდა ცალკე ცალკე ინდოურს, ყვერულებს, თეთრად გაკქვლეფილს გოჭებს, უმტვერო ქალღმერთს თეთრს, კვერცხისაგან მოწითოებულს ნახუქებს, ადამიანს ნდომისაგან ნერწყვი მოუვიდოდა პირში.

—სად არჩევს ხოლმე ეს ჩვენი გლახა (სახელი თხის-ტვინას მამისა) ამისთანა ნამცხვარსაო; ერთი შეხე, სისუქნისაგან კურტუმები აღარ უჩანსო,—ეტყოდნენ ხოლმე გლახას მასწავლებელნი, როდესაც იგი ძღვენს მიართმევდა ხოლმე.—ასე კარგს ნახუქს, ასე გემრიელს და ფხვიერს როგორ ამზადებ, ჰა გლახა?...

—მაგასა, შენი ჭირიმე, სხვა ნაირი მომზადება უნდა; ნახუქსა და ნახუქს შუა დიდი საზღვარი გახლავს; მარტო ჩემმა დედაკაცმა იცის; ბატონიანთას გახლავს ნამსახური, ი დიდკნიაზთანა და იქ ისწავლა; ამ ნახუქის ფქვილსა და ცომს წყალს სულ არ მიაკარებს; ზელავს რძითა, ერბოს, უნდა მოგახსენოთ, ძან ცოტას უშვება, ლიბრავს პურსაო; მერე რძითა და ერბოთი რო შეაზავებს, მაშინ კაი ლამაზს, ახლად შედგებულს მაწონს გასაქვეფავს, დოდ აქცევს და მერე იმას

დაასხამს, აი ამიტომ გახლავს ასე თეთრი, ი მაწონი თეთრს ფქვილს, თურმე ნუ იტყვიო, — ერთი-ორად უმატებს სითეთრეს, — ეტყოდა ხოლმე თხის-ტვინას მამა ამ მშვენიერი ძღვენებით გატაცებულთ მასწავლებლებს; როგორც ვთქვით, მონადირეებუი ჰყავდა თხის-ტვინას მასწავლებლები, არხენად იჯდა კლასში და გადადიოდა ერთიდან მეორეში.

თხის-ტვინა იმ ჟამად, რომელსაც ჩვენი ამბავი შეეხება, სწორედ ყვინჩილას ხნისა იქნებოდა, თუ არ მეტი, ესე ჩვიდმეტ-თვრამეტის წლისა, და იჯდა ჯერეთ მეორე კლასში. ეს მისი ბრალი არ იყო: თითქმის ჰაბუკობის დროს მიაბარეს სკოლაში. იგი იყო მალალი, წერწეტა ტანისა, სახით ლამაზი, მოხდენილის თვალ-წარბით; ტანზე მუდამ თეთრი ახალუხი ეცვა, რომელზედაც ერთყა ირმის ტყავის ქამარი, მოკირწყლული წვრილ-წვრილი ვერცხლის ბალთებით; ზემოდან ატარებდა ქართულ ჩოხას, უფრო ფერად-ფერადის სახისას, განიერი შარვალი ჩატანილი ჰქონდა მალალ ყელიან აპოიკის წაღებში. აპოიკის წაღა მარტო მას ეცვა მთელს სასწავლებელში. თხის-ტვინასაც წვერ-ულვაში შეგინგლული ჰქონდა: მას ეს არ მოსწონდა, სურდა, რომ თავი პატარად სჩვენებოდა, ან პატარად ეჩვენებინა თავის პატარა ამხანაგებისათვის; ეყიდნა ჩქიფი და ნორჩს ბალანს იგლეჯდა; რაკი თვით კარგად ვერ ხედავდა, ამხანაგები აგლეჯდნენ; სახე ისე ჰქონდა ალაპლაპებული, დაჟირჟებული, როგორც იმ ქალებს, რომლებიც ძველად აბრეშუმის ძაფით გამოიქნიდნენ ხოლმე სახეებს. ამხანაგები დანახავდნენ ხოლმე თხის ტვინას სახეზე ბუწს თუ არა, მაშინვე მისცვიდებოდნენ ამოსაგლეჯად. წინა-პირველად საზარლად იღმანკებოდა ხოლმე ტკივილებისაგან, მაგრამ ბოლოს ისე შეეჩვია, რომ აინუნშიაც აღარ მოჰქონდა.

თუ ყვინჩილა გათქმული იყო მუშტის კრივში, თხის-ტვინა მაგიერში განთქმული იყო ჭიდაობაში; იმ დროში ეს ორი ვარჯიშობა იყო ძლიერ გავრცელებელი, დიდი და პატარა ამ ვარჯიშობაში იყო და სატრფიალოდ მიაჩნდათ. მთელს სას-

წავლებელში თხის-ტვინას მუხლს ვერავენ აკვრევენება და დე-და-მიწაზე; ასე გასინჯც, გარედანაც კი შემოჰყავდათ ხანდის-ხან სასწავლებლის ეზოში მოჭიდავე თხის-ტვინას კბილის ბი-ჭები, მაგრამ თვალის დახამხამებამდე ბურთივით გაისროდა ჰა-ერში ბეჭზე შემოგდებულს მოჭიდავეს და ზღართანს მოადე-ნინებდა მიწაზე. თავის ამხანაგებში და მთელს სასწავლებელ-ში ყვინჩილას მარტო თხის-ტვინასი ერიდებოდა. თუმცა სი-ლასაც და მუშტსაც ხმარობდა თხის-ტვინას წინააღმდეგ, მაგრამ რაკი ხელს სადმე წაავლებდა ყვინჩილას, დაუტრიალდებოდა და ყირამალა დაარქობდა ხოლმე იატაკზე; ბევრჯერ აუწით-ლა ყვინჩილამ თხის-ტვინას ლოყები სილებით, გვერდები და-ულურჯა მუშტებით, მაგრამ თხის-ტვინამაც ბევრჯერ შუბლ-სა და ცხვირზე ტყავი გადააცალა ყვინჩილას ყირამალა და-რ-ქობით კიდაობის დროს.

ერთხელ ჩვეულებრივად დაიგვიანა სადილის უკან მასწავ-ლებელმა ქიშიშიამ; შევირდებმა გასართობად ყოველივე სიეშ-მაკე ჩაიღინეს: ბუზებს დიდ-დიდი და გძელ-გძელი ბამბის კუ-დები გამოაბეს, გამოაღეს პირველი კლასის კარებები და გაუშ-ვეს; აქ ბავშვები აქოთდნენ; მასწავლებელს ყეყეჩას შუბლზე მისჯდომიყო და როცა ბუზმა ბამბის კუდით უღიტინა, წა-მოვარდა ფეხზე, ბუზი ბზუილით გარედ გაფრინდა და მიაფარ-ფაშებდა თავის გძელ კუდსა.

— ჰაი, თქვე ძაღლის შვილებო, თქვენა! ეს რა ამბა-ვია?—როდესაც გაიგო, რომ მეორელების ეშმაკობა იყო, შეალო კარი და შესძახა:—ტიშე, ეი, თქვე აბუეტებო! თუ შე-მოველ!...

მეორელებმა სული გაკმინდეს, მაგრამ ისეე მიჰყვეს ხელი ეშმაკობასა და ჯერ ხელი-ხელი პრასუნა ითამაშეს, მერე ჯუ-ჯუ-მახცობა; ბოლოს თხუნელა გაძვრა, დაფაზე ცარკით ნა-წერი წაშალა, ამოგუნგლა მხვრები და ვისაც არა მგონია სა-ხეზე ჩამოუსვა, მოთხუზნა ყველანი; თხის-ტვინამ ხუმრობით თხუნელა ყვინჩილას მიაჯახა.

— შენ ეი, გლეხის ბიჭო! ემანდ შენთვის ეგდე, თორემ ისე ამოგინაყავ მაგ ცხვირსა, რომ ზურნის ბოლოს დაემგვანოს.

— მამა გიცხონდა, ჯერ შუბლის ტყავი არ ამიძვრია, აი, შენთვისა; ისე დაგარკობ ემა იატაკზე, როგორც ბიზა... შენ კი შენმა მზემა ბლადოჩინის შვილი ხარ, აი... ერთი ტილიანი მღვდლის შვილი კი ხარ...— უთხრა აგდებით თხის-ტვინამ.

— ძიძგი-ძიძგი მამალა, შენ იცი და მაგანა! აზიზლანებდნენ ამხანაგები და უსევდნენ ერთი-ერთმანერთზე.

— რაც უნდა იყოს, შენზე კაი კაცის შვილი მაინცა ვარ...

— რას ამბობ, თხის-ტვინავ, ემაგას თავი დაანებე, თორემა ძმა უჩიტელი ჰყავს და ისე გაგიხლის მაგ თხის-ტვინა თავსა, რომ სულ ბუზები გეხვეოდნენ,— წასძახა თხუნელამ.

— აქო და კრივი ვიციო, ყველას აბუჩად გვიქვრს,— ჩაეერია ლაპარაკში გულ-დამწვარი ოროსპოდლი, — რომელსაც ყვინჩილას ჯავრი სჭირდა.

— გინდათ ლოთიანად, ყველანი გამოდით მუშტში,— გადიწია ახალუხი მაჯებში, ყვინჩილამ და დაანახვა კეხიანი მუშტი:— ამ ანჩატურს ხედავთ?... ჰა, მოდი ერთი უსუნე, რადა!— და მუშტი ცხვირში მიუტანა თხის-ტვინას.

— აბა, ბიჭებო, დავკრათ ამ არამზადასა,— დასჯყვივლეს პატარა ამხანაგებმა და გამოცვინდნენ პარტებიდან, მაგრამ ყვინჩილამ ბუზებივით მოიგერა.

— ეჰ შენი რჯულიც დაიქცეს, ხომ ვერ შემეჭამ,— გადიძრო დიმიკიტონის ჩოხა ოროსპოდლიმ და ეტაკა ყვინჩილას; ყვინჩილამ ისეთი სილა გაუჭახუნა საბრალო ოროსპოდლის, რომ ოთახმა ბანი მისცა: მაგრამ მაინც ძაღლის ლეკვივით არ ჩამოეხსნა; თხის-ტვინამ რაკი ნახა, რომ ყვინჩილა აღარა ხუმრობსო, ჩაერია გასაშველებლად.

— იქით, იქით, თორემ ამ ფილთა-ქეას ჰხედავ?— უჩვენა ყვინჩილამ მუშტზე და განზე გაუდგა თხის-ტვინას დასაკვრე-

ლად, იცოდა-რა, რომ იგი მას თუ ხელში ჩაუვარდა, მაშინვე ბეჭზე აიკიდებს და შუბლის ტყავს გადააცლის.

— ახლო მოდი, თუ დეღის. შენის შვილი ხარ,—დაუძახა თხის-ტვინამ.

— შენ მოდი, შენ!—იმეორებდა თავის მხრივ ყვინჩილა.

რამდენიც ხელი წაატანა თხის-ტვინამ, იმდენი ყვინჩილა გაუსხლტდებოდა ხელიდან და ამოუსვამდა გვერდში მუშტსა. თხის-ტვინამ იმდენი ატარა, რომ დაფასთან მიჰკუნჭა, წაავლო მაჯაში ხელი, შემოუპროწიალდა, ღონივრად შემოიქნია, შემოიგდო ბეჭზე და ზღართან იმოადინა ჩვენს ყვინჩილას იატაკზე. მაგრამ ის რეზინის ბურთივით შეხტა მალლა; წამოვარდა; თხის-ტვინამ კვალად ჩაიგდო ხელში და რომ გადააგდო, ზედ მუხლი დაადევნა და აღარ აუშვა; ყვინჩილა ქვემოდან ცხვირში სცემდა, თხის-ტვინა ზემოდან; გამოვიდა მთელი კლასის შეგირდები და ზედა-ხორა გააკეთეს, შეიქნა ერთი გნისი, ყვირილი, მტვრისაგან კლასში თვალთა წინ აღარა ჩანდა-რა. ამ უცნაურმა ყვირილმა ყეყეჩა მასწავლებელიც მოთმინებიდან გამოიყვანა; აიღო ხელში უშველებელი კონა როზგისა; მიადგა ზედა-ხორასა, დაუწყო ცემა, ბავშვები აიშალნენ ელდანაცემი, როდესაც შეხედეს მრისხანე სახეს მასწავლებლისას; მასწავლებელმა უშხუვლა და უშხუვლა თხის-ტვინას და ყვინჩილას როზგი; თხის-ტვინას ძრიელ ემწვავა, ეგონა შეგირდი ვინმე მცემსო, ცხვირ-სისხლიანი წამოვარდა, უცებ ეცა მასწავლებელს ყეყეჩას, დაუპროწიალდა და იატაკზე ლოქოსავით გაშხლართა; როცა წამოდგა, მტვერ-ბუქში გაარჩია, რომ შეგირდის მაგიერ მასწავლებელი გამხდარა მსხვერპლი მისი უცნაურის და დაუცადის ქამანდისა.

— ვაიმე დედავ?—შეჰყვირა თხის-ტვინამ და მასწავლებლის წინ მუხლებზე დაეცა.

მთელი კლასი ქვად იქცა; ყველამ განაბა სული, მხოლოდ კლასში გულიდან ამონაკენესი ქშენის ხმა-ლა ისმოდა.

თ ა თ ბ ი ა რ ა

— რომანოზ ვასილიჩ, ერთი მიამბე დაწვრილებით, როგორ იყო საქმე—იმ წყეულმა შეგირდმა აღუაშვილმა რომ წაგაქცია, (გვარი თხის-ტვინასი),—უთხრა სასწავლებლის ზედამხედველმა ელიზბარაშვილმა პირველის კლასის მასწავლებელს რომანოზ ვასილიჩ გვრიტაძეს, ყეყეჩად წოდებულს.

— რაღა როგორ იყო, ი ოჯახდაქცეულმა ივანემ დაიგვიანა, სადღაც ყოფილიყო სადილად... შეგირდები ატყდნენ... ამ დალოცვილმა მღვდელმა ქალაქიდან რომ თან მოიყვანა ი კინტო ძმაი, იმას გადაჰკიდებიან მთელი შეგირდები; თურმე, ნუ იტყვით, ყველას სჩაგრაეს და სულ ცხვირ-პირს ანაყავს; ვერაფერს გამკლავებია ვია აღუაშვილის მეტი... რა ატყდა ერთი საშინელი გნასი, შევეარდი, დაეუშინე როზგი; რომ გაიფანტნენ, დამეტაკა ი აღუაშვილი, დამიპროწიალდა და როგორც სალა, ისე გამასრიალა იატაკზე... აი, შეხე, ე ცხვირი იმისაგან მაქვს გადატყავებული....

— მამა-ჩემი არ წამიწყდება, სულ მთელს კლასს დავხოცავ, როზგს ქვეშ ამოვართმევ სულსა!!—იყვირა ზედამხედველმა.—მერე, ინსპექტორმა რა ღონისძიება მიიღო?...

— მიიღო!?... ეგ, ბატონო, ქორ-მეძებრების წრუწუნს უნდება, ღღე-მუდამ ნადირობს და შეგირდები ფეხებზე ჰკიდია... ღვთის წინაშე, შეშმორდა კი, ბევრი ავინა, დაშხებლა ყველანი, მაგრამ მეორე წამს ისევ მორთეს ღრიალი, ხუმრობა და ლაზღანდარობა.

— არა, ე ივანე პარმენიჩი ძალიან იგვიანებს, სულ ერთიან დაირყვნენ მაგისი შეგირდები... რევიზორი რომ მოგვივიდეს ვინმე, სულერთიან გაგყვირან... ბიჭო, თედო, ივანეს — ქიშმიშას ნათლობის სახელია—და სხვებს დაუძახე?

— დიად, ბატონო! ინსფექტური სანადიროდ გხლებიათ, ჯავახიანთ ყმაწვილები გხლებიან და თავისი ახალი ქორი სანადიროდ წაუყვანია....

— აბა რა ექნა, მოდი და ამისთანა კაცთან საქმე გააკეთე... ისე კი იბლანძება მამა-ცხოვრებული, რომ ასე ჰგონია, აქ მე ვარ და სტამბოლში სულთანო... მოხსენება გავგზანე ინსპექტორზე, რომ მოაცილონ ამ სასწავლებელს; ან მე უნდა ვიყო, ან ეგა...

— თუ მაგ ფხიკიანისაგან დაგვიხსნი, უნდა მოგახსენო, ირაკლი როსტომიძე, რომ ამ სასწავლებელში დაუფიწყარი იქმნები... აგერა მოდის ივანე და მამა პროკლე.

მამა პროკლეს უკვე ცოტათი იცნობენ მკითხველები ამ მოთხრობის წინა თავიდან; მეტს სახელს ჰურჭყიას ეძახდნენ, რადგანაც ლაპარაკის დროს წამდაწამ აპურტყებდა.

— მამაო, რა გვიყო ამ შენმა ძმამა, თუ მაგისთანა კინტო და აბეზარი იყო, რაზე მოათრევედი თანა... ჯერ ერთი ესა, შეგირდები ამოგვიხოცა ცემით, ახლა იყო და ამ კაცს,—მიიშვირა ხელი ყეყეჩაზე,—შეურაცხყოფა მიაყენა... ეს, ივანე, შენი ბრალიც კია: შე დალოცვილო, საცა ხელს დაგიქნევენ, იქ დაერქობი და მინამ კარგა არ გამოიბრუშები, არ მოიგონებ, რომ სასწავლებელში წასასვლელი ხარ... დაიწყო ირაკლი როსტომიძეა წყრომის კილოთი.

— აქ მარტო ჩემი ძმა არ არის დამნაშავე...

— მაცა, მამაო პროკლე, მე კაი პასუხი მაქვს...

— არა, ივანე, ჯერ მე მალაპარაკე...

— ენაზე მადგია, მერე გულიდან გადამივარდება და...

— დააცა, კაცო, მღვდელი კაცია,—ჩაერია ყეყეჩა,—ამისი უპრიანია ლაპარაკი... თითზე კბილი მოუჭი და აღარ დაგავიწყდება...

— აი მეხი კი ჩამოგათხლიშე მა ყეყეჩა თავზე, შენც კაცს ჰკუთხას ასწავლი, აბა რად მოგვივა კაი დრო...

— ჰო, იმას ვამბობდი. ჩემი ძმა არ არის დამნაშავე, ჩემს ძმას არ მიუყენებია ამისთვის შეურაცხოფა... ვილაც მუტრუკი გლახის ბიჭი თურმეა, იმას წაუქცევია და ახლა ბრახს ჩემს ძმაზე ჰხეთქავთ... მე ჩემს ძმას არ ვამართლებ, მე იმას უკვე გადავახდევინე საკანონო, მაგრამ ი ვილაც გლახუჭა წამოგოსვამთ ყველა შეგირდებისათვის თავსა, სულ იმისი ბრალია... იმაზე ხმას არ იღებთ... ან კი რათ ამოიღებთ, რა! მოგაკლდებოთ ნაზუქები და მსუქან-ნსუქანი ინდოურები..

— აი დაიწყო ავყიამ გადაკვრით... შენა, შეილოსა, იმიტომ გეწვის გული, რაკი შენთან არ მოაქვს ძღვენები... აი შეილოსა, შენთან რო გადმოვა კლასში, მაშინ შენ მოგიტანს, — უთხრა ყვედრებით ყეყჩამ.

— ისიც შეარცხვინა ღმერთმა და იმისი ძღვენიცა.

— პირს უკან წაიღებ აი, შენმა სიცოცხლემ, — უთხრა პროკლეს ივანემა, — რას მასწავლი, შეილოსა, ჩემს შექედილს ხატს მე ვერ ვიცნობ!... ახლა მე მათქმევეინეთ-მეთქი...

— თედო, ერთი, შედი ისიხი კვიროსიჩთან, თუ არ მოსულა, ბიჭი გააგზავნინე, იმას ვუცდიოთ...

— არა, რაღა მე რომ დავიწყობ ხოლმე, მაშინ მოგინდებათ სხვა ლაპარაკი, ერთი მეც ვთქვა და!...

— კარგი თქვი, თქვი, ივანე!

— ჩვენ სასწავლებელში ისეთი ამბავია, რომ ძალდი პატრონს ვერა ცნობილობს და პატრონი ძაღლსა; შენ და შენი ინსპექტორი ერთმანერთის სისხლსა სვამთ და აღარავის ყურს აღარ უგდებთ. ჩენი სასწავლებლის ეზო სწორედ აი ნიკას ფოშტის სტანციასა ჰგავს: სავსეა ბატებით, ქათმებით, გოჭებით, ხბოებით, ერთი ტროიკები და იამჩიკები არა გვყავს, თორემ სწორედ ნიკოს სტანციაა; იქაც ასე ირევიან ორფეხი თუ ოთხფეხი საქონელი, კაცი ფეხს ვერ აუქცევს... ყველა-ყველა, ბატონო, მაგრამ ე ვირი რაღა უბედურებაა, რომ გააჩნეთ; ამ ოხერში ლამის წყალმა წაგვიღოს და ე ვირი რა საქიროა, თუ არა და შეგირდებსაც კარგად მოვატანინებ წყალს... სადილის უკან

ამ ოხერს სასწავლებელში ხომ სწავლება არ შეიძლება... სწორე გითხრა, — თუნდა ადრეც მოვიდე, რა უნდა გავაკეთო... გადიწვეს თუ არა მზე, მოაწყვებიან, ბატონო, მამლები ყვირის, გოჭები ქყვიტინს, ხბორები ბლავილსა და ყურთა სმენა აღარ არის... ეგ ოხერი ვირი ხომ ჩემს ფანჯარასთან მიუჩქვევიათ შეგირდებსა, მოვა, ბატონო, გადმოაყოფს თავსა და მოდი და შენ შეგირდები შეიკავე... იმ დღეს — ეს კი დილით იყო — მოსულა ფანჯარასთან, მე ჩემთვის არხინად დავსეირნობდი კლასში, შეგირდები სწვრდნენ, ერთი ისეთი შეჭყროყინა, თქვენ ნუ მომიკვდებით, რომ თითქო ცამ ქუხილი დაიწყოვო, ოთახმა სულ ზანზარი მოიღო; მოიღრიცა, ბატონო, პირი, ზედა ტუჩის ლაში აიფხლიკა, დაკრიჭა კბილები და სულ თავი მოიკლა ყროყინით; შეგირდებმა გააყარეს ხელიდან კალმები, წამოცვინდნენ და სად იყო სიცილი... ღვთის წინაშე, მეც ველარ დავიმაგრე თავი და შეგირდებს გავასწარ სიცილში... რა არის, ღმერთმანი, ქვეყანა ჩვენ დაგვცინის!...

ივანე კიდევ ბევრ რამეს იტყოდა, მაგრამ ისიხის მოსვლამ შეაწყვეტინა ლაპარაკი. რა სულიერი იყო ეს ისიხი?

ისიხიმ სემინარიის სტუდენტად გაათავა თურმე კურსი და პირდაპირ დანიშნეს ამ სასწავლებელში ინსპექტორად, ზედამხედველის თანაშემწეს ძველად ინსპექტორს ეძახდნენ. ისიხი კვიროსის ძე ბელტაძე შორაპნის მაზრის აზნაური იყო; სამატრაბოზოს სასწავლებელში ამის მეტი აზნაური არაეინ იყო; ცოლად თავადიშვილის ქალი ჰყავდა; ამ ორის გარემოებით ისე მოჰქონდა თავი, რომ მამალს ბუზს თავზე არ ისვამდა: ცხოვრობდა, როგორც ნამდვილი აზნაური: სტუმარი ბევრი, მუღამ ქეიფი, ქორ-მეძებრების დევნა, წრუწუნი და სხვა ამგვარები გამოუღვევლი იყო. ისიხი ერთობ გაუჩოროკნავის ტანისა იყო: თვითონ მაღალი, ამასთან სქელი და ღიპიანი, როგორც შუა ბაზრის ბაზაზი ანუ ავლაბრის სირაჯი; უცნაური ცხვირი ჰქონდა: მაღალი, კუზიანი და ბოლოში ისე დაკაული, რომ ცხვირის წვერი დაბჯენილი ჰქონდა ზედა-ტუჩზე და ჩაფლული ხშირს

და გაბარდლოუს უღვაშებში; პირს იპარსავდა სუფთად; ლაბაბი და ლოყები ისე გააუტკუნებული ჰქონდა, რომ როცა დადიოდა, სულ თამთამი გაუდიოდათ, თრთოდნენ, ხტოდნენ კაი მოლექურესავით, წარბები ისე ხშირი და გაბმული, რომ მაშინ, მგონი, ქუბელი დოდლაურის ქალაც არ იყო ისე გამმულ-გაბარდული; ზოგიერთი ბეწვები წარბებისა ყირას იყვენ შემდგარი, ისარივით გამოშვერილნი, თითქო ობობა ჩასჯდომია და თვისი ბორჯდლიანი ფეხები გამოუშვერიაო; დადიოდა ზლაზენით, როგორც კურტან აკიდებული რაჭველი; ლაპარაკობდა ღეჭვით და ისეთის ფშვენით, რომ გვერდზე მჯდომი ვერას გაიგებდა; მისი ფშვენა-ხენეშა ისეთს ქარს ააყენებდა ხოლმე, რომ ქონის სანთელს უკან გასწევდნენ, არ გააქროს ისიხისაგან აყენებულმა ქარმაო. როცა გაჯავრდებოდა შეგირდებზე, ჰქუხდა მისი ხმა მეხივით; როგორც აფრიკის ტყეში მშვიერი ლომი ღრიალებს და შიშის ზარსა და კანკალს მოჰგვრის ხოლმე მხეცებს, ისე მისი აღრიალება ჰკუას დაუბნევდა ხოლმე ბავშვებს, საბრალო ბაღლებს სული ქუსლებში გაეპარებოდათ ხოლმე და აღარ იცოდნენ, სად ისხდნენ. როცა შეგირდები კლასებში დაბინავდებოდნენ, იგი მაშინ გამოიყვანდა ქორს, მიმინოს, დაისვამდა ხელზე და სასწავლებლის დიდს ეზოში ანაეარდებდა; მაშინ მისი ხმა რაღაც ღორის ტრუხუნს უფრო წააგავდა, ვინემ ადამიანისას. მინახავს ეს მშვენიერი ცხოველი ბუნჩოში ცხვირ-წყაფილი; თუ მერე ბუნჩოს ახლოს წუმპეც აქვს, რომ ბუნჩოდან წუმპეში ჩაჰყოს ხოლმე თავისი ფაფუკი დრუნჩი და წუმპიდან ბუნჩოში; ტრუხუნებს, ხრუტუნებს, გორაობს, სიამოვნებს; სწორედ ასეთი იყო ისიხიც მაშინ, რადესაც მას მიმინო უჯდა ხელზე და ეზოში ანაეარდებდა შინაურ ორ-ფეხა ცხოველებზე: ტრუხუნებდა, ღრუტუნებდა, ბოხის ხმით ხითხითებდა. ვინც შეჩვეული იყო მის ხმას, მაშინვე მიხვდებოდა, რომ ისიხი სიამოვნობს; ვინც არ იცოდა, სწორედ ეგონებოდა, რომ სასწავლებლის ეზოში ორი-სამი წლის დიდი ტახი სიმინდის ფქვილით, ან ნახადით, გასუქე-

ბული და გამოყეცილი გდია ბუნჩოში და სიამოვნების ნიშნად ღრუტუნ-ტრუხუნებსო.

— მამა-ჩემი კვიროსი არ წამიწყდება, რომ ე ჩემს მიმინოს ერთ ქალაქში არ გავცვლი, — დაიწყო ქშენით და ნესტოებს ამ ღროს ისე აღებდა და ჰკუნქავდა, თითქო ბუზიკას უკრავენო.

— რა ღროს მიმინო და მწვევრებია... აქ შეგირდებმა ქვეყანა ლამის აიკლონ, თავზე წამოგეასხდნენ და შენ მიმინოს ქებაში ხარ.

— ჰო და ისე დავწყვიპე, შენ ნუ მოუკვდე ჩემს თავს, რომ ერთმანერთს ველარა სცნობდნენ.

— ეხლა ჩემი აზრი ეს არის, — დაიწყო ზედამხედველმა, — თედო, მანამ შენ წადი მეორე კლასის შეგირდები — აღუაშვილი, თვალაძე, ნოზაძე და ყიამყრალაძე აქ მოიყვანე, გიბარებენ-თქო; ესენი არიან თურმე ამკლები მთელი კლასისა.

ვინ იყვნენ ესენი? თხის-ტვინა, ყვინჩილა, ოროსპოლლი და თხუნელა. „მოკლე თედო“ წაჩანჩალდა; ზედამხედველმა განაგრძო:

— იმას მოგახსენებდით, ჩემი აზრი ის არის, რომ ავდგეთ და გამოვრისხოთ.

— გამორისხვა როგორ შეიძლება, — შეჰყვირა ყველამ...

— მაშ?

— მაშ და მაშ! კარგად დაეღახოთ, რომ თავის დღეში არ დაავიწყდეთ, რომ როცა მოაგონდეთ, სულ ტანში ქრია-მულმა აიტანოს.

— ეე, ბავშვის ბუნება არა გცოდნიათ: რამდენიც დღე გაივლის, იმდენი იმათ შეხსიერებიდან ამოიშლება მოგონება სიმწვავისა. ბავშვი რომ ხელს დაიწვავს, ან გაიჭრის, ან დედაგვერდებს აუწვავს და ღრიალს მორთავს, ვიტყვიტ ხოლმე: არა უშავს-რა, იტიროს, გაიზრდება და დაავიწყდებაო, ამისი არ იყოს, მაგათაც მალე დაავიწყდებათ.. ისეთი რამ უნდა მოვიგონოთ, რომ სამუდამოდ მათს გულს დაღად დააჩნდეს...

90596
P-6306
სე

კარგი, რახან გამორიცხვა გეძნელებათ, მაშ ითათბირეთ, რა ეუყოთ.

— იმ ორს მოქიდავეებს ოთხმოც-ოთხმოცი როზგი დავარტყათ ტიტველაზე, ორსაც — ორმოც-ორმოცი, — სთქვა ისინმა.

— ჯერ, მანამ დავროზგავდეთ, სამარცხვინო ქუდები დავხუროთ, რუსები რომ იტყვიან — „позорная шапка“, — დაიწყო მამა პროკლეძე. — ქუდები იქნება წოწოლა შაქრის თაფივით. ზედ ეწერება: „სამარცხვინო ქუდი“ და მერე გვარი შევირდისა; შემოვატაროთ ყველა კლასები ამ ქუდებით; შემდეგ მთელი შევირდები შევეყაროთ დიდ ხალაში, შევიყვანოთ ოთხივენი, წაფუკითხოთ ჩვენი განაჩენი.

— რას ფიქრობ, რა კანონი დავადლოთ?

— აი რა: ეგენი მეორე კლასელები არიან; მეორეში, ივანე, რამდენი შევირდია?

— ორმოც და ხუთი.

— ორმოც და ხუთმა შევირდმა ყველამ თავის ხელით დაპკრას როზგი და უთხრას: „ფუი, შენს კაცობასა, გცხვენოდეს!“ სხვა კლასებმა კი მარტო უყურონ ამ სასჯელსა.

მოთათბირენი გაჩუმდნენ, კიდევ მოსწონდათ მამა პროკლეძეს აზრი, კიდევ არა; ორ-წყალს შუა იყვნენ.

— გახდილზე დაპკრან, თუ ჩაცმულზე? — იკითხა ისინმა.

— შენ ხომ კიდევ დაგიწკებნია... ეხლა ეყოფათ, რომ ჩაცმულზე დაეკრათ.

— ეე, მოვიდა სომეხი და მოიტანა სხვა მეხიო! შენ ცემის წინააღმდეგი ხარ, ეს რომ გაიგონ ჩვენმა უფროსებმა, ღმერთმანი, ციმბირში გადაგვასახლებენ, — დაიწყო ყყყჩამ.

— მაგისტვინ კი არ გადაგვასახლებენ და როზგის ქვეშ რომ ბავშვს სული ამოუვიდეს, იმისთვის კი გადაგვასახლებენ და გადასახლებამდის ვირის აბანოში ჩაგსმენ.

— რა ხირა-ხირა ლაპარაკი იცის, ამას ხომ კაცი არ აეზრახება.

— მაშ თქვენ არ იცით, რომ რუსეთში კიდევაც მოისპო როზგი!? არ იცით? თუ სცემენ კიდევ იმიტომ, რომ ეს ჩვეუ-

ლება ძნელი ამოსაგდება, უცბად ვერ მოისპობა: ჩვენი მოვალეობაა, რომ ნელ-ნელა ამოვაგდოთ ამ ჩვეულების ძირი.

— აი დიდება შენთვის, ღმერთო, საიდან გამოიგონა ეს ამ პროკლემა-ე!—გაიოცა ყეყეჩამ და ყველასაც გაოცება დაეტყო სახეზე.

— ეჰ, რა ბრძანებაა, ხელმწიფის კანონს ვინ დაარღვევს, რა ქკუაში მოსატანია, —ამოიღრუტუნა ისიხმა.

— ზვით ხელმწიფევე არღვევს და ახალს აღგენს დროს მინაგვარად, —უთხრა პროკლემ მტკიცის ხმითა. — მე სულ ერთი წელიწადია, რაც სასწავლებლიდან ჩამოველ, რუსეთიდან; იქ ჟურნალ-გაზეთები იბრძვის, ქვეყანას აქცევენ, —როზგი ნუ იქმნებაო.

— ჰეჰეი! ბა, ბა, ბაჰ!! ე რა ამბავი ყოფილა და! —გაიოცა ყველამ.

— მაშ ახლა რა ვქნათ? —სთქვა ზედამხედველმა.

— რა ვქნათ და, როგორც მე ვთქვი, ისე: კარგად დავტყობოთ ტიტველ ხორცზე და ის იქმნება... ახლა ქუდები მაკერვინეთ და კლას-კლას მატარებინეთ, —ამოიფუშინა ისიხიმ, —პატრონები კიდევაც დაგვემადრიელებიან.

— რას ამბობ, კაცო, სულ გვენდურებიან, ჩემმა მზემ, პატრონები: იმიტომ არა სწავლობენ, რომ არა სცემთო, შიში არა აქვთო, —დაიწყო ყეყეჩამ.

— მართალია, —დაურთო ქიშმიშამ.

— სწორედ, სწორედ, —დაჰკრეს კვერი ზედმხედველმა და ინსპექტორმა.

— ჯანაბამდისაც გზა გაქვთ, რაც გინდათ, ის ჰქენით, —სთქვა წყენით პროკლემ და ქუდს ხელი დაავლო წასასვლელად.

— ბატონო, შენი ჭირიმე, ის შეგირდები გაპარულან, —მოუტანა ამბავი თელომ და თან დაღალულობისგან ოფლს იწურავდა, —სწორედ გაპარულან.

— გაპარულან! — შეჰყვირეს ყველამ.

— წადით და ახლა ირიკავეთ, —სთქვა პროკლემ და ნიშნის მოგებით გამოვიდა ოთახიდან.

VII

გაყაჩაღებული შეგარდები

ენკენისთვის მიწურულებია, ჰაერში სიგრილვე დატრიალდა; მზის სხივებს წაერთვა თვისი მწვავე ძალა: აქამდის რომ ჩრდილში იბრუნებდა სულსა სიცხისაგან დახრუკული მინდვრის მუშა, ახლა სიამოვნებით უშვერს მზეს ზურგს, რომ სითბომ შეატანოს ბეჭებში და სიამოვნების ჟრუანტელი გაუტაროს მთელს სხეულში; ვენახში ყურძენი დამკრახულა, ღუის წითელ-ყვითლად და იტყუებს ბავშვებს საქმელად, ფრინვლებს საკენკად და ძაღლებს სასვლელად. სოფელ არაშენდის ბოლოში, ვენახებსა და პატარა ქალის შუა, საქარავნო გზის მახლობლად, ესე ორ-სამ ალაბზე, მშვენიერი კამკამი წყარო გამოჩნდილებდა ბეჭობიდან, რომელიც შემოსილი იყო კუნლის, კვრინჩხის და ზედ-გადაფარებულ შექსოვილ ასკილის ბარდებით; გამვლელ-გამომვლელი არ ასცდებოდა ამ წყაროს, შარა გზიდან ამ წყაროსაკენ ცალ-ბილიკი მისდევდა, გადიოდა შორს, ვენახების თავზე, და მერე უერთდებოდა შარა-გზას. დილა აღრიან ერთი ვენახიდან გადმოვიდნენ რამოდენიმე ახალგაზრდა ბიჭები, მოვიდნენ ამ წყაროსთან, ხარბად დაეწათნენ, მოიბანეს პირი და იქვე მშვენიერს შემოდგომის ახლად ამობიბინებულს კარდზე დაიწყეს გორაობა.

— ნჰე, ისე გამოვიყეყე იმ ბუდეშურითა, რომ ხვალაც აღარა მინდა-რა, — სთქვა ერთმა მათგანმა.

— ყველაფერი ბევრი იყო, ღმერთმა ააშენოს მაგ ვენახის პატრონი.

— ვოჰი, ი რჯულ ძაღლის შვილს რა ნაირ მოუშლაგნია და მიუნგრ-მოუნგრევი აქაურობა; ვაი, დედას დაველიე, რომ ვერ შეგხვდი, ერთი კარგა გამესახრნე, მაგრამ რას მოვუმატებქნლა, — ჩიოდა ვენახის პატრონი, იგინებოდა უშვერის

ლექსითა და თან ლობეზე ჰკიდებდა ფეხისაგან მოგლეჯილს და მობურღოებულს კიტრისა და ნესვის ძირებსა. კაცმა წლის მოსავალი უკლებლივ როგორ არ უნდა შეიტანოს თავის ოხერს ოჯახში; პირუტყვი რა გავამტყუნო, რომ ადამიანი უარესსა შერება... ვოჰი, ვოჰი, დახე, რა უქნიათ ამ ბუღუშურებისათვის და! სულ ერთიან არ ჩამოუჭამიათ!—და ისეთ-ისეთი შეიგინა, რომ ყურებში თითს დაიციობდა კაცი, რომ არ გაეგონა.

— არიქა, ბიჭებო, თავს ეუშველოთ, თორემ სოფელს თავს დაგვახვევს ე ვენახის პატრონი,—სთქვა ერთმა წყაროსთან წამოწოლილთაგანმა და წამოჯდა.

— სუ, გაკმინდე ხმა, არა შეამჩნევიანო-რა, თორემ ისეთ წიხლს დაგაზელ, რომ ნაჭყაპურტები გამოგედინოს,—უთხრა ამხანაგმა და თვალები გადაუბრიალა კბილების კრაჭუნით და მუშტის მოღერებით.

— აქ მოვიდეს, ვილაც არის, გაბედოს რამე და ისე გავაწნავ ე წყაროს პირს, რომ იმისი ბეჭები ზედ დაიბეჭდოს.

— ე რომელი ლაპარაკობ ემანდა, ჰა?—გადმოჰყო თავი ლობიდან ვენახის პატრონმა და გადმოელაპარაკა წყაროსთან მყოფთა.

— რომელი გინდა?—შეეპასუხნენ.

— რომელი თქვენა და თქვენ თავსა, უთუოდ თქვენ თუ იყავით ვენახში, რომ ასე ამოგიგდიათ და მიგიშლიგ-მოგიშლიგენიათ. არა, თქვენში ღმერთი არ არის?

— ეე, პირჯვარი დაიწერე, არა მოგეფეთოს-რა. რას ამბობ? კაცო, ჭკუაზე მოდი და! რაო, გზად აღარავის გაატარებ?

— აქ გზას რა უნდა, აი შარა-გზა ზემოდ არის.

— წყლის დაღვეასა და დასვენებას გვიშლი.

ვენახის პატრონი გლეხი გადმოვიდა წყაროსთან, აათვალიერ-ჩაათვალიერა და ნახა, რომ ფეხები, შარვლები მოტურტლური აქვთ ნამიანის ბალახით, ტალახით, ძურწა ბალახის თავთავები აკრავთ ზედა.

— თქვენ ეი! თავი არ მამიკედება, მიზღვეით ე ზარალი, თორემ მთელს სოფელს თავზე დაგახვევთ. თქვენ, როგორც გატყობთ, ბაზრის ბიჭები ხართ, — და გლენმა დაუტურტურა იფნის სახრე.

სახრის მოღერება იყო და ორი შეღერებული ბიჭი მაშინვე ელდასავით გაჩნდნენ გლენის წინ და დაუჭირეს სახრე; შეექნათ კინკლაობა, მიწვე-მოწვეა; ერთმა მათგანმა უშვა სახრეს ხელი და ისეთი შემოჰკრა გლენს ცხვირში, რომ თვალიდან ნაპერწკლები წამოუვიდა; ცხვირმა წვა დაუწყო და ცრემლმა და მწვავე ნაპერწკალმა გაურბინა ცხვირის სახსრებში; ეს არ აკმარეს, ეცამეორე ჩოხის საყელოში, დაუპრწიალდა, მოიგდო და ფეხები ზედ წყაროს გეჯახე დაარტყმევინა; გლენმა ახლა კი გააბა ყვირილი და შველას თხოულობდა. ბიჭებმა იკადრეს ვაქცევა და ერთწამზე ცამ ჩაყლაპა თუ დედამიწამ უყო პირი, გლენმა ეელარა გაიგო-რა; გაბუტებული ადგა, წავიდა სოფელში და გაცვებით უამბობდა სოფელს ამ უცნაურსა და მოულოდნელს შემთხვევას.

ეს წყაროზე მყოფნი იყვნენ ჩვენგან უკვე ცნობილნი — ყვინჩილა და თხის-ტვინა თავის ამხანაგებით; ამხანაგებში ერივნენ თხუნელა, ოროსპოლლი და ორიც პატარაები; დაატყვეს-რა, რომ მათ კეთილი არ მოეღიით სასწავლებელში იმ საქციელის გამო, რომელიც იმათ მოუხდათ სადილთ უკან კლასში, როდესაც თხის-ტვინამ შეცდომით გაშხლართა პირველი კლასის მასწავლებელი, დაასკენეს, გაპარულიყვნენ; როზგს ქვეშ სიკვდილს გაპარვა არჩიეს. საზოგადოდ ძველს დროში, როდესაც უღმერთოდ როზგაედნენ შეგირდებსა და პირუტყვეულად ექცეოდნენ, გაპარვა მოდასავით იყო. ოროლო-სამსხამი კვირა, ზოგი თვეობითაც, გადავარდნილი იყო და პატრონებმა არ იცოდნენ, სად იყვნენ მათი შვილები. ყვინჩილამ და თხის-ტვინამ ყაჩაღების სახელები დაირქვეს; ყვინჩილას დამბაჩა ერქო წელში და წელზე უშველებელი ხანჯალი ეკიდა; საცვეთებში ბებუთი ჰქონდა, თხის-ტვინას მარტო ხანჯალი ეკრა, დანარჩენები ისე სალტად იყვნენ; პატარებს გზავნიდნენ სოფელში

პურის სათხოვნელად; ესენი თავს აბრალებდნენ: — შეგირდები ვართ, სოფელში მივდივართ და პური შემოგვეკალდაო, ზოგმა მოიგონა, რომ მამა გამხდომია ავად, სანახავად წამოვედი და ცოტა პური მაქამეთო; გულ-უხვ სოფლებს გამოჰქონდათ ვეებერთელა თონის პურები და აძლევდნენ ვითომ-და გაჭირვებულებს.

— ამაღამ უნდა სერში მივიდეთ, — სთქვა ყვინჩილამ, — იქ კარგი ვენახებია; გადავძვრეთ საღმე და ყურძნით ვივახშმოთ.

— არა, ბიჭო, სერაში ნუ წავალთ, თორემ იქ გვიცნობენ და მაშინვე დაგვიჭერენ, — უთხრა ერთმა; იქ ნათლია-ჩემი სცხოვრობს, აი შაქროს მამაი, და თუ შეიტყო, მაშინვე დაგვიჭერენ და რაც სკოლაში დაგვაკლდა, იქ შეგვისრულებენ.

— არა, ამაღამ თავი მაინც იქ უნდა შევაფაროთ, ტყუილია ლაპარაკი... აბა მოგვეყვით.

პატარა შეგირდები, ესე თორმეტ-ცამეტი წლისა, გაჰყვნენ თავიანთ ბელადებსა. ყვინჩილა და თხის-ტვინა სწორედ ყაჩაღებსა ჰგვიანდნენ, მათი ხელობაც დაიწყეს და ვისაც შეხვდებოდნენ გზაში, სალამის მაგივრად აურ-ზაურს დაუწყებდნენ ხოლმე; კარგა მანძილი გამოიარეს წყაროდან. გამოვიდნენ დიდს ტრიალს მინდორზე, შემოდგომის გუთანი გაბმული იყო ყველგან და ხნავდნენ. პატარა ყაჩაღებმა დაისვენეს ერთს ოლეს ქვეშ, რომელიც სოფლის გზის პირას იყო. ოლეს გარშემო გაკორდებული ადგილი იყო, ეტყობოდა არე-მარეს, რომ აქ წყალი უნდა მდგარიყო, ნოტიო იყო იქაობაზე, იქა-აქ ლელი იდგა და ხარ-კამეჩების ნაწოლი. ცოტა ხანს მილულეს თვალი, რომ გამოედვიძათ, სამხრობა მოტანებული იყო, გუთნის ხარი გამოეშვათ და დღის მებრეებს გუთნეული წყალზე მიუდიოდათ. ყაჩაღებს მოშივდათ; სოფელი შორს იყო, პატარები გაურჩნდნენ, არ წავიდნენ პურის სათხოვნელად. ამ დროს მათს ბელზე გამოჩნდა ხურჯინ აკიდებული კაცი, მას ხელში ეჭირა

დიდი ქოთანი; რომელსაც პირზე სარქველად პური ჰქონდა ჩაჭედებული, რომ შექამადი არ დაქცეულიყო.

— ბიჭო, თხის-ტყინ! აბა მარჯვეთ იყავით; აიმ კაცს უსათუოდ გუთნის ჯერი მოაქვს, ადექით, ღმერთმა სადელი გამოგვიგზავნა.

მართლა გამოდგა, რომ გუთნის სამხარი მოჰქონდა სოფლიდან ბიჭსა, იგი შედერებული და მხარ-ბეჭიანი თექვსმეტ-ჩვიდმეტის წლის გლეხი იყო, მარჯვედ მოდიოდა, ჩქარის ნაბიჯით, ზურგზე ნამცხვარი ეკიდა, ერთს ხურჯინის თვალში ვაზის ფოთლით დაცობილი საღვინე ედგა, მარჯვენა ხელში დიდი გუთნის საჯერი ქოთანი ეკავა და ილღიაში სახრე ჰქონდა ამოჩლივებული; დაუპირდაპირდა თუ არა ოლესთან მსხდარ მგზავრებს, თავაზიანად უთხრა:

— გამარჯობათ, ძმობილებო!

— გაგიმარჯოს! საით მიეშურები, ნათლია შეილო! — უთხრა ყვინჩილამ და გადაუჭრა გზა; თხის-ტყინამ ხურჯინს ჩხრეკა დაუწყა; პატარა ყაჩაღებიც მისცვივდნენ და მთლად გარს შემოეხვივნენ გლეხის ბიჭს.

— რას შერებით, კაცო!... თუ გშიანთ, აი წამოდით გუთნთან და რაც ღმერთს მღუცია, ყველამ ერთადა ვკამოთ, სტუმარი ღვთისაა.

— ჩამოიხადე ე ხურჯინი, თორემ შიგ კბილებში მოგჭრი თავსა, — შემოუტია ყვინჩილამ და იძრო ხანჯალი.

გლეხის ბიჭი გულადი გამოდგა, მზეზე შეპრიალებულის ხანჯლისა არ შეეშინდა, ხურჯინი დასდო ფრთხილად მიწაზე და გაასწორა, რომ შიგ მდგარი საღვინე არ დაქცეულიყო, ქოთანიც გვერდზე მიდგა, თვითონ განზე გადგა და მოიმარჯვა მოქნილი იფნის სახრე; პატარა ბიჭები მიესივნენ, თითო სახრე უჭირა ყველას გაზებში და ხელების სმით შემოეფანტნენ პატარეები.

— შენ იცი, ვინა ვართ? — შესკყივლა ყვინჩილამ; — მე ფილო ვარ და ეს გიგუა.

— კიდევ გეტყობათ ვაჟ-კაცობაზე... თქვენისთანა ფილუ-ასი და გიგუასი სულაც არ მეშინიან... სათითაოდ მოდით, თუ კაი ყაჩაღები ხართ და ვაჩვენებთ სეირს.

ყვინჩილა და თხის-ტვინა წამოუხტნენ და აქეთ-იქიდან მოუარეს, ბიჭმა სახრით იგერა, რამდენიც კი შეეძლო, მაგრამ ბოლოს იძლია; წაართვეს სამხარი და მიუხსნდნენ ოლის ქვეშ სუფრას. ბიჭმა შორიდან ბელტების და გოროხების სროლა დაუწყო, რომ სხვათრივ ველარას გახდა.

— იჰ, იჰ! რა ერბო-კვერცხიანი ლობიოა!!... ბიჭო, რომელი პატარძლის გაკეთებულია?—დაეკითხა ყვინჩილა...—ხმა ამოიღე და!... ეს ღმერთმა ატოცხლოს ჩვენი დახვედრა და შენი მასპინძლობა!...—ყვინჩილამ მოიყუდა საღვინე, რომელშიაც მოძმარებული ღვინო აღმოჩნდა, დაიღრიჯა და საჩქაროდ მოიხსნა პირიდან.

— შენი სახელი, ბიჭო?—ჰკითხა თხის-ტვინამ.

— რად გინდათ სახელი?... ახ, ნეტავი ერთი თქვენი ჯავრი არ შემაჭამა და!....

— ნუ ჯავრობ!... მოდი ერთი დავმოყვრდეთ, ძამიავ, —უთხრა ყვინჩილამ.—და არა გყავს?... რა თავს აქნევ კოდალასავით, მამა გიცხონდა, ღერ-ბიჭად დამიწუნებ აი!... ასეთს ოქროს ქოჩრიან ბიჭს მივაგებებ წლის თავზე, რომ თამამი ბატკანივით ხტოდეს.

სამხარმა რომ დაუგვიანა იმ გუთანს, რომელთანაც ამ დატყვევებულს ბიჭს მიჰქონდა ჯერი, ღამის მეხრეები სახრეებით წამოვიდნენ სოფლისაკენ; ბიჭმა შენიშნა ეს და მისმა გულმა სიხარულით ფუნდრუკი შეჰქმნა; გუთნის დედასაც გული არ დაუდგა გუთანთან, გულმა გაუგო, რომ რაღაც უბედურობა იყო ბიჭის თავს გზაზე, ან სოფელში, თორემ ამდენ ხანს, რატომ არ მოდისო; აიღო ჩეკი და ისიც ნელ-ნელა გამოემართა სოფლისაკენ. მინამ ის მოვიდოდა, სამს ახალგაზდა გლეხს და ყაჩაღებს ბრძოლა შეექმნათ. ორთავ მხრივ ყოჩაღად იყვნენ; ჯერ ხელდახელი ბრძოლა ჰქონდათ; ყვინჩილამ თავისი მუშტი ვერ გამოიყენა; რამდენიც დააპირა შემოკერა, იმდენი ისეთი სახ-

რე გადაჰკრეს, რომ სულ ცერცვივით ახტუნავეს; ისევ თხის-ტვინამ უფრო ივარგა; ვისაც კი ხელი მოჰკიდა, წაუქცეველი არ გაუშვა, თუმცა კი იმასაც ორჯელ ძალზე აკერვინა მუხლი ერთმა ლამის მეზრემ, პატარა ყაჩაღები კი მარტო ფაფხურობდნენ და ლობიოთი კუქ-ამოყორილებს აღარ ახსოვდათ დიდი იმხანაგები. მუშტით რომ ვერა გააწყო-რა ყვინჩილამა დამბაჩას და სხვა იარაღს მიჰმართა ხელი.

— გაბრუნდი, თორემ გესვრით, — იყვირა ყვინჩილამ და როგორც დაუმიზნა სასროლად, ამ დროს უკანიდან გუთნის-დედამ დაჰკრა კისერსა და კეფას შუა მძლავრად ჩეკი და ყვინჩილა ყირას გადაატარა. თხის-ტვინა სახტად დარჩა, ამოიღო თავისი ჟანგიანი ხანჯალი და ზედ მოსეულს მტერს იგერებდა; პატარა ყაჩაღები შიშის ზარმა აიტანა. ყვინჩილა მალე წამოხტა, სისხლი თქრიალით გადმოსდიოდა, იკრა ბებუთს ხელთ და იწვევდა კიდევ საბრძოლად.

ყაჩაღები დამარცხდნენ; ყვინჩილა და თხის-ტვინა დაჰკრას გადარჩნენ გაქცევით; პატარა ყაჩაღები კი გაბაწრეს და სულ ყურების წვეით წაიყვანეს გუთნისაკენ. გამოკითხვის შემდეგ პატარეები მეზობელი მღვდლის შვილები აღმოჩნდნენ; გუთნის დედამ პატრონებს ჩააბარა ისინი. ყვინჩილა და თხის-ტვინაც დამორჩილდნენ ბედს, იყიალეს, იყიალეს მშიერ-მწყურვალეებმა და ბოლოს თავ-დახრილნი მიადგნენ სასწავლებლის კარს, სადაც, რასაკვირველია, მათთვის პირზე არავის უკოცნია.

VIII

ბუნუთის კალფოა

მესამე კლასს ორი მასწავლებელი ჰყავდა და მეოთხესაც აგრეთვე ორი, მეორიდან ყვინჩილამ მესამე კლასში ველარ უწია: იგი გაპარვისა და ავაზაკობისთვის სრულიად გამორიცხეს და ძმამ გაგზავნა მონასტერში მედავითნეობის შესასწავლად. დანარჩენს „ყაჩაღებს“ როზგი დაჰკრეს. თუმცა მეორიდან მესა-

მეში გადაიყვანეს, მაგრამ მასწავლებლებს დავალებული ჰქონდათ სასტიკი ყურადღება მიეპყროთ მათთვის და პირველსავე შემთხვევაში გამოეპანლურებინათ, მაგრამ დრო-ჟამმა გუნება შეუცვალა. მასწავლებლებს; მსუქან-მსუქანმა ძღვნებმა თვმლები აუბეს ყველას და დაივიწყეს ყვინჩილას ამხანაგებისაგან ჩანადენი საქციელი.

მესამე კლასის მასწავლებლებს ერთს შევირდები ეძახდნენ ბურნუთის კოლოფსა, მეორეს ბორასა. ამათში ბურნუთის კოლოფი მეტად შესანიშნავი იყო ყველასფრით, ბორას კი იმ დროს აგრე რიგად არა ჰქონდა სახელი განთქმული. იგი მშვიდობიანი კაცი იყო, თავისთვის მიყუდროებული ცხოვრობდა და არვის საქმეში არ ერეოდა.

ბურნუთის კოლოფის ნათლობის სახელი გახლდათ ბართლომე; იგი კარვის და ძველად განთქმულის გვარის ჩამომავალი იყო; წინაპარი მისი რაღაც დანაშაულობისათვის გამოეძევებინათ დასავლეთ საქართველოდან და თავი შეეფარებინა ქართლისათვის; თუმცა თავადობა დაჰკარგა, მაგრამ ძველი გვარი კი შეირჩინა. ბართლომე იმ ჟამად, რომელსაც ჩვენი ამბავი შეეხება, მღვდელი გახლდათ, ბართლომე იგივე ბურნუთის კოლოფი, იყო დაბალის ტანისა, ჯმუხი, მსხვილ-ძვლიანის აგებულობისა; შავი თმა-წვერი უმშვენებდა თეთრს, სპეტაკს და ეშხით სავსე სახის გამომეტყველებას; ამ სახის ეშხს აორკეცებდა მისი მუდამ მოციმციმე თვალები; მოლიმარი ტუჩები და მრგვალი და ფართო შუბლი, რომელზედაც თითქო მადლი ღეთისა იყო გადმოსული, ისე იტაცებდა და ჰზიბლავდა ადამიანს; მამა ბართლომეს მრევლი ჰყავდა თვით სამატრაბაზოში და მასწავლებელშიც გაკვეთილები ჰქონდა; იმ დროს შესაფერად რუსულს მშვენივრად და მკაფიოდ ლაპარაკობდა; საზოგადოდ ბაასი და გარდაცემა საუცხოვო ჰქონდა; მისი წირვა-ლოცვისათვის ყველა გაგიჟებული იყო; ანდერძს და სახარებას ხომ მისთანად ვერაფერ წაიკითხავდა; როდესაც კი მამა ბართლომე ანდერძს უკითხავდა მიცვალებულს, ეკლესია ამსებით აიძვებოდა ხოლმე მისის ანდერძის მოსასმენად; კითხულობდა მალ-

ლა, გარკვევით და ისეთის კილოს მიმოქცევით, თითქო დიდი და გამოჩენილი არტისტი სცენიდან დიდებულს ლექს ამბობს ან დიდებულის შექსპირის ტრაგიკულს მონოლოგს გეუბნებაო; უნდა ძრიელ მაგარი გულის ადამიანი ყოფილიყოს, რომ მამა ბართლომეს ანდერძის კითხვას იგი არ შეეერხიოს, გულში არ ჩასწდომოდეს და სატირლად გული არ აეტოკებინოს; ძნელად დაუმაგრდებოდა მის მშვენიერს კითხვას, მის მშვენიერს და საუცხოვო გალობასა თვით ურწმუნოც კი; ჰხედავთ მლოცველს; ბართლომესაგან გულაჩუყებულს და ამწვილებელს, ჩამოსდიოდა უხმოდ ლაწევებზე ცრემლი ისე, თითქო თვითონაც არ ჰგოძნობსო ამ ცრემლს, ისე იყო გატაცებული დიდებულის კითხვითა. დიდ-ხუთშაბათს საღამოთი, როდესაც თორმეტი თავი სახარების კითხვა ხოლმე, მთელი ქალაქის ხალხი განურჩევლად ხალხოსნობისა და სარწმუნოებისა მიდიოდა საკრებულო ტაძარში, სადაც იმ ღამეს უსათუოდ მამა ბართლომე კითხულობდა სახარებასა. დიდი ტაძარი და მისი ფართო ეზო ისე გაიხსებოდა ხოლმე მსმენელებითა, რომ ნემსის კუნწიც კი ვერ ჩაეტეოდა; მთელი ეს ამოდენა ხალხი სმენად იყო გადაქცეული, მღუმარებას არღვევდა მხოლოდ ყრუ ქვითინი სახარების მსმენელთა და ძახილი: „დაილოცოს, ღმერთო, შენი სახელი!“ მამა ბართლომე უფრო ძლიერი იყო მაშინ, როდესაც იგი და ლადით, გალობისა და შიგ ჩართულის ნაღვლიანის კილოთი წაიკითხავდა შემდეგს გულ-საკლავს ადგილებს სახარებისასა: „ხოლო იყო ვინმე ბარაბა მეშფოთეთა თანა კრული, რომელთა შფოთსა შინა კაცი ეკლა; და ლალად-ჰყო ერმან მან გამოთხოვად მისა, ვითარცა იგი მიჰმადლოს მათ მარადის. ხოლო პილატე მიუგო და ჰრქვა მათ: ვნებავსა, რათა მიგიტეო თქვენ მეუფე ურიათა?... ხოლო მღვდელმთავართა მათ აღჰსძრეს ერი იგი, რათა ბარაბა მიუტეოვს მათ; ხოლო პილატე მერმეცა მიუგო და ჰრქვა მათ: და რა უკვე ვნებავს ყოფად, რომელსა ესე იტყით მეუფედ ურიათად? ხოლო მათ კვალად ლალად-ჰყვეს და ჰრქვეს: ჯვარს აცვ ეგე“. ანუ: „და ვითარცა იყო ქამი მეექვსე, ბნელი იყო ყოველსა ქვეყანასა, ვიდრე მეცხრედ

ეამამდე; და მეცხრესა ეამსა ხმა ჰყო იესო ხმითა დიდითა და ჰსთქვა: ელოი, ელოი! ლამა საბაქთანნი? რომელ არს თარგმანებით: ლმერთო, ლმერთო ჩემო! რისათვის დამიტევო მე? და რომელთამე წინაშე მდგომელთა ესმა და იტყოდეს: აჰა ილიასა ჰხადის, და მიჰრბიოდა ერთი და აღავსო ღრუბელი ძმრითა, და დაადგა ლელწამსა და ასვმიდა, და იტყოდა: უტევეთ, ვიხილოთ, უკეთუ მოვიდეს ილია გარდამოხსნად მაგისა. ხოლო იესო ხმა ჰყო ხმითა დიდითა და განუტევა სული“. ამ დროს მთელს ტაძარში და მის გარშემო ეზოში გაისმოდა ერთიანი ქვითინი და წყევლა-კრულვა მაცხოვრის მტანჯველთა მიმართ.

სასწავლებელში მამა ბართლომე შეგირდებს ძლიერ უყვარდათ იმიტომ, რომ როზგს აგრე რიგად არა ხმარობდა; როცა კი იხმარდა, მაშინაც ისე გაროზგავდა, რომ შეგირდი თითქო მადლიერი რჩებოდა: დაუწყებდა ცემის დროს ოხუნჯობას, დაცინვას და ამასობაში გამოაპარებდა დროს. მამა ბართლომეს ცემის იარაღი იყო მისი ვერცხლის დიდი ბურნუთის კოლოფი; კოლოფი განუყრელად ეჭირა ხელში, იყრიდა მუდამ ცხვირში სუნოვანს ბურნუთსა და ცქეიტად და მარდად დადიოდა ბავშვების სასხდომების წინ; შეეშლებოდა თუ არა შეგირდს, მაშინვე ბურნუთის კოლოფს ჩაუთავაზებდა თავში ისე მაგრად, რომ სულ წვით გაუვლიდა შეგირდს მთელს ტანში.

— რას ტირი, შე ყურუმსალო! — ეტყოდა იგი შეგირდს; — ჩემს კოლოფს გვერდი შეეჭყლიტა და შენს თავს კი არა დაშავებია-რა; მაგ ფინთ თავში მოკრუხებულს ცხოველებს გიხოცავ და მადრიელიც არ უნდა იყო?

მამა ბართლომე ასწავლიდა რუსულს და ქართულს ღრამატიკას; რუსულის სახელმძღვანელოდ იყო დაუვიწყარი გრეჩის გრამატიკა, ქართულისა — პლატონ იოსელიანისა. რასაკვირველია, მამა ბართლომეც ძველის წესის „აქედან აქნობამდისინ“ -ის მიმდევარი პედაგოგი გახლდათ. ბურნუთის კოლოფის გარდა როზგის მაგიერობას უწევდა მამა ბართლომეს ეგრედ წოდებული „შაქროს ქამარი“. შაქროს, ჩვენგან ცნობილს ისიღორე გეგელაშვილის შვილს, უცნაური პრტყელი ქამარი ერტყა.

როდესაც შევირდმა გაკვეთილი არ იცოდა, ბართლომე მაშინვე დაიძახებდა:

— შაქროს ქამარი!... გამოიშვირე ხელი!...

ერთხელ რუსულის გრამატიკის გაკვეთილი არ იცოდნენ; გაკვეთილად ჰქონდათ ბრუნვები სახელი არსებითისა და ზედშესრული სახელისა ერთად; განსაკუთრებით გაჭირვებას შეადგენდა მდებარეობის სქესის სიტყვების ბრუნვები; შევირდებმა გააბრიყვეს შაქრო და ქამარი არ მოატანიხს იმ დღესა. როგორცა ვთქვივთ, თუმცა შევირდებს არ როზგავდა მამა ბართლომე, მაგრამ ბურნუთის კოლოფს ისევ როზგი ერჩივნათ ზოგიერთებს, რადგან როზგს-ისე შეჩვეულნი იყვნენ, რომ ვერც კი ჰგონობდნენ. ბართლომეს შემოდებული ჰქონდა: ვისაც უფროსი შევირდი, „სტარშოიდ“ წოდებული, ოშ-ს (ეშლება) დაუწერდა, ყველანი ფეხზე უნდა მდგარიყვნენ, მასწავლებელმა იცოდა, ვინ არ იყო მომზადებული და მაშინათვე ბურნუთის კოლოფით ჩამოუვლიდა, ან „შაქროს ქამრით“ დაშოლტავდა. ზემოდ დასახელებულის გაკვეთილის დროს ყველანი ფეხზე იდგნენ ორი „სტარშოის“ მეტი, რომელნიც მუდამ გადარჩენილნი იყვნენ მასწავლებლის განრისხებასა და მარტო ორნი ბაიყუშებივით ისხდნენ.

— ბიჭებო, დღეს შუადღისას, სწორედ ბურნუთის კოლოფის გაკვეთილის დროს, აი მარშლის სახლის წინ ხიზაბავრელსა სჭიდებენ ზუკა ზაალიშვილსა,*)—წამოიყვირა თხუნელამ.

— არა, ზუკას კი არა, ჩიტოსა სჭიდებენ თურმე, — გაუსწორა მეორემ.

— ასეა, თუ ისე, დღეს ჩვენ თავი უნდა დავიხსნათ ამ გაკვეთილისაგან. ბურნუთის კოლოფს სულის ცხონებასავით უყვარს ქიდაობა; ხალხი დაიწყებს თუ არა დენას ამ ჩვენი ფანჯრების წინ, მე დავიძახებ: არიქა, ხიზაბავრელი მოჰყავთ-მეთ-

*) ზუკაც მძლავრი მოჭიდავე იყო შემდეგ ხიზაბავრელისა და ჩიტო კალატოზიშვილისა.

ქი, თქვენ ყველამ იხუვლეთ და ფანჯარას ეცით; ბურნუთის კოლოფი თქვენზე წინ ეცემა ფანჯრებსა... ბიჭო, ეი, თხის-ტვინავ! მოდი ერთი შენ დაეჭიდე იმ ხიზაბავრელსა!...

— მამა უცხონდა მაგასა, ერთ ლუკმად არ გაუხდება, ისე გაისვრის, როგორც პანტასა.

— ერთი მეც მაგოდნობისას მიყურე, თუ ხიზაბავრელი არ ვიყო.. რა, დედის მუცლიდან არც მაგას დაჰყოლია ქი-დაობა...—სთქვა ამაყად თხის-ტვინამ.

— ძალიან თავი გამოიღე, შენმა მზემა... არ გახსოვს ი ოლესთან რომ კანჭები აგიწვა გლეხის ბიჭმა...

— მერე რა წაიღო?! ვერ დავაგვევინე იქაობა.

— წადი იქითა!—მიეხახუნა თხუნელა და პანლური დაუპირა. თხის-ტვინა მოუტრიალდა, წაავლო ხელი და შიგ პარტებში თავდაყირა გადაადგო თხუნელა. შევირდებმა შეჰქნეს ლიქ-ლიქი, ყვირილი და ვაშას ძახილი:

— ყოჩად, ჩვენო ხიზაბავრელო, ყოჩად!...

სწორედ ამ ყვირილის დროს შემოვიდა მამა ბართლომე, გაკვეთილზე და თხის-ტვინას და თხუნელას მოასწრო გიჟობაზე. შევირდები დაწყნარდნენ; ლოცვის წაკითხვის შემდეგ, მოიხედა „ბურნუთის კოლოფმა“ შევირდებისაკენ და მხოლოდ ორი დაინახა მჯდომარედ.

— აა, მომილოცნია! გაკვეთილი არ იცით და კიდევაც გიჟობთ, ყვირით? ისეთი მტვერი დაგიყენებიათ, რომ კაცი კაცს ვეღარ არჩევს... შაქროს ქამარი!—იყო ხმა ბურნუთის კოლოფისა.

შაქრო მდუმარებდა.

— შაქროს ქამარი-მეთქი! და ასეთი ჩაუთავაზა შაქროს კოლოფი, რომ სულ ზრიალით და წვით გაუარა თავში სიმწვავემ და რამდენჯერმე მოიფხანა ნატკენი ადგილი. შაქრო გაშეშდა; შეიქმნა მსხვერპლი მთელის კლასისა. მაშ როზგი!... დაწექ, დაწექ!... სტარშოი, დაჰკარი მაგას ოცდახუთი როზგი, რომ კვლავ აღარ დაივიწყოს ქამრის მოტანა... აბა ერთი თქვენ

გაკვეთილი რატომ არ იცით?—მიუბრუნდა თხის-ტვინას და თხუნელას....—რა გაქვთ დღესა?...

— დობრი პასტირის (კეთილი მწყემსი) დაბრუნებაი, სინეე მორესი და დობრაია ნიანისი,—მიუგო სტარშოი.

— აბა, ჰო, დააბრუნეთ ერთად.—მაგრამ შეგირდები სწორედ ქვად იქნენ, ხმა ვერავინ ამოიღო.... —ქართულად რაღა გაქვთ?

— უღვლილებანი,—უთხრეს სტარშოებმა.

— აბა, დააუღვლილეთ სიტყვა გაჟა.—კლასში მდუმარება ჩამოვარდა; ბავშვებმა ერთმანერთს ხელი წაჰკრეს, ჩუმად ჩაეკითხნენ, თუ რა უნდა ექმნათ...—რომელი სიტყვის ნაწილია გიჟი?... ჰა, კრინტი, ხმა, არ გავიგონო სწავლება, თორემ ამ ბურნუთის კოლოფით თავს გავუხვრეტ.

— გიჟი გახლავს ზმნა,—დაიწყო თხუნელამ.

— ჰა, რა არის?—შეუტია მასწავლებელმა და უთავაზა კოლოფი;—ვინ იტყვის?

კლასში მდუმარება ჩამოვარდა.

— ჰაი, თქვე უგუნურებო, თქვენა!—ზედ-შესრული სახელია და შემწეობით ზმნასთან უნდა დაუღვლილდეს—აი ასე: მე გიჟი ვარ და სხვანი. აბა ჰო, შენ ეი, პოხროს რომ გვეხარ, აბა ჰა, დააუღვლილე.

— სახელობითი—მე გიჟი ვარ,—დაიწყო პოხრომ.

— ჰაი, ყოჩად, ყოჩად! სახელობითიო!?... ყოჩად!... რად დაგიყენებიათ ეს ფეხზე, ასე კარგად რომ იცის,—მიუბრუნდა და მწარის ღიმილით უთხრა „სტარშოის“.

— ნათესაობითი, შენ გიჟი ხარ,—სთქვა უგუნურმა პოხრომ მასწავლებლის დაცინვით წაქეზებულმა და მიაშტერდა თვალებში.

— გიჟიცა ხარ და რეტიანიცა; არა, შე ძაღლის წიწილო! ზმნას ბრუნვები აქვს? ჰაა?—გაუწ-გამოუწია თმა და ისე ღონივრად ჩაარტყა კოლოფი, რომ ბურნუთი გადმოიპნა; პოხროს დაპა-ღუბით გადმოსცვინდა ცრემლები...—აბა, ისე შემომხედე, რომ არ გაიცინო,—უთხრა მამა ბართლომემ პოხროს;—პოხროს

უნებლიედ სიცილი შესკდა; მე როდი მეცინება, ე ბურნუთი რომ დამიზნიე, უნდა შენი კისრიდან ამოვიღო. — მთელმა კლასმა ფხუკუნი მოაყოლა. — ჰა, ჩუმაღ, აბა ახლა შენ, — მიუბრუნდა პოხროს გვერდზე მჯდომს. ყველა ცახცახმა აიტანა, ყველას თმის გლეჯა და ბურნუთის კოლოფი მოელოდა. ამ დროს თხუნელამ შეამჩნია ქუჩაზე ხალხი, მოისმა საჭიდაო ზურნის ხმა.

— ხიზაბარელი მიჰყავთ, ბატონო, ხიზაბარელი საჭიდაოდა.

ხიზაბარელის ხსენებაზე მთელი კლასი შეშფოთდა; ბურნუთის კოლოფმა წააგლო ხელი ქუდს, შემოიკეცა ანაფორის კალთები, იშვირა ხელი და ფეხი და გადაეშვა ქუჩაში, უკან, როგორც კრუხს წიწილები, ისე გადაჰყვენენ შეგირდები. ერთბაშად მთელი სასწავლებელი დაიცალა და საჭიდაო ასპარეზზე გავიდნენ საცქერად.

IX

— გამაგრდი, ივანე, გამაგრდი, ერთი ხიზაბარულად უნდა გადმოგაგდო ზურგიდანა, — შემოუტია ხუმრობით მამა ბართომემ სასწავლებლის გრძელ დერეფანში ივანეს და ხელი სტაცა; დერეფანი გაჭედილი იყო შეგირდებითა.

— თუ კაი ფალავანი ხარ, აი აღუაშვილს დაეჭიდე და გამოგაჩნდება, ყეყეჩა ხომ გაშხლარტა.

— ეგ არის მოჭიდავე? ე თავი კი ცარიელი ჰქონია-და!... ხუმრობა გაშვებით და, ე ხიზაბარელი სწორედ დევ-კაჟია, სწორედ! კინალამ წელში არ გასწყვიტა ის იმოღენა კაცი!

— მარა უკანიდან ფეხებზე დაეკიდნენ და! რომ არ დაეყვირნა ზუკას, გამიშვით, წელში გამწყვიტაო, ყველას გადაჰყრიდა... აღრევ ეკკლესიის ვალავანში პანჩუხა მეზურნე რომ დაეჭიდეთ... ძალიან ბიჭი იყო და ჯერ ი პანჩუხასათვის გვერდი არავის ეკვრევიანებინა... რომ გავიდა, აბუჩად დაიჭირა ჩვენ-

მა პანჩუხამა; მოდი რაღაო? დაუყვირა პანჩუხამ; მაგ მამა ოხერ-მა დავითა ხიზაბარელმა დაავლო ხელი მიწას და ისე ამობდღენა, როგორც ვეფხვეს, ეცა მგელივით შენ პანჩუხას, შეაბანჯღალა, შემოაპროწიალა და გააჩერა; თურმე ნუ იტყვი, ღონე არ გაუშინჯა ამ ჩვენს პანჩუხასა; პანჩუხამაც მაგრა დაუჭირა საყელოები, დაუტრიალდა, დაიხოქა წამოსაკიდებლად, მაგრამ როგორც ე სახლს საძრაობას ვერ უხამს კაცი, ისე იმასა. კიდევ მოიკიდა, შენ არ მომიკვდე, ვერ შენძრია, მერე ამოუსვა კამეჩივით თავი ხელებში, ააშვებინა საყელოდან, ბატონო, და როგორც ქარმა ბუმბული აიტანოს ჰაერში, ისე მოგლიჯა შენი პანჩუხა ადგილიდან, შემოიგდო ბექზე და რომ უნდა გაისროლოს, ვეკით ფეხებში მე, სოსანა და შარი, აქეთ ჩვენ და იქით ხიზაბარელი. „გამიშვით, კაცო, — შემოგვძახა, ცხონებულმა პანჩუხამ, — კისერი მომგლიჯა ამ ოჯახ დაქცეულმა“; — ჩვენ მაინც ჩვენსას ვშვრებოდით. მაშინ დაიყვირა ხიზაბარელმა: „გამაგრდითო“, დაიხოქა ცალ მუხლზე და ოთხთავენი კი პანტაპუნტით გადაგვრეკა. მე და სოსანა ნასახლარში გადავცივდით, თავი არ მამიკვდება, და პანჩუხა ხომ ძლივს მოაბრუნეს, სულ შუბლი და პირი ქვიშით ავესო, შუბლში კენჭები შერქობოდა.

— მერე რა ჩლორტიანია და, მოჭიდავე რომ ნახავს, კი არ მოერიდება, რო გაიხდის, მაშინ კი ძაან სანახავია: იმის ტანს, კაცო, სიღბო არა აქვს, თითქო პიტალო ფოლადისავან არის ჩამოსხმულიო, როგორ ფრინველივით გავარდა წრეში; ქორი რომ ქათამს აიყვანს და გააქანებს, სწორედ ისე გააქანა ის იმოდენა კაცი და რამ სიშორეზე გასტყორცნა.... არ ვიცი, ჩიტო თუ გაუწევს მაგას ტოლოზას, — სთქვა მამა ბართლომემ... — ისინი, სწორედ საშენოა, ღონეს რომ კვებელობ, ერთი მოდი და ჩუმიად დაეჭიდე ე ხიზაბარელსა.

— დაეჭიდოს და! — სთქვა ივანემ.

— რა იქნება მერე? რას მიზამს?

— რას გიზამს და, როგორც კოლოტი, ისე დაგახლის და მაგ მუცელს ნაკრული ტიკქორასავით დაგიჭანჭყარებს...

— არ იქნა, წავაქციოთ, წავაქციოთ,— შემოისმა ხმა მესამე კლასიდან და ზედ ტირილი და გოდება მოჰყვა შევირდისა.

— ჩუმად, ჩუმად!... ერთი ბეწვა ხანი კაცი თავს ვერ მიათარებს თქვენგან... რომელი ტირის ე მანდა,--- შეუტია ბურნუთის კოლოფმა....

— ე აღუანთ ბიჭმა წამაქცია და მუხლი გადამაღვლიბა; ყველას გვერევა და გვცემს.

— ჰო-ო-ო-ო! შენ გაქებენ? სტაცა ბურნუთის კოლოფმა ხელი კისერში თხის-ტენას, მოზიდა და სკამი შევირდებიანად გამოათრევიანა... თხის-ტენა შეშინდა; თავი ჩალუნა და აბა რას იქმოდა უწინდელი წვენ ნაწვენევი.— ჰო, აბა, გაკვეთილი განვაგრძელოთ.

კლასში სიჩუმე ჩამოვარდა, ყველას გულმა ფანცქალი დაუწყო; არავინ არა იცოდა-რა. გაიტყიბა ერთი, გაიტყიბა მეორე... თხუნელაზე რომ მიდგა ჯერი, ამ ღროს ვილასაც შიშით ფათერაკი დაემართა; თხუნელამ ისეთი სახე მიიღო, თითქო უნდა წამოვარდეს და გაიქცესო. მთელმა კლასმა ფრუტუნის შეჰქმნა; ყველამ ყურადღება და თვალი თხუნელას მიაქცია.

— ააა, შენ იყავ?— აუქნია თავი ბურნუთის კოლოფმა თხუნელას და ღრმად მოსწია ორჯერ-სამჯერ ბურნუთი, კარგად გამოიტენა ცხვირი, თვალები გადიწმინდა და შეუტია.— გამოდი გარედ, წააქციეთ ეს წუწკი, ესა, წააქციეთ! არა, როგორ გაბედე ამისთანა საქციელი.

— მე არ ვიყავი, ზიარების მადლმა!

— ჩაიხადე!!

— მე არ.... ო, ღმერთმანი!....— თან ტიროდა, მკლავით ცრემლს იწმენდავდა, თან ცალი ხელით შარვალს იხდიდა.

— მაშ ვინ იყო?

— აი ის იყო... აისა...

— ვინა? თქვი, თორემ მაგ ენას ძირიანად ამოგდღღეძ.

— აი, ვასილა კასრაძეი.

ვასილა ჩუმი და ერთობ საწყალი ბავშვი იყო; რომ იტყვიან, მჭადიდან ნახშირს ვერ გამოარჩევსო, სწორედ იმისთანა გულ-უბრყვილო იყო, მაგრამ ბრაზიანი, რომელსაც გულში იკლავდა, რადგანაც ერთობ ენა-ჩლოუნგი იყო და ხანდისხან თითო სიტყვის გამოთქმას ორი-სამი წამი უნდებოდა, ზოგს ხომ სულ ვერ გამოსთქვამდა. აი ამისთანა საცოდაეს ბავშვს მიატება ჩხირი ეშმაკმა თხუნელამ, იცოდა-რა, რომ საბრალო ვასილა თავს ვერ გაიმართლებდა.

— ადე ზეზე, შე ბლუ, შენა!... შენ იყავი?—ჰკითხა ბურნუთის კოლოფმა,—მოვიდა მასთან, მოუღერა ბურნუთის კოლოფი, ბავშვმა თავი აარიდა და კოლოფი ისე მძლავრად დაიქნია, რომ თავი აეხადა და შეგირდებს ბურნუთი სულ თავსა და პირზე გადაეყარათ.

— ზი...ზი...არრრებაა არ გამმშიწყრება! არრრ...მმმ..... და აუცახცახდა ნიკაპი საწყალს ვასილსა.

— სთქვი სწორედ! გაზი მაინც მქონდეს, ამოგაგლიჯო ეგ სიტყვები.—ვასილამ, როგორც იყო, ჯლოყინით მიახვედრამასწავლებელი, რომ იგი უდანაშაულო იყო. ჩხირი ისევ თხუნელაზე გატყდა; წამოაქციეს საკლავ ცხვარსავით, მაგრამ თხუნელას როზგი ერჩინა ბურნუთის კოლოფსა და „შაქროს ქამარსა“. ისე შეჩვეული იყო როზგს, რომ აღარას ჰგრძნობდა; მაგრამ მაინც მორთო ერთი უცნაური ქყვირილი გოჭივით, ცურავდა იატაკზე და როდესაც შეგირდებისაკენ იზამდა პირს, ენას ჰყოფდა და აცინებდა.

— უჩიტელო, უჩიტელო, შეხე, შეხე! ენას გვიყოფს, ენასა!

— ჰაა! ენასაც ჰყოფ?... მოუცხუნე, მოუცხუნე ე როზგი, დეე, გამოჰყოს!...

— არა, დედა არ მომიკვდება, რომ ენა არ გამომიყვია... მემტერებიან; ბატონო, მემტერებიან!

გატყვილი თხუნელა დაჯდა თავის აღაგას და თვალეზი ფურთხით მოისველა, ვითომ-და იტირა, და წმენდა დაიწყო,

თან კი მაინც ენას უყოფდა ამხანაგებს და გულში მუშტის ცემით ემუქრებოდა დამბეზღებელს.

— აბა, შენ, დააბრუნე ჯერ ცალკე სიტყვა თხა და მერე ქეციანი თხა, — უთხრა შემდეგ შევირდს, ყვაავად წოდებულს.

— რიცხვი მხოლოობითი, მრავლობითი, სახელობითი — თხა.

— რომელი რიცხვია თხა? — უთხრა მასწავლებელმა.

— მხოლოობითი — მრავლობითი.

— ბიჭო, ან ერთი უნდა იყოს, ან მეორე. რომელი რიცხვია-მეთქი თხა?... შენ, — მიუშვირა თითი მეორეს.

— სახელობითი ბრუნვაა.

— არა. შენ?

— ნათესაობითი მრავლობითი.

— აი, გადაგრიოთ ჩემმა სასო-მღვთის მშობელმა... ბიჭო, მხოლოობითი არ იცით რასა ჰქვიან?... ერთი რომ იქმნება, ერთი, მარტო ერთი საგანი, იმასა ჰქვიან. — ჰო, აბა!

— ერთი რომ იქმნება, მარტო ერთი, — უთხრა ყვაავმა.

— მერე რა ჰქვიან?

— ერთი ჰქვიან.

— აი მარტო ერთი ღმერთი გაგიწყრეს და სამას-სამოცდა სამმა წმიდა გიორგიმ დაგკრუნჩხოს და დაგკლაკნოს...

— შენ! — მიუთითა მეორეს.

— მხოლოობითი.

— მაშ დააბრუნე.

— რიცხვი მხოლოობითი, სახელობითი ბრუნვა თხა, ნათესაობითი თხები....

— თხები ხომ ბევრია...

— დიალ, ბევრია.

— მაშ რად ამბობ?

— ბევრი რომ გახლავს, იმიტომ.

— აი დაგლახვროს ღმერთმა, ჰო და ასრე! შენ? — მიუთითა შემდეგს.

— ნათესაობითი თხისა.

— მერე, მიცემითი?— გაჩერდნენ ყველანი.— მიცემითი თხამა.— შემდეგ ჩამოუთვალა მასწავლებელმა ყველა ბრუნვები... აბა ახლა მითხარ შენ წოდებითი როგორ იქნება.

თხუნელა მიუჯდა ყვავს, ტუჩებთან აიფარა ხელი და წასძახა.

— წოდებითი, თხის-ტვინავ.

— წოდებითი თხის—თხის...

— გაბედე, გაბედე!

— წოდებითი თხის-ტვინავ!

ამ სიტყვის თქმა იყო და მთელი კლასი სიცილად გადიქცა; რამდენიც შეუტია მასწავლებელმა, იმდენი უარესად აუტყდათ სიცილი.

— აბა, ბიჭო, შე მამა-ოხერო, საიდან მოაკერე თხის-ტვინა, შე, მარტლა უტვინო, შენა!— და ისეთი ჩაუთავაზა კოლოფი, რომ ყვავი სწორედ ათი წამი მეტი იქექავდა ნატკენს, რომ დაეამებინა.

— თხის-ტვინას აი აღუაშვილს ეძახიან და აი იმან წამომძახა...

— ვინა?

— აი იმანა,— და თითი ისე გაიშვირა, რომ თითქოს არც თუ თხუნელა'ს ხედებოდა და არც სხვასა.

— სწორე მიჩვენე, სწორე!— დაუჭირა ყბა და მიახედა თხუნელასაკენ, თხუნელამ ქვემოდან მუშტი დაანახვა. ყვავი შედგა და როგორც დაალო პირი და უნდა დაესახელებინა თხუნელა, ამ დროს გაისმა ზარის ხმა. შეგირდები უცბად წამოიშალნენ, ეცნენ აბგებს და წიგნებს ჩალაგება დაუწყეს.

— უკაცრავად, ნუ მიბრძანდებით!... ყველანი დღეს „ბეზაბედად“ (უსადილოდ) დარჩით.

ბავშვებს წიგნები ხელში შერჩათ, ზოგი აბგა აკიდებული შტერივით გაჩერდა.

შ ე თ ქ მ უ ლ ო ბ ა

— ბიჭებო, ახლა რა ვქნათ? საღამომდე ხომ მშვიდები არ ვიქმნებით... ღმერთი გაუწყრეს, ი გერისთობის ხატმა დაკრუნხხოს, ვისაც სახლში ჰური ეგულებოდეს და არ მოიტანოს,— დაიწყო თხუნელამ.

— ვილას ეუბნები! შენისთანა ეშმაკი მაგისთანაობაში არავინ არის? სულ შენი ბრალია, რომ დღეს ბეზაბელათ დაგვაყენეს,— უთხრა დაღონებულმა ყვავმა.

— ჩემი რაზეა?

— იმაზე რომ, შენ რომ ენა არ გამოგეყო, ბურნუთის კოლოფი ისე არ გადირეოდა; კვლავ როდის დაუყენებივართ მერე ბეზაბელათ.

— არ იქნა, თხუნელ, რაც გინდა გადაგვახდევინე და ერთი შენი სახლის პატრონის კიდობანში ჩაძვერ და ჰური მოაცუხცუხე.

— მეც გავიქცევი, მეც! ახალი გამომცხვარი ჰური გვაქვს,— იყვირა ერთმა შეგირდთავანმა.

— მეც მოვიტან რასმეს,— შესძახა მეორემ.

— წყნარად, თქვე მხეცებო!— უყვირა თხის-ტეინამ;— ყველანი ერთად ნუ გაიქცევით; სათითაოდ გაიპარენით; ფანჯარაში გადახტით და კედელ-კედელ დაზუკვით წადით, მანამ ვასცდებოდეთ.

— მეც ატამსა და ყურძენს მოვიტან, — სთქვენ ოროსპოლლიმ,— ისეთი ჯაგან-ჯაგანი ყურძენი მოიტანა წუხელ ჩემმა სახლის პატრონმა, რომა.... ჩაძვერები ფანჯრიდან მარანში და იქიდან კიბით ამოვალ უკანვე.

— წადით, ჰა! აბა სათითაოდ; ერთი კარგი არაფანა გავმართოთ.— დიდხანს აღარ გაუვლია, რომ მოცუხცულდნენ ბავ-

შეები; მოიტანეს, ვისაც კი რა მოესწრო; ყველაზე დატვირთული უფრო თხუნელა და ოროსპოლლი მოვიდნენ: თხუნელას ორი დიდი თონის პური, სწორედ თავის-თავის ოდენა, დაეთრია; ოროსპოლლის დაეტვირთნა ჯიბე-უბეები ყურძნით და ხეჭეჭურითა. მაგრამ აქაც ბედმა უმუხთლა: როგორც გაიმართნენ საქმელად, ჯერ თითო ლუკმაც არ ჩაეყლანათ, რომ „სტარშოის“ დაეჭირა გარედ შეგირდი—ყვავი და ბატონ ისიხისათვის წარედგინა; ყვავს პურის ყუებით გამოეტენა ორი ჯიბე და თურმე თავ-აღებული მოჩერჩეტებდა ქუჩა-ქუჩა; სტაცეს ხელი და ყურით მოათრიეს.

— შენ, როცა სასჯელი მოგცეს, კიდევ უნდა აასრულო, უნდა აასრულო, გესმის?—უყვიროდა ინსპექტორი ისიხი ყვავს და პურის წვეით მოჰყავდა სასწავლებლის დერეფანში თავის კლასისკენ; მოარიფანენი შეკრთნენ, პირში ლუკმა გაუმეშდათ, ზოგმა ნახევრობით დაღეჭილი პური გამოჰყარა პირიდან; ოროსპოლლიმ ატამი კურკიანად გადაუძახა და რომ კისერში ღონიერად არ წაერთყმიათ, იქნება კიდევაც დამხრჩვალყო. საწყალი ყვავი ჩხავილით მოჰყავდათ; შემოალო ისიხიმ კლასის კარები, აუწია საწყალს ყვავს მაგრა ყურები, მეორე თვისი ტლანქი ხელი ჩააელო ქოჩორში, აიყვანა ჰაერში და შუა კლასში გადმოანარცხა. როგორც ვთქვით, შეგირდებს ჯერ დერეფანში ხმაურობაზე დაებნათ თავ-გზა და ლუკმები პირში გაუხმათ, ახლა ხომ თავ-ხარი დაეცათ; აღარც ერთს შეგირდს ადამიანის ფერი აღარ ედვათ, გაცივებულს და გაყინულს ხეებს წარმოადგენდა მათი სანახაობა. მივიდა ბატონი ინსპექტორი პარტებთან და რა ნახა, რომ გაშლილია სასხდომებზე სუფრა და ზედ ალაგია პურის ნამტვრევები, ატამი, ყურძენი, მსხალი, ჯერ თავისებურად იფშვინა, იფშვინა და მერე საზარლად ამოიღრუტუნა:

— ეს რა არის? ასე ასრულებთ თქვენ მთავრობის ბრძანებას?....

ხმა, კრინტი არავინ დასძრა, ყველას თვალი მიეპყრო ერთს წერტილთან, ყველა მოელოდა საშინელს სასჯელს.

— რასა ჰქვიან „ბეზაბედობა“, გესმით?...— მითხარ შენ — მივარდა ერთს. შეგირდი ოდნავ შეიძრა, თვალი შეახამხამა, მხოლოდ მაშინ დაეტყო, რომ მას კიდევ სული ედგა ტანჯულსა და დაქენჯნილს სხეულში. მაგრამ ისინიმ პასუხი ვერ მიიღო. მაშინ ერთი საზარლად შეჭლრიალა და ისე მძლავრად შემოჰკრა თავისი ტატყი-ფაცვი საბრალო მსხვერპლს ყურმალში რომ, იგი მსწრაფლად დაეცა მოჭრილ ხესავით პარტებში და სიკოცხლის ნიშან-წყალი დაჰკარგა.

— წყალი!.. — შეჰყვირა ისინიმ.

შეგირდები გაცვივდნენ წყლისთვის; ისინი არ შეაყენა ამ გარემოებამ, მეორეს დასტაცა ქოჩორში ხელი, იატაკზე გადმოისროლა, ფაცვები კი სულ ერთიანად ქოჩრის ნაგლეჯით ავესო; ამ მსხვერპლსაც ყოველი თმის ძირიდან სისხლი მოსდიოდა და დაზიანებული ადგილი მთლად დაუბურცდა. ისინი, გულ-მოცემელი და გამხნევებული, რომ მას მკლავში ძალა არ მოჰკლებია, სულ გამხეცდა და ერთიანად ამოუღოთა საბრალო „ბეზაბედებმა“. გული რომ იჯერა, დაუძახა მოკლე თედოს და უთხრა: გაიყვანე და ზოგი სათონეში დაამწყვდიე, ზოგი სარაიაში და მინამ მე არ გითხრა, არ გაუშვა.

— სათონეში პურს აცხობენ, როგორ იქნება, შენი ჭირიმე, იქ კიდევ ხბორები ამწყვდევია....

— არა უშავს-რა, სარაიაში შეჰყარე ყველანი, დანარჩენებს ამ კლასში დავამწყვდევე.

წივილკივილზე და ისინის ღრიალზე ზედამხედველმაც ინება შემოსვლა: იხილა თვალითა თვისითა ნაომარი ისინისა: თავდასივებული, ყურ-დალურჯებული, წყლის გუბე, აწითლებული სახეები, ბრძოლის დროს მიყრილ-მოყრილი პარტები, უჯრებიდან გამოცვინული წიგნები, ქოჩორის ნაგლეჯები: შეწუხდა ორნაირად: შეგირდებისაგან ბრძანების აუსრულებლობითა და ისინის უდიერად მოპყრობითა.— გაიყვანა დერეფანში და უთხრა:

— შე ოჯახქორო, ჯერ სულ ყურადღებას არ აქცევ და თუ გადირევი, ადამიანის მზგავსებას ჰკარგავ. მე ხომ ცემის წი-

ნააღმდეგი არა ვარ, მაგრამ ცემაც არის და ცემაც... შენ გადირევი თუ არა, აგერევა თვალები, აგვესება სისხლითა და აღარა ჰგრძნობ, რომ შეიძლება კაცი შემოგაკედეს და ხომ დავილუბენით... — აბა ერთი შეხედვით შენს მოქმედებას, კაცური საქმეა ეს?! ჰა? მითხარი ერთი და?... ამას წინად თმა რომ ააგლიჯე ერთს შეგირდს, დაუმუწუკდა მთელი თავი, ქაჩალი გაუჩნდა და იმის მამა კარგი რომ ჩემი ნაამხანაგარი იყო, პატრივი მცა და გაჩუმდა, თორემ ვინ იცის, რას გვიზამდნენ.

— მაშ რა ხან ასრეა და მე დღეის იქით ყურსაცა აღარას ვათხოვებ.

— კარგა ლამაზად ათხოვებ, გიბძანებ და ჯანიც გაგვარდება.

— არ ვათხოვებ.

— აბა ნახავ!

— ვნახავ!

— ჩუმად იყავ, შენ ბევრს ბედავ!

— გაბრუნდი, თორემ სისხლი ყელში მეცა და მახრჩობს სიბრაზე.

— თედო, თედო! — იყვირა შეშინებულმა ზედამხედველმა.

— შენც კი კაცს დაუძახე... გამეცა იქით, შე დო-ყლაპია ქართველო!

— ჰაი შე ფხიკიანო, შე მჭადი-ჭამია იმერელო შენა, ვის უბედავ მაგას, ჰა? — და ზედამხედველმა ფეხები დაუბრაბუნა და კბილების კრაჭუნით ისე შეუბღვირა ისიხის, რომ მოღერებული ხელი დასაკრავად უცებ ჩამოაღებინა.

შეგირდებს მაღალი ხმაურობა რომ შემოესმათ, ქლიკებზე მიიპარნენ დერეფანთან, გამოაღეს კარები და ჭყეტა დაიწყეს.

— ჰაი, ღმერთო, შენს მაღლსა! იქნება წაიკიდნენ და ჩვენ გადავრჩით ხვალ დაროზგვასა, — წაიჩურჩულეს შეგირდებმა. — კაცო ა, რა მაგრა შეხვდა სმოტრიტელი და! სუ ენა მუცელში ჩაუგდო ინსპექტორსა.

დერეფანში დაშოშმინდნენ; ისიხი გავარდა და გაიჯახუნა კარები, ზედამხედველი შემოვიდა, შეგირდები მეორე დღის-

თვისაც „ბეზაბედად“ დააყენა და დაროზგვა აპატივა. ბავ-
შეებმა პატარა ხანს ყურები ჩამოჰყარეს, მაგრამ მალე გამოი-
დარა მათმა გულმა და ხუმრობა-სიცილი შეექნათ.

— ბიჭებო, ბიჭებო! ერთი რამე უნდა გითხრათ,—დაი-
წყო თხუნელამ, მოდი ამ ჩვენ სტარშოვებს ერთი რამე მოვუ-
გონოთ, რომ სულ თავბედი ვაწყველინოთ.

— რა, ბიჭო?

— მეც მაგას ვამზობ: რა?

— მოდი ერთი, მოდი!—შეჰყვირეს ყველამ.

— ვცემოთ,—სთქვა თხის-ტვინამ, ერთი ისე რბილად და-
ვაყოთ, რომ მთელი ერთი თვე იკვნესონ და დალურჯებუ-
ლი იარონ.

— ჩვენც ხომ ვცემოთ და ვცემოთ, მაგრამ მასწავლებე-
ლი რო გალახვიდეს, მაშინ სულ კარგი იქნება.

— ჩემმა დეიდაშვილმა მითხრა, აი რო კრიეობს ხოლმე,
იმანა, ერთი მიჩვენეთ ე თქვენი სტარშოი-მარშოებიო, აგრე
რო გაროზგეინებენო, ერთი ისეთი ალიყული დავაკერო ი სახე-
შიო, რომ პირი უკან მოექცესო,

— იმან თუ არ დააკერა, მე კი ვერა ვცემ იმათა,—სთქვა
ოროსპოლლიმ და გადიწია მაჯები, ისე შემოვკრავ, რომ ყბა
გვერდზე მოეღრიჯოს და ერთი კვირა ჰური ველარა ჭამოს.

— დაიცათ, დაიცათ!—დაიწყო ისევ თხუნელამ,—თუ გინ-
დათ, რომ მასწავლებელმა გალახოს და ჩვენ ჩვენი ხელით
როზგი დავკრათ იმათ, აი რას ვიზამ: მე ხვალ კი ლამაზ ნა-
ზუქს მოვიტან, ხილსა, ერთი ბისტი *) მაქვს, მამა ჩემმა მაჩუ-
ქა, იმ ბისტსაც მივცემ „სტარშოის“ და ხვალ დილით **ამის**
მაგიერ **სამეჩანაეში** **ზნას** ჩავაწერინებ ჩემზედა!...

— აა, ყოჩაღ, თხუნელ, ყოჩაღ!... რას არ მოიგონებს ეს
ამოსაგდები, ესა...—შეჰყვირეს ამხანაგებმა.

— მეც აგრე ვიზამ, მეც!—დაურთო თხის-ტვინამ, რომე-
ლიც ცალკე გამჯდარიყო, ეჭირა ხელში პაწაწკინტელა სარ-
კე და პოხროს პირზე ბუსუსებს აგლეჯინებდა.

*) ბისტი ორკაპეიკიანია.

— დაიკარგე, შე ქალაქუნა თხის-ტვინავ!... შე ოხერო, აგრე რო იგლეჯავ, ხო თავის დღეში არ ამოგივა წვერ-ულ-ვაში...

— დაიცათ.—მერე, თხუნელ?... ბოლო რა იქნება!..

— ჰაი, თქვე დოყლაპეებო... ბოლო რა იქნება!... გამო-ჯავრებით უთხრა თხუნელამ... ბოლო ის იქნება, რომ ერთ-ერთმა უნდა სთქვათ, რომ თხუნელამ გაკვეთილი არ იცის-თქო...

— ეგ არ იქნება,—წამოიყვირა თხის-ტვინამ,—მერე ხომ გაგვროზგვენ.

— კაი ახალი ამბავი კი სთქვი, შენმა მზემ აი!.. შე ოხე-რო, მაინც ხომ ყოველ დღე გვროზგვენ და ერთიც ჩენი გუ-ლისათვის გაიროზგე რა!...

— ეჰი! ეგ კი ველარ მომაგონდა.

— მარა, თხის-ტვინა მაშ რისთვისა ხარ, რომ მოგეგონე-ბინა!..

— მე წამოვდგები,—დაიწყო თხუნელამ,—და რაც ვიცი, იმასაც აღარ ვიტყვი; ყველამ შესძახეთ, რომ თხუნელამ ნაზუ-ქები მოუტანა-თქო, ჩვენ არც კი გვკითხეს-თქო და მაგას ზნაი დაუწერეს-თქო.

— მაშ ეგრე, ეგრე!—შეჰყვირეს ყველამ.

— მარტო ერთი მე არ ვკმარვარ.

— მე ხომ ვთქვი, მეც მოვუტან სტარშოის რამეებსა-მე-თქი,—გაიმეორა თხის-ტვინამ.

— მეც,—დაურთ ყვავმა.

— მეც,—მიემატა ოროსპოლლი.

— მაშ დედა შეერთოს ცოლად, ზიარების მაღლი გაუწ-ყრეს, ე მზის თვალი რისხავდეს და შავად ჩაუფიდეს, ვინც ერთმანერთს ვუღალატოთ,—სთქვა თხუნელამ და, რაც ძალი და ღონე ჰქონდა; დაახეთქა იატაკზე თავისი ქუდი, რომელმაც დოლივით ხმა მოიღო.

XI

— მოდის ბურნუთის კოლოფი, ბიჭებო, მოდის! — შეიქმნა კლასში ჟრიაბული... და ეზოში გააჩერა ისიხმა; — ჰეჰეი! რა ნაირ იცინიან! დღეს კაი გუნებაზეა და ბევრს გვაცინებს... დეკურნო, ლოცვის წაკითხვა ვისი რიგია? — სთქვა ერთმა სტარ-შოიმ და შეგირდებს წყნარება დაუწყო.

— ვასილისა.

— სხვას წაკითხეთ, თორემ მინამ ეგ წაიკითხავს, ჩვენ ჩვენი დაგვემართება, ბურნუთის კოლოფს ე მანდ გუნება არ წაუხდინოს, — სთქვეს შეგირდებმა.

— ჩუმად, აბა ერთი ანგელოზი ჩამოვატაროთ! — სთქვა თხუნელამ.

მართლა, შეგირდები გაჩუმდნენ; მტვერი ნელ-ნელა ძირს დავიდა; კედელზე „შაქროს ქამარი“ იყო ჩამოკონწიალებული და ლუმელზე როზგები იყო გადმოწყობილი; იმ დილით რუსული გაკვეთილი ჰქონდათ; მასწავლებელმა დაფაზე დაუწერა წინა დღით წინადადებანი წერილიდან — „დიდი ძალლი“ (БОЛЬШАЯ СЕНАКА), ისინი უნდა ქალალზე გადეწერათ და ზეპირად დაესწავლათ. მოისმა მასწავლებლის ფეხის ბაკუნია.

— „ოშეპიანებო“, არ დაგავიწყდეთ, ფეხზე დადექით, — მოაგონა სტარშოიმ. ყველა „ოშპიანები“ ფეხზე წამოდგნენ.

ბურნუთის კოლოფმა ლოცვის წაკითხვის შემდეგ აუარ-ჩაუარა ბურნუთის წვეით შეგირდების სასხლომებსა, მიათვალიერ-მოათვალიერა, „შაქროს ქამარიც“ თავის ალაგას დაინახა, შეგირდებიც არა ჩვეულებრივად დაწყნარებულნი ნახა; იმან უფრო გააკვირვა, რომ დღეს ბლომად ისხდნენ პარტებზე; იამა, რასაკვირველია, სიკეთე შეგირდებისა, მაგრამ თვისი განცვიფრება მაინც ვეღარ დამალა.

— ღმერთო, შენს მაღლს! დღეს კაი დარი იმიტომ დადგა, რომ ამათ გაკვეთილი დაუსწავლიათ, — მიაშვირა ხელი თხუნე-

ლასა, თხის-ტეინასა, ოროსპოლლისა და ყვავისკენ... თქვენ რაღა დაგემართათ... აბა, შენ ეი „დიკარს“ რომ მიგიგავს ე თმა, რა გქვიან... ნიკოლოზ ხორბალაძე, აბა ერთი გაკვეთილი სთქვი... არ იცი?...

— აკი ფეხზე იმიტომაც ვდგევარ, რომ არ ვიცი.

— რატომ არ იცი?

— დაწერილი ვიღამაც მამპარა, ბატონო უჩიტელო, ჰო, ზიარების მადლმა.

— მაინც რა გაქვთ? სათაური მაინც არ იცი?... ეინც ოშიანებთაგანი იტყვის, დავსვამ.

— ბოლოში საბაკ (დიდი ძაღლი),—წამოიძახა პოხრომ.

— ეგრე, მაგრამ ცოტა შეგეშალა;—ძაღლს რა ჰქვიან რუსულად.

— საბაკ... საბაკი ჰქვიან.

— საბაკი კი არა, საბაკა. ბოლოში საბაკას რა ასო აქვს?

— საბაკასა... ბოლოში აქვს...

— კუდი, ბიჭო, კუდი,—წასჩურჩულა თხუნელამ და მერე ისე დაჯდა, ეითომ აქ არაფერი ამბავი არ არისო.

პოხროს სრულიად გადაავიწყდა, რომ მასწავლებელი ასო-ზე ჰკითხავდა და არა ძაღლის სხეულის ნაწილზე; მისი კითხვა მხედველობიდან გამოეპარა და ხელი წაავლო თხუნელას ნასწავლებს.

— საბაკასა, ბატონო, ბოლოში აქვს კუდი.

— ხა, ხა, ხა!—გაისმა ერთბაშად მთელს კლასში სიცილ-ხარხარი;—ყველამ პარტებში კოტრიალი დაიწყო; თეით მასწავლებელს,—ბურნუთის კოლოფს,—კვალად ისეთი გულიანი სიცილი აუფარდა, რომ მთელი ტანი აუთახთახდა და ბურნუთი ველარ მიიტანა ცხვირამდე.

— ძაღლს კუდი კი აქვს, მაგრამ მე მაგას როდის გეკითხებოდი, შე ოჯახდაქცეულის შვილო!—ისეთი გაღიზიანება ბურნუთის კოლოფმა, რომ კინაღამ კუჭი ამოუფარდა.—მე იმას გეკითხებოდი,—საბაკა,—ამ სიტყვას ბოლოზე რა ასო უზის-მეთქი.

— ბოლოზე უზის ა.

— ჰო, ვაცხონე მამა-შენი, — მაშ კუდი რაღადა სთქვი.

— აი, ე თხუნელამ შემაცდინა, წამომძახა-და!

— ჰა, თხუნელამაო?!... შეხეო, შეხეთ ერთი-და! როგორ ქურდი ოსივითა ზის გატვრენილი.

მართლა, მთელი კლასი სიცილით პარტებში კოტრიალებდა, თხუნელა კი, რომელმაც ეს ალიაქოთი მოახდინა, ისე გატრუნული იჯდა, ისე ბაიბუში არ იყო, თითქოს აქ არაფერი სასაცილო არა მომხდარა-რაო. „სტარშოებსაც“ გულში ჩასწვდათ თხუნელას საქციელი, შესწუხდნენ, — ვაი თუ ჩენი ოინბა-ზობა გამოქვეყნდესო.

— აბა ერთი, ყმაწვილო; თქვენ აბძანდით და მითხარით გაკვეთილი, — უთხრა ოხუნჯურ კილოზე ბურნუთის კოლოფმა.

თხუნელა აღგა, მასწავლებელმა რომ ამოუხარა და ცხვირისაკენ ბურნუთი წაიღო მოსაწევად, თხუნელამ ხელი აიფარა მასწავლებლის მხრივ და ისეთი დაედრიჯა ამხანაგებს, რომ ყველამ ისევ სიცილი მორთო.

— რა იყო, აღარ უნდა გაათავოთ.

— თხუნელა გვედრიჯება.

— რაო? — ბიჭო, შენ გაკვეთალს გთხოვ და აქ შეგირდებს ელრიჯები და არაოზ? — სთქვი, — აბა რა გვაქვს!...

— Большая сснაკа (დიდი ძაღლი).

— აბა გადი და დაფაზე დასწერე.

თხუნელას სტარშიომ ამ სიცილ-კოტრიალის დროს მოასწრო ესწავლებინა ეს ორი სიტყვა. თხუნელა დაფასთან წყილივით გახტა, წამოავლო ცარცს ხელი და ისე თამამად დაწერა ეს ორი სიტყვა, რომ მისგან გაფიცებულს შეგირდებს ეგონათ, — უთუოდ იცის დღეს თხუნელამ გაკვეთილი; ჩვენ ჩაგვითრიაო და ყველანი გულში კბილებს უკრეჭდნენ.

— აბა, ახლა წინადადება დასწერე... — ჰო აბა, დაიწყე რაღა?... — Въ гостинни..... დაუწყა მასწავლებელმა, და შესდგა; ეგონა, თხუნელა დაათავებს სიტყვასაო; მიღებულ იყო, რომ მასწავლებელი სიტყვას შუამდე დტყოდა, ან ბოლო მარცვალს დე-

აკლებდა, მიახვედრებდა შევირდს, თუ რითი და როგორ დაეთავებინა მასწავლებლისაგან შუა წელში გაწყვეტილი სიტყვა. ბიჭო, ძალიან რიხიანად გამოხვედი, ყურები გამიჭედე, ისე დაიყვირე— „*нольшая собака*“-ო და ახლა რა მუცელში ენა ჩაგივარდა!

— არ ვიცი.

— არ იცი?

— მაშ, რად იჯექი?

— რა ვიცი.

ბურნუთის კოლოფმა სტარშოებს გადახედა; სტარშოებს ფერი წაუვიდათ, გულმა ძალზე ზრავა-ბრუგი დაუწყო მათ; გაებნენ თხუნელასაგან დაგებულს მახეში და ის იყო; ბურნუთის კოლოფი მოვიდა მაგიდასთან და „ზამეჩანის“ კირკიტი დაუწყო, თხუნელას გვართან რომ მივიდა, ხმა-მალლა წაიკითხა: *знаешь* (იცისო).

— აა! ეს კაი ახალი ამბავია დღესა? დღეს რა უკუღმად არის ყველაფერი!... აა! აბძანდი ერთი სტარშოი, — მიათითა მასწავლებელმა ვანო დუღლაძეზე.

— ჩემი არ არის ეგა, ბატონო, სოლომონა კვანჭახაძისაა.

— სოლიკო, შენა? აბძანდი, აბძანდი ერთი!

— ბატონო, ბატონო, ვანომაც ზნაები დასწერა, არც იმი-სმა მიბარებულმა შევირდებმა იციან, — წასძახეს შევირდებმა.

— შეც არ გამიკვირდა, კვლავ არ სცოდნიათ და დღეს ისეთი რა დღე დადგა-მეთქი, რომ ამათ დაუსწავლიათ გაკვეთილი... აბა ერთი მითხარით, რად ჰქენით ასეთი საქმე: ოშობაეტსა ზნაეტებად რად დაგიწერიათ?

ვანო და სოლიკო ახლა კი მიხედნენ, რომ თხუნელაშთავიდან ბოლომდე მახეში გააბა ისინი; ჩამწარდათ თეთრი ნახუქები, მშვენიერი ოსური ყველის ნაჭრები და მწიფე ხეჭუჭურები. გასამართლებელი საბუთი არა ჰქონდათ-რა და მასწავლებლის შეკითხვაზე ეს და წამოილულლულეს:

— იციან, ბატონო, მაგრამ არ ამბობენ, ჩვენი ჯავრი სჭირთ.

— არა, ბატონო, — დაიწყო თხუნელამ, მე ემაგ ჩემს სტარშოის ერთი თეთრი ნაზუქი მოვუტანე; აბა ჯიბე უნახეთ, თუ ერთი ხელის გულის ოდენაი კიდეც არ ედვას ჯიბეში; ყველიც შეინახა, დიდპერემენიაზე კიდეც დაენაყრდებო, მსხლები კი შექაძა.

ვანო ამას კი არ მოელოდა, თუ ასე უსენინდისოდ გასცემდა მას თხუნელა; შიშისა და სირცხვილისაგან ფერი სულ დაჰკარგა, მთელი წელიწადი მას არც როზგი და არც „შაქროს ქამარი“ არ მიჰკარებია ტანზე; ახლა კი, ახლა?!. ახლა კი უნდა სწვნიოს და იგემოს.

— მეც, ბატონო, ე სოლიკოს ატამი და ყურძენი მოვუტანე, — დაურთო ოროსპოდლიმ.

— შენ? — ჰკითხა ბურნუთის კოლოფმა თხის-ტვინას.

თხის-ტვინა შეყოყმდა, არ უნდოდა თქმა. მთელმა კლასმა მას მიაპყრო ყურადღება; ყველამ თვალეში დაუწყო ცქერა. — თხის-ტვინა მაინც მდუმარებდა.

— თუ მოსატანი იყო, მაგან მოუტანა ორთავე სტარშოებსა, თორემ ჩვენ რა... აბეები სულ სავსე აქვთ ხილით მაგ სტარშოებს, — სულ ამ თხის-ტვინამ მოუტანა თავიანთ ვენახიდან.

— შეხეთ, შეხეთ, როგორ უძახიან ეს ჩემი „სტარშოები“ „შაქროს ქამარსა“? ახლა ის ფიქრობს, — ძლივს არ მოვესწარი ამათ გამათრახვასაო! ი როზგებს დახეთ, მერცხლის ბარტყივით რომ გადმოუყვიათ თავები ფეჩიდან. — იმათაც უკვირთ თქვენი საქციელი და თან უხარიათ, რომ ხელში ჩაუვარდით იმათ, — დაიწყო ოხუნჯურ კილოზე მასწავლებელმა. — ჰაი, თქვე პატარა მოქრთამეებოვო, — ამბობენ ეხლა „შაქროს ქამარი“ და ი წითელი მანეულის როზგები... — მობრძანდით ერთი, მობრძანდით, „შაქროს ქამარო“ და ლამაზო მანეულებო, ერთი ლამაზად შეუწითლეთ გვერდები ამ ჩვენს ვაჟბატონებსა... — როზგი დაჰკარით ამათ თქვენ თითონ, ვისაც ზნაეცება დაგიწერეს.

თხუნელა ეცა „შაქროს ქამარს“ და ჩამოიღო კედლიდან, როზგებიც მომზადდა; ჯერ ვანო გამოაბძანეს.

— აღარ ვიზამ; ბატონო, ეს ერთი მაპატივეთ.....—შენი ჭირიმი!.....—ვაიმე დედავ! ვაი!...—გააბა ვანომ და თან შარვალს იხდიდა.

— ერთმა ერთის მხრივ ქამარი, მეორემ როზგი!—თხუნელა ქამარს სცემდა და ოროსპოდლი როზგსა!—ოც-ოცი უცხუნეთ.

— აღარ ვიზამ, აღარ ვიზამ,—გაჰკიოდნენ როზგს ქვეშ აქეთ ვანო და იქით სოლიკო.

— ჰა, ხელს ნუ იფარებ, ხელს ნუ იფარებ!...—ხელზე მაგას, რომ აილოს.—ხელზე რომ გაუტკაცუნა თხუნელამ ქამარი, სიმწვავეთ ქვეშ ამოიფარეს და ზურგზე გადატრიალდნენ...

— მუხლზე მაგათ!—ახლა ისევ გადატრიალდნენ.... კარგი, ეყოფათ.... და კვლავ აღარა ჰქმნათ.

ზარი გაისმა. მასწავლებელი მსწრაფლად გავარდა.

— ჭიჟე! ჭიჟე! აჯაფრებდნენ შეგირდები სტარშოებსა... —კიდევ დაგვაბეზლებთ? ჰა?... ახლა სულ ცხვირებს ამოგანაყავთ.—ამასთან თითო ისეთი უცხუნეს მუშტები ცხვირში სტარშოებს, რომ სულ სისხლში მოისვარნენ.

— ჭიჟე! ჭიჟეჟე!!!...—დასძახეს ყველამ და პანდურის ცემით გამოდევნეს კლასიდან სტარშოები.

ს. მგალობლიშვილი

(შემდეგი იქნება)

ცხოვრებისგან მწარედ დასჯილს,
გულ-დაკადილს, განგმირულსა,
ძალ-მიღუელს, ღონე-მინდილს,
გვემილ-ცემულს, წამებულსა,

მძულდა, მძულდა, ყველაფერი,
რაც კი არის, რაც არსებობს,
და ჯოჯოხეთს ვადარებდი
ჩვენს სამყოფელ-საგამგებოს,

მაგრამ უცებ სიუვარულის
სხივი გულში ჩამივარდა,
დაცემული აღმადგინა
და რაც მძულდა, შემიყვარდა.

შემიყვარდა თვით ქვეყანაც,
ხალხით სავსე, გაჭედლილი,
სადაც მარად ბრძოლა არის,
ზრვინ არის კმაყოფილი.

და მეც მყისვე მოვემზადე
და ბრძოლაში ჩავერიე;
ვებრძვი ტალღებს ცხოვრებისს,
თუ ვძლიე, თუ მოვერიე...

გ. რუსაძე

გასივებული ლოყა

ერთ მშვენიერ დილას სარკეში ჩავიხედე და მეტის-მეტი არა მშვენიერი სანახავი დავინახე: ცალი ლოყა მეტად დამსივებოდა. რა თქმა უნდა, გასივებული ლოყა არაფერ დიდ სატკივარს წარმოადგენდა და იმის გამო საქმეს ვერ მოვაკლდებოდი. სწორედ იმ დღეს საქმე ბევრი მქონდა. ერთი ამ საქმეთაგანი, —ამასთან მეტად საინტერესოც იყო, რადგან მისი მოგება დიდისა და ამიტომ სასიამოვნო სავექილო ჰონორარის მოგებას ნიშნავდა. სახლში დარჩენა გასივებულის ლოყის გამო ამიტომ ფიქრადაც მოსასვლელი არ იყო. არ შეიძლებოდა არც ექიმთან წასვლა, რადგან სასამართლოში წასვლის დრო იყო; ან კი რას მიშველიდა ექიმი?

დავემორჩილე ჩემს ბედს, ავიხვიე ცხვირსახოცით ლოყა, ჩავჯექე ეტლში და გავსწიე სასამართლოსაკენ. გზაზე ერთი ჩემი ნაცნობი შემომხვდა. ის ერთ-ერთ დაწესებულებაში მსახურებდა და ეხლა სამსახურში მიდიოდა ეტლითვე. გავუსწორდით ერთმანერთს თუ არა, სალამი მივეცი. ერთმა მეორეს მან დაიხურა ქუდი და კითხვის ნიშნად ხელი გაიქნია. მეც ხელის გაქნევითვე ვუპასუხე, ლოყა გამისივდა-მეთქი, რადგან მივხვდი მისს კითხვას. არ ვიცი, დაინახა თუ არა ჩემი ხელის ქნევა, ეს კი ვიცი, რომ რო დაენახა კიდევ, ვერას გაიგებდა იმის მეტს, რომ შე დიდი სურვილი მქონდა პასუხი გამეცა. ისიც ვიცი, რომ კითხვას რომ მაძლევდა ნიშნებით, ადრევე დარწმუნებული იყო, პასუხს მომცემსო და მაინც ვერას გავიგებო. ასე, თუ ისე, მე მაინც ძლიერ მიამა, რომ მან იმდენი გულ-მტკივნეულობა გამოიჩინა.

მივედი სასამართლოში. აქ, რასაკვირველია, მრავალი ნაცნობი დამხვდა:—მსაჯულები, ვეჭილები, ბრალმდებლები, მრავალი კლიენტი.

ზოგს საქმე დასწყებოდა კიდევ და მიეჩქარებოდა, ზოგი კი თავისს ჯერს ელოდა და საზოგადო ზალაში ბოლთასა სცემდა. ერთ-ერთი ამ უკანასკნელთაგანი—ჩემი კოლლეგა—მომიახლოვდა და გულ-შემატკივარის ხმით მომესალმა:

— დილა მშვიდობისა! ეგ რა დაგმართნიათ?

— არ ვიცი, ღმერთმანი! ამ დილას ავდექი და რალაც სიმსივნე ამყვა;—ეუბასუხე მეც ისეთის ხმით, რომელშიაც მადლობა ისმოდა გულ-შემატკივრობისათვის.

— კბილი ხომ არა გტკივათ?

— არა!...

ჩემი მოსაუბრე, სრულებით კმაყოფილი ჩემის ლოყის სიმსივნის შესახებ შეტყობილის ცნობებით, მომშორდა.

ამ დროს მომიახლოვდა ჩემი დაუძინებელი მტერი ერთ-ერთი ბრალმდებელის თანაშემწე. დაუძინებელი მტერი-მეთქი იმიტომ, რომ შეუძლებელი იყო მე და ის რომელსამე საქმეში ერთად მოვქცეულიყავით, — მე დამცველად, ის ბრალმდებლად, — რომ ჩვენ შორის კონფლიქტი არა მომხდარიყო—რა. ამიტომაც იყო, რომ ამის მოსალმებამ მეტად მასიამოვნა.

— რა დაგმართნიათ? ლოყა რამ გაგისივათ? — ტკბილის ხმით მკითხა მან. — არ ვიცი, დღეს დილით სარკეში ჩავიხედე და დაეინახე, რომ ლოყა გამსივებია.

— კბილი ხომ არა გტკივათ?

— არა!...

— არც გუშინ გტკივოდათ?

— არა!

— ექიმისათვის. არ გიჩვენებიათ ეგ გასივებული ლოყა?

— ჯერ არა; დრო არა მქონია!

— ჰმმმ... გააგრძელა ჩემმ მუდმივმა მოპირდაპირემ და განმშორდა.

ერთ-ორ წამს დავსეირნობდი ზალაში და ჩემს საქმეზე ვფიქრობდი. უცბად ერთმა ჩემმა ნაცნობმა მხარზე ხელი დამკრა და გამაწყვეტინა ფიქრი.

— გამარჯვება შენი, კაცო! ეგ რა დაგმართნია?

— არ ვიცი, რა არის-მეთქი, როგორც ხედავთ, ლოყა მაქვს გასივებული, — ვუბასუხე მე ცოტათი უკმაყოფილო მითი, რომ საქმეზე ფიქრი გამაწყვეტინა და სრულებით ამირია, ძლივს-ძლივს, დიდის გაჭირვებით დალაგებული თავში არგუმენტაცია. მოვიდლომე მისი მოშორება და განვაგრძე: — კბილი არც მტკივა და არც გუშინ მტკივოდა. ექიმისათვისაც ჯერ არ მიჩვენებია.

მაგრამ, როგორც სჩანდა, მისი ცნობის-მოყვარეობა ისე ადვილი დასაკმაყოფილებელი როდი იყო.

— და წამალი არ დაგიდვია სიმსივნეზე არაფერი?

— არა!...

— წინა დღეებში ხომ არ გტკენია კბილი?

— არა!...

— არც დანტისტისთვის გიჩვენებია შენი კბილები?

— არა!...

— უსათუოდ უჩვენე: ეგ კბილის მჩხეზი იქნება!

სწორედ ამავე დროს შეწყდა სასამართლოს სხდომა და ხალხი საზოგადო ზალაში გამოვიდა; რასაკვირველია, უმეტესობა ჩემი ნაცნობი იყო. აგერა გამოექანა ჩემსკენ ცნობილი რეპორტიორი. მეტად გამეხარდა მისი აქ ყოფნა. არიქა, გააჭრელებს ხვალ თავისს გაზეთში-მეთქი: გაირჩა დიდი და საყურადღებო საქმე; ამისა და ამის ინტერესებს იცავდა ვეჭილი (აქ დასახელებული იქმნებოდა ჩემი გვარი) და მართალიც უნდა ვთქვათ, მისი სიტყვა ამ შემთხვევაში დასაბუთებული და ლამაზად (რასაკვირველია, ლამაზი იქმნება!) წარმოთქმული იყო.

— გამარჯვებათ თქვენი! რა დაგმართნიათ? ლოყა რამ გაგისივათ?

ჩემი ღოყა ახლა იმდენად მაინტერესებდა, რამდენადაც მას ეს, ჩემს წინ მდგომარე რეპერტიორი გამოიყენებდა ხვალ თავის ანგარიშში, და ამიტომ მეც საჩქაროდ მოეუყუევი:

— არ ვიცი, ღმერთმანი, ამ დილით ამყვა ეს სიმსიენე; ძლიერ მაწუხებს, მაგრამ რას იზამ, ჯერ საქმე და მერე ამ გვარი წვრილმანები; კბილი კი არ მტკივა, არც გუშინ მტოიდა, არც წინა დღეებში; ექიმისათვის არ მიჩვენებია კბილი; არც დანტისტისათვის; წამალიც არ დამიდვია, რადგან არ ვიცი, რა წამალი უნდა დავადო.

— უნდა გეჩვენებინათ კი დანტისტისათვის; ეს სულ კბილების ბრალია. იქნება ფლიუსია?

— არ ვიცი!

— რამე თბილით უნდა აიხვიოთ, დაწელაც მოგიხდებათ! პირში რომ ცივს წყალს დაიგუბებდეთ, კარგს იზამთ! უკაცრაჲად, მეჩქარება, საინტერესო საქმე გაირჩა ეს-ეს არის და ანგარიში უნდა წავიღო რედაქციაში; — საჩქაროდ ხელი ჩამომართვა და კიბისაკენ გაექანა.

მე კი მეგონა არა ახლა, არა ახლა ჩამომიგდებს ლაპარაკს ჩემს საქმეზე და მშრალზე კი დავრჩი. ეხლა უნდა წავიდეს და იმ მოქიშვე №-ზე დიდი უშველებელი ანგარიში გააშანშალოს გაზეთში. რა გაეწყობოდა, დავემორჩილე ბედს და დარბაზში დავიწყე სიარული.

— რასა იქ, როგორა ხართ? — მომესალმა ერთი დიდი ვაჭარი, რომლის კლიენტობა დიდი ხანია მენატრებოდა და ღამ-ღამობით ძილს მიფრთხობდა.

— ე ღოყა რამ გაგისივათ?

— არ ვიცი, ღმერთმანი, — ვუპასუხე მე უკმაყოფილოდ, რადგან იმ ინტერესმა, რომლითაც ყველანი მეკითხებოდნენ ჩემის ღოყის ამბავს, ცოტა არ იყოს, თავი მომაბეზრა.

— ამ დილით ამყვა ეს სიმსიენე; კბილი არ მტკივა, არც გუშინ მტკენია და არც წინა დღეებში. ექიმისათვის არ მიჩვენებია, არც დანტისტისათვის, თუმცა სულ კბილის მიზეზი უნდა იყოს. არც წამალი დამიდვია. იქნება ფლიუსია; მინდა

თბილი რამე ავიხვიო; პირში ცივის წყლის დაგუბებაც მინდა! უნდა დავიზილო კიდევ.

— სახლიდან არ უნდა გამოსულიყავ, უფრო გაწყენს! არც რამე ტკბილი ჭამო. იქნება გადაგედო რამე?

— არ ვიცი!...

— ეხლავე რამე სადენზიფექციო წამალი უნდა წაგესო! საუკეთესო, რასაკვირველია, კარბოლის სიმჟავეა.

— წავისვამ!..

— ხომ არ გაცივებულხარ? საოფლე ჩაი რომ დაგელიათ, კარგს იზამდით.

— უსათუოდ დავლევ!...

— ან შეიძლება შთამომავლობითი ავადმყოფობა იყოს რამ? მამა-თქვენი, ან დედა-თქვენი ხომ ავადმყოფნი ან სუსტნი არ იყვნენ?

ეტყობოდა, ჩემის ლოყის სიმსივნის მიზეზი მრავალ-გვარი შეიძლებოდა ყოფილიყო, როგორც მისი წამლობაც და წამალიც.

ისიც ეტყობოდა, რომ ჩემი ლოყა მეტად საინტერესო ლოყა იყო, ნარჩევი ლოყა, რადგან ჯერ კიდევ ამას არ გაეთავებინა თავისი საუბარი, რომ მომიახლოვდა ერთი დიდი ხნის უნახავი კლიენტი, რომელსაც აქნობამდე ჰონორარი არ მოეცა ჩემთვის. იმედი დამებადა, — იქნება ეხლა მომცეს-მეთქი და, რადგანაც ისიც ვიცოდი, რომ ჩემს ლოყაზე დამიწყებდა კითხვას, დავასწარ და ძლივს ვათქმევინე: — ეს რაა?...

— არ ვიცი, რაღაც სიმსივნე ამყვა ამ დილით; კბილი არ მტკივა, არც გუშინ მტკენია, არც წინა დღეებში. ექიმისათვის არ მიჩვენებია, — არც დანტისტისათვის, თუმცა სულ კბილის მიზეზი უნდა იყოს. არც წამალი დამიდვია, მინდა თბილი რამე ავიხვიო; პირში ცივი წყალი უნდა დავიგუბო; სიმსივნეც უნდა დავიზილო; სახლიდან აღარ გამოვალ; არც ტკბილს ვჭამ რამეს. იქნება გადმომედო კიდევ. ეხლავე რამე სადენზიფექციო წამალი უნდა წავისო. საუკეთესო, რასაკვირველია, კარბოლის სიმჟავეა. ვგონებ არ გაცივებულვარ. სა-

ოფლგ ჩაის მაინც დავლევ. შეიძლება შთამომავლობითი იყოს, — დედ-მამა მყოლოდეს ავადმყოფი, ან სუსტი.

— არა! ყველა ეგ მეტია, თვალ-ნაკრავი იქნება. უნდა შე-
ალოცვინოთ. ექიმებს არ დაუჯეროთ, მატყუარები არიან.

აბანო კი მოგინდებათ მაინც, გოგირდის აბანო. თბილით ახვევა და სითბოში ყოფნა კი მეტია ვგონებ.

ამ დროს ისევ დაიწყო საქმეების გარჩევა და, რადგან ჩემი ჯერი იყო, დამიძახეს. დეაპირე წასვლა და სწორედ მაშინ შემომეფეთა ერთი ჩემი ნაცნობი ინჟინერი.

— გამარჯვებით! ეგ რა დამართნიათ? — მკითხა ამანაც. ამდენმა გულშემატკივრობამ და იმ დიდმა ინტერესმა, რომელიც ჩემმა გასიებულმა ლოყამ გამოიწვია, გამათავეს კინალამ.

როგორც იქნა, ერთხელ კიდევ შევიკრიბე მთელი ჩემი ძალ-ღონე და ვუბასუხე.

— არ ვიცი, რალაც სიმსიენე ამყვა დილით; კბილი არ მტკივა, არც გუშინ მტკენია და არც წინა დღეებში; ექიმისათვის არ მიჩვენებია, არც დანტისტიისათვის, თუმცა სულ კბილის მიზეზი უნდა იყოს, არც წამალი დამიდვია; მინდა თბილი რამე ავიხვიო; პირში ცივი წყალი უნდა დავივუბო; სიმსიენეც უნდა დაეიზილო; სახლიდან აღარ გამოვალ; არც ტკბილს ვჭამ რამეს, იქნება გადმომედო კიდევ. ეხლავე დეზინფექციის წამალი უნდა წავისო. საუკეთესოა, რასაკვირველია, კარბოლის სიმეავეა, ვგონებ არ გავცივებულვარ. საოფლე ჩაის მაინც დავლევ. შეიძლება შთამომავლობითი იყოს, დედ-მამა მყოლოდეს ავად-
მყოფი ან სუსტი. თვალნაკრავი ვარ აღბად, უნდა შევალო-
ცვინო... ექიმებს არ დაუჯერებ, მატყუარები არიან. აბანო მომიხდება, გოგირდის აბანო, თბილით ახვევა და სითბოში ყოფნა მეტია.

ჩემი ნაცნობი გულდასმით მიგდებდა ყურს, მაგრამ მე მისი აღარ მცალოდა — მეჩქარებოდა. ჩემი ვთქვი და გავექანე.

ის-ის იყო შევდიოდი სასამართლო ზალაში, ზედ კარებში გაქედლიყო ერთი ჩემი კარგა ნაცნობი. ესეც სრულ თა-

ვისუფლებად სთვლიდა მასაც ეკითხნა ჩემის ლოყის ამბავი. მე მაშინალურად დავიწყე:

— არ ვიცი, რაღაც სიმსიენე... მაგრამ მეტი ცდა აღარ შეიძლებოდა. შეველ ზალაში; მოვისმინე გონება-დაკარგულმა ჩემი საქმე და... წავაგე.

ღონე-მიხდილი გამოვდიოდი სასამართლოდან, — წაგებულნი საქმე მოსვენებას არ მაძლევდა; მაშინალურად წამოვიხურე მოსასხამი, დავიხურე ქუდი და შინისაკენ გავწიე. ის იყო შემომხვდა ექიმი, რომელიც მთელს ჩემს ოჯახს ექიშობდა.

— ეგ რა დაგმართნიათო? — დაიწყო მან, მაგრამ უცბად სიტყვა გავაწყვეტინე....

რამდენისამე დღის შემდეგ მომრიგებელ მოსამართლის უწყება მომივიდა, რომლითაც სასამართლოში მიბარებდა. უწყებაში ისიც იყო აღნიშნული, თუ რისთვის მიბარებდნენ: ამა და ამ დღეს ქუჩაში ექიმისათვის გიცემნიათო!...

ქარა

დ ა მ ო ნ ე გ უ ლ ნ ი

რომანი ბოლგართა ცხოვრებიდან

ი. ვ. გ ა ზ ო გ ი ს ა

ნაწილი. მერვა.

I

ქალ ბელაია-ცერკოვია

ანდრიობას მომხდარმა ამბავმა სრულიად შესცვალა უფოთველი ცხოვრება ბელაია-ცერკოვისა. ხუმრობა საქმე ხომ არ იყო: აღმოაჩინეს მკვლელები ორის თურქისა, აღმოაჩინეს მკვდრებიცა და, ბოლოს, ფარდა აჭხადეს ბოიჩოს ვინაობასა! ყოველმავე ამან თავზარი დასცა მთელს ქალაქს. არამცთუ მთავრობამ, გარშემო მცხოვრებ თურქებმაც კი გადასწყვიტეს შური ეძიათ და მაგიერი მიეგოთ თავხედთათვის. თურქები სული-სულზე მოელოდნენ, როდის იქმნება, განუკითხველად ამოეყუყოთ ბულგარელნი ყველანი ერთადო! მანამდე კი თითო-ოროლას ჰხოცავდნენ და ამით იფხანდნენ გულსა. მინდვრებსა და გზებზე ხან აქ წააწყდებოდით მოკლულ ბულგარელთა გვამებსა და ხან იქ; სოფლებსა და ქალაქს შორის მისვლა-მოსვლა მეტად საშიშო შეიქმნა. ხმა დაჰყარეს, თურქები შობის უკან ბულგარელებს მთლად უპირებენ ამოხოცვასაო და ყოველ დღე ამბობდნენ, ეს ხმები მართალია, თურქები აღარ ხუმრობენო. განსაკუთრებით ქალებ შორის გაძლი-

*) იხ. „მოამბე“ 1899 წ. № VIII.

ერდა შიში. პატრიოტულ აზრების ქადაგება მისწყდა, ალტა-
ცება გაჰქრა. სოკოლოვი ოგნიანოვის დაახლოვებულ ამხანა-
გად ითვლებოდა და პოლიციამ ჯერ ისევ ანდრიობას დაიჭი-
რა; დაჭირეს აგრეთვე პაპა სტოიანიც, როგორც მომხმარე
ოგნიანოვისა თურქების მოკვლის დროს; პოლიციას დიაკვან
ბიკენტი შეპყრობაც სწადა, მაგრამ ბიკენტი სადღაც გაჰქ-
რა. დედათა მონასტრიდან, თუმცა მზრუნველები სკოლისა ამის
წინააღმდეგნი იყვნენ, რადა თვითონ მონაზნებმა დაითხოვეს, ხო-
ლო მიხალაკი ალაფრანკმა მოახსენა მზრუნველებს, დროებით ვა-
ჟების სასწავლებელიც დავკეტოთ, ცოტათი „ჭაერი გაიწმინდოს“
შიგაო. მხოლოდ მერდვენჯიევი დასტოვეს სულ პატარების მას-
წავლებლად. მას აქეთ მთელის თვის განმავლობაში არ შეწყვეტი-
ლა სახლების სინჯვა და შენიშნულების დატუსაღება. ცოტად თუ
ბევრად, ვინც კი იცნობდა ბოიჩოს, შიშისგან ჰკანკალებდნენ, ხო-
ლო თანამოძმენი მისნი აზრითა და მიმართულებითა იმასა ჰში-
შობდნენ, რაიმე საბედისწერო შემთხვევამ, ან ვინმე მოღალატემ
თურქების მთავრობის ხელში არ ჩაგვყაროსო. კომიტეტი თა-
ვისთავად დაიშალა. ყველანი თავიანთს სახლებში მიიმალნენ.
ბატონი ფრატიუ ყველაზე უკეთესად მოიქცა: საზღვარ-გარედ,
რუმინიაში, დაიშალა და თავის თავს პატიოსანი სიტყვა მისცა,
დღეის ამას იქით პოლიტიკურს საქმეში არ შეეეჭრებო. მშვი-
დობით, ჩავიდა ბუქარესტში, სადაც, რომ დაინახა, ახლა კი
არაფერი მიჭირსო, ისევ თავ-განწირული პატროტი და რეს-
პუბლიკის მომხრე გახდა, მივიდა სამშობლოდან გადმოხვეწილ
ბულგარებთან და გამოუცხადა, მსხვერპლი ვარ თურქების მტარ-
ვალობისა და საზრჩობელას თავი დავადწიეო. მერე უსახელო
სტატიაც დასწერა და ჰქადაგებდა, ბულგარეთისათვის რესპუბ-
ლიკაა საჭიროეო. მაგრამ ყარაველოვს, *) ცხადად თუ სიზმრად,
ბალკანეთის ფედერაციის პლანები ელანდებოდა და ამ ფედერ-
აციის უფროსად თავადი მილანი უნდა აღეარებინა. ფრატი-

*) ლუბენ ყარაველოვი ცნობილი ბულგარელი პატრიოტი და მწე-
რალია, აწინდელის საპოლიტიკო მოღვაწის პეტკო ყარაველოვის უფრო-
სი ძმა.

უს შესანიშნავი სტატია მიწასთან გაასწორა. მაშინ ფრატიუმ თავისი სტატია ბოტევს წაუღო „დროშა“-ში დასაბეჭდად, მაგრამ იმასთანაც ისეთივე ბედი ეწია, (მაშინ ბოტევი საერთაშორისო სოციალიზმით იყო გატაცებული და მის გარეშე არა სწამდა-რა). რაკი აქაც ვერას გახდა, ფრატიუ ფოტოგრაფიაში წავიდა, სარევიოლუციო ტანისამოსში გამოწყობილმა, თოფ-იარაღი აისხა ზღარბსავით და ისე გადაიხატა თავი. მაგრამ მერე იფიქრა, ამ სახით რომ ვინმემ დამინახოს, საშიშოა, და თავისი სურათი რესპუბლიკანურ წერილთან ერთად დამალა.

მხოლოდ იაროსლავ ბრზობეგუნიოკსა და ოქროს სირმაშემოვლებულ ფორმის ქუდს არავინ ახლო ხელი. იაროსლავი ისევ ძველებურის სიერთგულით ხატავდა ბელო-ცერკოველებს და, რადგან ზოგიერთი საჭირო სიმეავე აკლდა ნეგატივების გასარეცხად, სურათები შავები გამოუდიოდა. მუშტარი გოცებით უყურებდა ხოლმე მისს ოთახში ვილაც ზანგების სურათებს.... ბრზობეგუნიოკს ამავე დროს საზღვარ-გარედ მყოფ ბულგარებთან მიწერ-მოწერა ჰქონდა გაჩაღებული...

შიშმა ცოტ-ცოტად გადაუარა ბელოცერკოველებს და ახალ-გაზღობამ ისევ მოიკრიბა სიმხნევე. რაც პირველადა ნახეს, თორემ მერე არავის რა აღმოუჩენია. ყველანი საცოდავის ოგნიანოვის ბედსა სტიროდნენ: ბევრნი ამბობდნენ, ჩვენის თვალითა ენახეთ, რომ სული განუტევაო. ბაზარში სავაჭროდ შემოსული თურქები ლაპარაკობდნენ, ოგნიანოვს საძი ტყვია მოხვდა და აიევის ჭალაში მოჰკვდაო. ონბაშიმ თუმცა იცოდა, რომ არავის უნახავს, სად მოჰკვდა ოგნიანოვი, მაგრამ სხვების ნათქვამს ისიც კვერს უკრავდა. ზოგიერთი ბულგარი არწმუნებდა ყველას, მკვდარი გრაფი ველზე უნახავს ნიკოლა-თერძს და თავის ხელით დაუსაფლავებიაო. ჰაჯი როგოამამ, ვინ იცის, რა არ დასძინა სხვების ნათქვამს: ბოიჩო, რომ დაუჭრიათ, გასისხლიანებულს ველამდე ჩაუტანია სული, იქ ღამეს მოუსწვრია და, რაკი ვეღარსად წასულა, მგლებს შეუტყამიათო. ამ ნაირი ლაპარაკი მთელს ქალაქს უზომოდ აღონებდა. ოგნიანოვი მანამდე გმირად ითვლებოდა, ახლა კი წმინდანისა და წამებუ-

ლის გვირგინი დაადგეს თავზე. ვინ იცის, რა და რა ლევენდები არ გამოუგონეს! ქალები „მთავარ-მოწამედ ბოიჩოს“ სამთლებს უნთებდნენ; მღვდელმა სტავრიმ პანაშვიდი გადაიხადა და „ჰაჯი ბოიჩოდ მოიხსენია“. პანაშვიდს მთელი ახალგაზდობა დაესწრო. პატიოსან მიცვალებულის ნათესავებს საშინლად უკვირდათ, რომ პანაშვიდზე გარეშე ყმაწვილკაცებმა გაჰბედეს მოსვლა; ისიც არა ნაკლებ უკვირდათ, რომ მღვდელმა ლოცვის დროს ჰაჯი-ბოიჩოს „მონას“ მაგიერ „მოწამე“ უწოდა...

მაგრამ კმაყოფილნი სხვანიც იყვნენ. მათ შორის ერივნენ ნეჩო პირონკოვი და ალაფრანკა. ესენი სხვებს ქედ-მალღურად უყურებდნენ, თითქო ამის თქმა სწადდათო, — ხომ ნახეთ, რომ ჩვენ იმავე თავითვე მართალნი ვიყავითო! ხოლო იურდანმა იმ ზომამდე იგულსმოდგინა, რომ ბეის დაემუქრა, გიჩვილებ, თუ მცონარეობაზე ხელი არ აგიღია და მეორეჯერ დაარღვიეს მშვიდობიანობა ავაზაკებმა სულთანის ერთგულ ქალაქშიო!... სტეფჩოვს კი ჯერ კიდევ არ დაჰვიწყნოდა თავისი თავგადასავალი მილკას სახლში და მაინცა-და-მაინც მედიდურისა და გამარჯვებულის კაცის სახე არა ჰქონდა. უკანასკნელ ხანამდე შინ იყო დამალული და ხალხში მხოლოდ ახლა გამოჰყო თავი. ყველას ოგნიანოვი გაუხდა სალაპარაკოდ და სტეფჩოვის სირცხვილი, ცოტა არ იყოს, მიავიწყდათ. ჯერ ცხვირი გამოჰყო ქიშკარში, მერე, რაკი დაინახა, ქასთან არავინ არისო, მივიდა და წყალი დალია. მეორე დღეს მოედანზე გამოსვლა გაბედა, ზოგიერთი მეგობარიც კი ინახულა და, ბოლოს, საყაფეში შევიდა. სირცხვილმა უარესად გააკადნიერა. მაგრამ ლალკის ნიშნობა ჩაეფუშა: იურდანმა უბოდიშოდ გარედ გაუძახა მიხალაკსა და ჰაჯი სმიონს, რომელნიც ანდრიობას დილა-ადრიანად მოვიდნენ ნიშნობის შესახებ მოსალაპარაკებლად; არც ერთმა და არც მეორემ ჯერ არ იცოდნენ, სტეფჩოვს რა გადახდა თავს მილკას სახლში... მაგრამ თებერვლის დამდეგს იურდანს გული მოუღობა და სტეფჩოვს თავისი ქალი ლალკა მიათხოვა..

აქ ისიც უნდა ვთქვათ, რომ სტეფანოვის მოღალატობის ამბავი არაფერს იცოდა: ყველანი საცოდავს სულელს აბრალებდნენ. ილუმენმა ძალათი ათქმევინა მუნჩოს, მე ვიყავი ერთად-ერთი მოწამე, როცა თურქებსა მარხავდნენო. მაშინ გაიგეს, თუ რასა ჰნიშნავდა მუნჩოს ბლავილი და ხელებით ნიშნება; ალბად, ამ ნიშნებით გასცა მუნჩომ ბოიჩოვო; ის კი არაფერს იცოდა, თუ რა ნაირად და ვის უთხრა მუნჩომ ბოიჩოს ამბავი. ილუმენმა სთქვა, შეშლილია და კაცს ერჩისო და ჯერ დააჭერინა და მერე მონასტრის ჭიშკართან მდგარ კოშკში დაამწყვდევინა.

რადა ერთაგად თავტანდაკარგული დადიოდა. გულკეთილმა ხალხმა თავისთან თავი შეათარებინა საცოდავს ქალს და არაფერს იცოდა, ნუგეში რითი ეცა. „თავს მოიკლავს საცოდავი ქალი“, ამბობდნენ გულ-დამწვარად.

ცოტა ხნის შემდეგ ხალხს კეთილშობილურ საქმის გაკეთების სურვილიც დაუბრუნდა. მარკო და მიჩო ბეიზადეტი იმდენს ეცადნენ, რომ სოკოლოვი თავიანთის თავმდებობით გაანთავისუფლებინეს. თუმცა ისიც აღმოჩნდა, რომ სოკოლოვი თურქების მოკვლის საქმეში სრულებით არა რეულა. მოთავდებეთა ის კი არ იცოდნენ, რომ დამხმარე ჰყავდათ, რომელმაც სოკოლოვი ისე ადვილად გაათავისუფლებინათ. ეს ილუმალი მოკავშირე, რომელმაც ბაი-მარკოს პირველად გამოაშვებინა სოკოლოვი, — დრო არის, ვთქვათ, — სწორედ ის ადამიანი იყო, ლოცვისდროს ჰაჯი როვოამამ რომ გამოიცნო; ეს გახლდათ მოხუც ბეის ცოლი. ერთხელ ისე მოხდა, რომ ბეის ცოლი და ექიმი მარტო დარჩნენ და სოკოლოვმა მშვენიერ იოსების ხასიათის სიმტკიცე ვერ გამოიჩინა და შესცოდა... მათი ნაცნობობა დიდის ხნისა არა ყოფილა, მაგრამ ეს მოკლე ხნის მოყვრობა ახლაც გამოადგა სოკოლოვს და გასაჭირს თავი დაადწია.

სოკოლოვის განთავისუფლების შემდეგ რამდენიმე დღე გავიდა, ისე ქალაქში „მოციქულად“ კაბლემშოვი მოვიდა და ბრზობეგუნიოკის ოთახში ჩამოხდა. ამასთან თავი მოუყარა

დაშლილ კომიტეტის წევრებს, სიტყვა წარმოსთქვა, ყველანი გამხნევა, იმედი გაუცხოველა და პირდაპირ მონასტერში წაიყვანა, სადაც ილუმენმა ნათანაილმა ყველა სახარებაზე დაათყუცა და ახლად აღდგენილს კომიტეტს საბრძოლველად გზა დაულოცა. ამის შემდეგ უფრო მეტის ძალითა და ხალისით დაიწყეს მუშაობა. აპრილის დამდეგს კობლემშკოვმა ისევ დახედა ბელაია-ცერკოვს.

II

ექიმ სოკოლოვის აგადმეოფები

სოკოლოვი აღელვებული დადიოდა თავის ოთახში, სარკმლიდან ხშირად იხედებოდა ხოლმე მთლად მწვანით შემოსილს ეზოში. ალუბლები ჰყვოდა და ასე იტყოდით, თოვლითაა დაფარულიო. ვაშლების ხშირს ტოტებს თეთრისა და ვარდისფერ ყვავილებით ღალანი გაჰქონდა. ატმებსა და ჰერმებზე თითქო საუცხოვო მარჯანი გადაუბნევია ვისმეო და თითქო სარკმელში შემოსვლას ჰლამობენო. ეზოზე გაყვანილს ბილიკს ბალახი მოარეოდა და ზევიდან კიდევ ჩრდილით იყო დაფარული; აქეთ-იქით ხეხილის ტოტები ერთმანერთს ჩახლართოდა და ზედ დაჰყურებდა ბილიკს.

როგორც ეტყობოდა, ექიმი ვიღასაც ელოდდა.

სოკოლოვი შესამჩნევად გამოიცვალა. ლამაზი და გულკეთილობის გამომეტყველი სახე გაჰყვითლებოდა და ისე ჰქონდა გამხდარი, როგორც ავადმყოფობისაგან ახლად მოკეთებულს კაცს. საპატიმროში კარგა ხნით ყოფნამ და ზნეობრივმა ტანჯვამ მწუხარების დაღი დაასევა. ექიმი ახლა ანჩხლი და ფიცხი გახდა.

სატუსაღოში დამწყვდეული რომ იტანჯებოდა, ისე გაიგო, რომ სტეფჩოვს ლალკა დაუნიშნავსო, ამან ტანჯვა გაუორკეცა. ეს უკლავდა გულს და უმატებდა სახმილს. თავის გულში დაიფიცა, სატუსაღოს თავს დავაღწევ თუ არა, სტეფჩოვს,

ყველა ამ უბედურებათა მიზეზს, მზე უნდა დავუბნელო. უეჭველად, სოკოლოვი დარწმუნებული იყო, რომ სტეფნოვმა გაგვცა ყველა, თურქების ხელში ყველა იმან ჩაგვყარაო. ისიც მოიფიქრა, რა გზითა და რა საშუალებით უნდა მოელო ბოლო სტეფნოვისათვის: გადასწყვიტა, მტერი თავის დათვისათვის ჩაეგდო თათებში. ჯერ კი არა ჰქონდა მოფიქრებული, სად და როგორ მოეხერხებინა ესა. ქალაქში რომ დაბრუნდა, პირველად მარკო ივანოვთან და მიჩა ბეიზადეტოსთან შეიარა მადლობის გადასახდელად. მერე ინახულა თავისი კლეოპატრა, რომელიც, მის დაქერის შემდეგ, ჩუმად ნიჩო პავლიუეს წაეყვანა თავის სახლში. საცოდავი პირუტყვი კარგა გაიზარდა, მაგრამ საშინლად გახდა. ძველი პატრონი რომ დაინახა, ჯერ კარგა ხანს ყოყმობდა, ეს ვინ არისო, და მხოლოდ მერე იცნო. კლეოპატრას ექიმის სიყვარული, ცოტა არ იყოს, დაჰვიწყნოდა კიდევ: მეტის-მეტად გაავზნებულყო. ხშირად და სულ უბრალო რაზედმე მოსდიოდა გული, გაფხავებულ კბილებს ყველას აჩვენებდა, — მიფრთხილდით, თორემ თუ გაგიყარეთ ხორცში, ცუდს დღეს დაგაყენებთო. ექიმმა წარმოიდგინა, თუ საზაზღარი სტეფნოვი კარგად ჩაბლუჯა ჩემმა კლეოპატრამ თვისის ბანჯგვლიანის თათებით, მეტი სასჯელი არა უნდა-რაო, და გული-გულში წინდაწინვე უხაროდა. მაგრამ როცა გაიგო, რომ ყოველივე უბედურება მუნჩოს ბრალიაო, და როცა სარევიოლუციო კომიტეტმა თვისი მოქმედება განახლა, სტეფნოვს ყველაფერი დაავიწყდა, მხოლოდ ის-ღა ახსოვდა, როგორ შეეუწყო ხელი ხალხის აჯანყების საქმესაო. შური კი უნდა ვიძიო, მაგრამ ეს შურის ძიება პირადად ჩემი საქმეა და არა ხამს სხვა საზოგადო საქმეზე წინ ჩემი პირადი საქმე დავაყენო და იმას ვუერთგულოვო.

რაც სატუსალოდან გამოვიდა, სოკოლოვმა ექიმობას სულ მიანება თავი, არავისთან დადიოდა და ავადმყოფებიც არ დადიოდნენ მასთან, — ეშინოდათ, ჩვენც არ დავგწამონ რამეო. ფილი, წამლებიანი უეშები, მტვრიან საექიმო წიგნებით საესე ყუთები, ყველაფერი ერთს კუთხეში იყო მიყრილი საკუჭ-

ნაოს და სოკოლოვის მაგიერ, თავგები ჰკითხულობდნენ მისს საექიმო წიგნებს.

მხოლოდ ერთი ავადმყოფი ჰბედავდა კიდევ სოკოლოვთან სიარულს,—ეს იყო იაროსლავ ბრზობეგუნიაოკ. სოკოლოვი ახალი დაბრუნებული იყო, ისე იაროსლავმა უცაბედად დამბაჩით ხელი დაიშავა. ყველას ეწყინა მისი დაშავება, ყველა სამძიმარს უცხადებდა. მეტი რა გზა ჰქონდა, დროებით თავი უნდა დაენებებინა ფოტოგრაფობისათვის, თუმცა მისმა ფოტოგრაფიამაც, დიდი ხანი იყო, თავი დაანება თავის პატრონს.

ქიშკარმა დაიჭრიალა და შემოვიდა სწორედ ეს ბრზობეგუნიაოკი. ისევ ის დაფხრეწილი და გახუნებული ტანისამოსი ეცვა, რომელიც ოგნიანოვმა მისცა, ისევ ის ფორმის ქუდი ეხურა, სირმაშემოვლებული, უშველებელ წითელ ბაკენბარდებს ისევ ატარებდა, რა არის, ავსტრიელს უნდა ვგავდეო. მარჯვენა ხელი მიტკალის ნაჭრებით შეეხვია და გულზე ჰქონდა დაკიდებული. ნელისა და ფრთხილის ნაბიჯით მიდიოდა, ალბად, ეშინოდა, ჩქარა რომ გავიარო, ხელი მეტკინებაო. ყოველ ნაბიჯის გადადგმაზე იმანკებოდა და სახეზე ტკივილი და ტანჯვა ეხატებოდა. ექიმთან რომ შევიდა, გულ-დასმით მიიხედ-მოიხედა და ხელის შესახვევი ტილო ტახტზე დააგდო.

— დილა მშვიდობისა, მეგობარო! — უთხრა იაროსლავმა და ხელი მისცა სოკოლოვს.

ექიმმა ძალზე მოუჭირა ხელი ხელზე, მაგრამ ავადმყოფს არც კი დაუკვნესია, ამიტომ რომ მოიგონა, ხელი დავიშავეო. ავადმყოფობა რომ არ მოეგონებინა, მაშ რით ემართლებინა თავი, როცა ვინმე ჰკითხავდა, — ექიმთან ასე ხშირად რად დადიხარო?

— ახალი ამბავი გეცოდინება, რამე? — ჰკითხა სოკოლოვმა.

— კაბლეშკოვი მოვიდა.

— მართლა? როდის?

— შუალამის ხანს, ჩემთან ჩამოხდა.

— უნდა ვნახო! — სთქვა აჩქარებულის კილოთი ექიმმა.

— აცივებს. მთელი ღამე სიცხე ჰქონდა და ჰბორგავდა.

— საწყალი ბიჭი!

— ავად არის და თავს მაინც არ უჯერებს, სამი უშველებელი წერილი მიკარნახა, დღესვე უნდა გაგზავნო, მითხრა. ნამდვილი ვერცხლის წყალია... ძლივას კი სუნთქავს... ხველა ახრჩობს...

— უნდა წავიდე, ვნახო ერთი...—სთქვა ექიმმა და ქუდი ხელში აიღო.

— არა, ეხლა სძინავს... მითხრა, კომიტეტის წევრებს სალამოსათვის თავი მოუყარეო, კრებას მეც დავესწრობიო.

— სჯობია დაიძინოს და მოისვენოს საცოდავმა! კრებაზე ნუ წამოვა!

— შენ წადი და ურჩიე, არ წამოვიდეს. ხომ იცი, რა ჯიუტი და თვისნება რამ არის!... წევრებსაც დაუბარე სალამოსათვის.

— კარგი, თავჯდომარეს მე ვეტყვი...

ბრზობეგუნოკმა თავი დაიქნია და ჰკითხა:

— კარგი და ასი ოქრო იშოვებ?

— იარაღისათვის? ვიშოვებ.

იაროსლავმა განცვიფრებულის სახით შეხედა ექიმს.

— მართლა?

— გეუბნები, ვიშოვებ-მეთქი.

— ვინ მოგცა?

— ამას კი ვერ გეტყვი... საიდუმლოა...

— თანა გაქვს? — ჰკითხა ექვის კილოთი ბრზობეგუნოკმა.

— არა, მაგრამ მალე მამიტანენ... თვითონ იმ კაცს მოველი, ვინც მაჩუქა.

— ბარაქალა, სოკოლოვ, ყოჩალი ხარ! — შესძახა ფოტოგრაფოსმა.

— ნუ ყვირი!

— ბიჭოს; ეს სატევარი ვიღამ მოგცა? — წამოიძახა ბრზობეგუნოკმა და ექიმის ჟილეტის ქვეშიდან გალაპლაპებული იარაღი გამოაცოცხა.

— ივანე მაჯარმა გამიკეთა... ახლა არ ასვენებენ, იმდენს აკეთებინებენ... ხომ კარგია?

ბრზობეგუნოკი სატევრის პირზე ამოჭრილს ასოებს და აცქერდა.

— „ს.“ ან „ს.“ ეს ასოები რას ნიშნავს? — აბა გამოი-
ცან!

— სოკოლოვი, ან სტეფნოვი? — ჰკითხა ღიმილით ბრზო-
ბეგუნოკმა.

— სიცოცხლე (თავისუფლება), ან სიკვდილი! — უთხრა ტკეპნით სოკოლოვმა, რომელსაც სტეფნოვის გვარის მოგონებამ გულ-ღვიძლი აუძღვრია.

მერე დასძინა:

— ახლა სტეფნოვი-მეფნოვისა და მისთა მსგავსთათვის არა მცალიან, ჩემო კარგო... უნდა იცოდე, რომ ყველაფერი დავივიწყე... ვინც ხალხს ასაჯანყებლად ამზადებს, სხვა ყველაფერი უნდა დაივიწყოს.

ბროზბეგუნოკმა ცბიერულის სახით შეხედა.

— ლალკასაც ივიწყებ? — უთხრა ეშმაკურის ღიმილით. ექიმმა კოპები შეიკრა და მრისხანედ უპასუხა:

— ჰოდე, ლალკასაც!... ხომ გითხარი ყველაფერი დავივიწყე-მეთქი და დავივიწყებ კიდევცა... შენ კი მეტის-მეტი ლალკა-რამა ხარ!

ბრაზიანს კილოზე აშკარად ეტყობოდა, რომ არაფერი დავიწყნია და ვერც ასე ადვილად დაივიწყებდა... მწარედ იყო შეურაცხყოფილი მისი გული და თავმოყვარეობა. აჯანყებისათვის ბევრსა მუშაობდა ექიმი, დღე-და-ღამ ამ საქმისათვის ჰფიქრობდა და ისე გაერთო, რომ დაკოდლის გულის ტკივილი დროებით დაავიწყდა, მაგრამ მხოლოდ დროებით, ამიტომ რომ ჭრილობას პირი ისევ უჩანდა. ათასგვარმა „საქმემ“ იმ ზომამდე გაიტაცა და გამოაყრუვა, რომ სულიერს ტკივილს ვერა ჰგრძნობდა, — სწორედ ასეთი ზედ-გავლენა აქვს ღვინის ლოთ კაცზე.

ამ დროს ეზოში კანდოვი გამოჩნდა. მის დანახვაზე ბოლო მოუღდეს ამ უსიამოვნო ლაპარაკს და ექიმმა ყურადღება ახალ შემოსულს მიაპყრო.

— ეს ვაუბატონი ვინა ბრძანდება? — იკითხა ბრზობეგუნოკმა.

— გვარად კანდოვია, რუსეთის უნივერსიტეტის სტუდენტია.

— ეს ვიცი. არა, შენ ის მითხარი, რა კაცია?

— ფილოსოფოსი, დიპლომატი, სოციალისტი, ნიგილისტი... და ეშმაკმა უწყის, კიდევ რა არის... ერთის სიტყვით, აი აქ აკლია...

და სოკოლოვმა თითი შუბლზე მიიღო...

— ხომ არა სურს, ამ საერო საქმეში მონაწილეობა მიიღოს?

— არა, ან რაში ეჭირვება? ხომ ხედავ, რუსეთში დადის იმისთვის, რომ სწავლის გათავების დიპლომი მიიღოს, — სთქვა გულმომსულად ექიმმა.

— ახ, ამ ნასწავლების სინსილა კი გასწყდეს! კირივით მეჯავრებიან ყველანი! — წამოიძახა ბრზობეგუნოკმა. — თუ დიპლომიანი ნახე ვინმე, ადამიანთ შორის არ უნდა ჩასთვალო... ერი, თავისუფლება — მათთვის არ არსებობს... მათი საქმეა: კარგი სახლი, ცოლი, ყველაფერში უკლებობა. თან იმას გაიძახიან — კაცი კეთილგონიერად უნდა ცხოვრობდესო!

— ბრზობეგუნოკ, ამაში კი სტყუი, შენ აკი გაქვს დიპლომი?

— მე? ღმერთმა დამიფაროს!

— მართლა, არც ბოიჩოსა აქვს მაგის მსგავსი რამ... — სთქვა ექიმმა.

— მე რომ დიპლომი მქონოდა, მეც ამგვარი მუტრუკი ვიქნებოდი... შენც, ექიმის ატესტატი რომელსამე უნივერსიტეტში რომ მიგელო და არა ალბანიის მთებში, შენც იმისთვის დაიწყებდი ფიქრსა და ზრუნვას, ფული როგორ გეშოვნა და გამდიდრებულიყავ... ამბოხებისათვის აბა სად გეცხელებოდა!

ამ დროს სტუდენტი აივანზე ამოვიდა.

ბრზობეგუნოკმა საჩქაროდ შეიხვია ხელი, რადგან სტუდენტმა უკვე კარიც დააკაკუნა.

— Entrée (შემობრძანდით), — დაუძახა ექიმმა.

კანდოვი შევიდა.

იაროსლავ ბრზობეგუნოკმა თავაზიანად სალამი მისცა და გავიდა.

კანდოვმა იაროსლავი ვერც კი შეამჩნია, რადგან ფიქრებში იყო გართული.

კანდოვს კარგად შეეკერილი, მაგრამ ნახმარი ტანისამოსი ეცვა. უფეროსა და გამხდარს სახეზე ტანჯვა და დარდი ეხატებოდა; მის ოცნების მოყვარე თვალებში ჩუმი სევდა გამოჰკრთოდა. ეტყობოდა, რომ გულს რაღაც მწუხარება უღრღნიდა. კარგა ხანი იყო, რაც კანდოვი არავის ეკარებოდა და დაყუდებულსავით სცხოვრობდა.

ექიმმა სთხოვა დაბრძანდითო და ისიც ერთად-ერთს სკამზე დაჯდა. ხოლო სოკოლოვი ტახტზე ჩამოჯდა და თანაც უკვირდა მოულოდნელ სტუმრის მოსვლა.

— როგორა ბრძანდებით, ბატონო კანდოვ? — ჰკითხა სოკოლოვმა; ეგონა, სტუდენტი, ალბად ავად, არისო და კარგად დააკვირდა მისს გამხდარსა და შავვერემანს სახეს.

— მადლობა ღმერთს, კარგად გახლავართ, — უპასუხა კანდოვმა მოკლედ, თითქმის მაშინალოურად.

— ძალიან მიხარიან, რომ სულ მორჩენილხართ.

— დიად, მოგრჩი, ეხლა კარგადა ვარ.

— მაშ რუსეთში ისევ წახვალთ?

— არა, არ მივდივარ.

— სულ არ მიდიხართ?

— არა, სამუდამოდა ვრჩები აქა, — უპასუხა კანდოვმა ყრულ.

ექიმმა გაოცებითა და დაცინვით შეხედა, თითქო ამის თქმა უნდოდაო: „აბა რისთვის არ გარბიხარ, ჩემო ძმაო, ფილოსოფოსებთან? აქ ყველაფერს გენია ეკიდება, საშენო საქმე არ გახლავს“.

ორივე გაჩუმდა.

— იქმნება, მასწავლებლად გნებავთ შეხვიდეთ?—ჰკითხა ექიმმა, ვითომ თანაგრძნობით, მაგრამ ამ თანაგრძნობაში ზიზღი ეხატებოდა.

კანდოვი ცოტათი გაწითლდა და, პასუხის მაგივრად, უკმეხად ჰკითხა:

— ბატონო სოკოლოვო, კომიტეტის კრება როდისა გაქვთ? ამ უკმეხ კილოს გაგონებაზე ექიმი სახტად დარჩა.

— რომელ კომიტეტისა?—ჰკითხა სოკოლოვმა და თავი ისე მოიკატუნა, თითქო არაფერი იცისო.

კანდოვი უარესად გაწითლდა, თავის თავს ძალა დაატანა და ისე უთხრა:

— თქვენის კომიტეტისა... ნუ მიმაღავთ, მე ყველაფერი ვიცი... ვიცი, ვინ ურევია და ან სადა გაქვთ კრება... ყველაფერი ვიცი; მე ნუ მიმაღავთ...

— ძალიან შიკვირს, რომ ამდენი რამა გცოდნიათ იმ საქმისა, რომლის დარდი თქვენ სრულებით არა გაქვთ... მაგრამ, ვთქვათ, რომ ეს ასეა... თქვენ რა გნებავთ ამით მითხრა?— ჰკითხა ექიმმა და ჩაცვივებით დააცქერდა, აბა ვნახო, რას მეტყვისო.

— მე თქვენა გკითხავთ, კომიტეტის კრება მალე გექმნებათ?—განიმეორა კანდოვმა გადაწყვეტით.

— დიად, მალე, ამ საღამოს!—უპასუხა ექიმმა იმავე კილოთი.

— თქვენ თავმჯდომარის ამხანაგი ბრძანდებით, არა?

— დიად, თავმჯდომარის ამხანაგი გახლავართ, თუ გნებავთ!

— თქვენთან სათხოვნელად მოვედი.

— რა უნდა მთხოვოთ?

— გთხოვთ კომიტეტს მოახსენოთ, წევრად მიმიღონ.

სტუდენტს მღელვარებისაგან ხმა უკანკალებდა.

ექიმი სახტად დარჩა: სრულებით არ მოელოდა, თუ კანდოვი ასეთს რასმე სთხოვდა.

— როგორ თუ წევრად, ბატონო კანდოვ?

— როგორა-და, როგორც ბუ გარელი... მეც მინდა რა-
მე გავაკეთო.

სოკოლოვი ზეზე წამოიჭრა.

— ხელი მოიტა, ძმაო!—და გადაეხვია და მხურვალედ
აკოცა; მერე დაუმატა:

— დიდის სიხარულით, სულ დიდის სიხარულით, ბატონო კანდოვ, ყველას გაგეხარდება, შენ ჩვენს შორის დაგინახათ... ბრალია, შენისთანა მცოდნე და საქმის მოყვარული კაცი განზე იდგე... მეტად დიადი ბრძოლა გვექმნება... ჩვენ ყველანი ერთად უნდა ვიქმნეთ, ერთმანერთს მხარი-მხარს უნდა მივსცეთ... განსაცდელში ჩავარდნილი სამშობლო შევლასა გეტხოვს, ჩვენი თავი სჭირია... სახელი და დიდება შენ, ჩემო კანდოვ!... უნდა ნახო, როგორ გაუკვირდებათ ამხანაგებს, როცა ამ ამბავს ვეტყვი!... ხელი მოიტა, ძმაო!...

— გმადლობ, ექიმო, — უთხრა გულ-აჩვილებულმა სტუდენტმა, — თქვენც დაინახავთ, რომ კანდოვსაც შეეძლება რა-შიმე გამოგადგეს...

— გიცნობ, შენი თქმა არ მინდა!... მაგრამ შენ ეს მითხარი, რატომ მაშინ არ ჩაეწერე წევრად კომიტეტში, როცა ოგნიანოვმა გთხოვა?... ახ, გული მეწურება სიბრაღულით... ჩემი უანაწერო ბოიჩო! ნეტამც მე მომკვდარვიყავ და ის კი ცოცხალი დარჩენილიყო, რომ თავის სიტყვითა და საქმით ხალხი მოემზადებინა ასაჯანყებლად... კანდოვ, ბოიჩონამდვილი გმირი იყო, დიდებულის სულის პატრონი იყო! დაგვაცადონ, მისს სიკვდილისათვის ჩვენის მტრების ჯავრს საშინლად ვიყრით! ასწილ უნდა მიფავოთ ამ წყეულ ბარბაროსებსა და იუდის კერძებს!...

— დიად, შური უნდა ვიძიოთ! — უპასუხა კანდოვმა; — ახლა ამ გრძნობით-და მაქვს გული სახსე... ისეთის კაცის სიკვდილი, როგორიც ოგნიანოვი იყო, მტრისათვის შესარჩენი არ არის.

— საშინლად უნდა ვიძიოთ შური! — წამოიძახა სოკოლოვმა.

— კომიტეტი ამ საღამოს შეიკრიბება?

— ჰო, ბაი მიჩოსთან; ერთად წავიდეთ.

— თუ მიმიღეს, ერთი რამ უნდა მოვახსენო კომიტეტს.

— რა?

— რომ ოგნიანოვის მკვლელი მოვკლათ უეჭველად!

— კარგი დაგემართოს, მეგობარო, კარგი ეს იყოს... მაგრამ მისი მკვლელი ერთი და ორი არ არის... აბა სად უნდა ვეძებოთ? მისი მკვლელი, თუ გნებავს, მთელი ოსმალეთის სახელმწიფოა...

— ჩემის აზრით, დამნაშავე ერთია!

ექიმმა გაოცებით შეხედა.

— ჰო, ერთია და ისიც ჩვენს შორის არის...

— ჩვენს შორის?

— დიად, პირდაპირი დამნაშავე იმის სიკვდილისა.

— ეჰ, ბაი კანდოვ, განა ღირს კაცმა იდიოტის ჯავრი იყაროს... მუნჩოს თავ-ტანისა არა გაეგება-რა. ამ უბედურს თვითონაც არ ესმოდა, რომ კაცს აუბედურებდა... ის კი არა, საშინლად უყვარდა ბოიჩო.... იმას თავი დაანებე, ნურას ეტყვი...

კანდოვმა თოფის წამალსავით იფეთქა, სოკოლოვის რჩევა ეწყინა.

— სცდები, ბატონო სოკოლოვ! სცდებით! ვინ მოგახსენათ, მუნჩოს ბრალიაო?..

— მაშ, თქვენ ვინა გგონიათ?

— სტეფჩოვი!

— სტეფჩოვი! — წამოიძახა ექიმმა მეხ-დაცემულსავით.

— დიად, სტეფჩოვი, იმან გვიღალატა! დანამდვილებით ვიცი...

— ახ, ის საზიზღარი, ისა!... იმის ეჭვი მეცა მქონდა წინად.

— დანამდვილებით ვიცი, რომ ჩვენი ამბავი ყველაფერი იმან უთხრა თურქებს... მუნჩოს ბრალი სრულებით არა აქვს... თქვენ ყველანი მეტად აჩქარდით, მუნჩოს ტყუილად დასწამეთ... სტეფხოვმა იმავ ღამეს, რა ღამესაც შეარცხვინეს, თურქებს ურჩია, წისკვილთან გათხარეთ მიწა და მკვდრებს ნახავთ; ხოლო მკვლელი რომ ბოიჩო იყო, ეს მერდვენჯივეისაგან გაიგო... სუყველაფერი უბედურება იმის წყალობით გადაგვხდა... იმისი საზიზღარი მოქმედება დაწვრილებით ვიცი... მეტად სანდო კაცისაგან გავიგე...

— ახ, ის ეშმაკის ნათესავი, ისა!

— ჰო-და, იმას გვეუბნებოდი, წინადადება უნდა შევიტანო-მეთქი.

— რა წინადადება?

— იმის მოკვლას მე ვკისრულობ... ხომ თანხმა ხარ? ყაბულსა ხარ? — ჰკითხა სწრაფად და აღელვებით კანდოვმა.

უკანასკნელ წუთების განმავლობაში კანდოვს უფრო და უფრო ემატებოდა ღირსება სოკოლოვის თვალში. მაგრამ ყველაზე მეტად იმან ააღელვა, როცა დაინახა, რომ ახალი მეგობარი მზად იყო მოეკლა სტეფხოვი — მტერი და მოწინააღმდეგე წმიდა საქმისა; ექიმს სიხარულით გული კინალამ ბუდიდან გამოუხტა, თუმცა დაინახა, რომ კანდოვი ამ სტეფხოვის გაქრობას იმიტომა კისრულობს, რომ თავისი ერთგულება დაუმტკიცოს იმ საერო საქმესა და აზრს, რომლის მოსამსახურედ თავისი თავი აღიარაო. ასეთი სიფიცხე სხვას რომ დასტყობოდა, კაცი იტყოდა, თავს იკატუნებსო; მაგრამ კანდოვის სიფიცხე გულ-წრფელი იყო, — ეს ადვილად ეტყობოდა მოუსვენარს თვალეში და ათრთოლებულ და აღტაცებულ სახეზე.

სოკოლოვი ერთხანს თვალეში უყურებდა კანდოვს, მერე ზეზე წამოიჭრა და უთხრა:

— დამაცა, ამ საზიზღარს მზეს დავუბნელებთ... მხოლოდ წილი ვყაროთ, ჩვენთაგანს რომელს ხვდება მისი ჩაღრძობა....

— ეგ სადაურია? აკი მე ვთქვი პირველად, მე მოვკლა-მეთქი?

— იმის ჯავრი მეცა მჭირს; შენზე მეტი უფლება მე მაქვს იმის მოკვლისა... მაგრამ მაინც წილი ვყაროთ....

კანდოვმა სასოწარკვეთილი თვალები დააშტერა ექიმს და წამოიძახა:

— სტეფანოვი—ჩემი მსხვერპლია, იმის თავს არავის დავა-
ნებებ!

სოკოლოვი კოპებშეკრული დადიოდა ოთახში. მერე მკვა-
ხედ უპასუხა:

— ბატონო კანდოვ, ყველაფერს კომიტეტი გადასწყვეტს
ამ საღამოს...

ეს რომ გაიგონა, კანდოვი დამშვიდდა.

— კარგი,—უპასუხა ექიმს ყრულ.

— მაშ ასე, გასაყოფი და სადავო არა გვაქვს—რა....—უთ-
ხრა სოკოლოვმა და პირზე ღიმი შეუთამაშდა. ექიმმა მერე დას-
ძინა:

— მე მინდა წინადადება შევიტანო, მეორე ძაღლსაც რა-
შე მოუხერხონ; ახლა ისიც საშიშოა; აქ განგებ მოვიდა, რომ
გვიხიბნოს რაშე.

— ეს ვილაა?

— შენ იცნობ... ჯაშუში სამანოვია. ამ სამის დღის წი-
ნად შემხვდა... ფილიპოპოლიდან ჩამოსულა... რომ დამინახა,
პირდაპირ მოვიდა ჩემთან, თვალები ზამიყარა და მკითხა: „თქვე-
ნი საქმე როგორ შიდის?“ და თან თვალი მიყო,—ხომ იცი,
რა საქმის შესახებ გელაპარაკებო? გაზსავეით ჩამაცივდა!.. სა-
ნამ თავს დავადწვევდი. მწარე ოფლი დამასხა... დარწმუნებული
ვარ, ამ წყეულს ალბად სუნი ეცა და გაიგო, რომ ამაღამ
კრება გვაქვს.....

— მერე რა უნდა ეუყოთ?

— კრებას მოვახსენებ იმის შესახებ და ვნახოთ, რა გზა-
საც დავადგებით...

— აჰა, მოდის!—წამოიძახა ექიმმა, როცა დაინახა ეზო-
ში შემოსული ლამაზი, პირთეთრი ყმაწვბლი, ევროპიულის გე-
მოენებაზე წმინდად ჩაცმულ-დახურული.

ეტყობოდა, ექიმი მოელოდა მისს მოსვლას, ამიტომ რომ, დაინახა თუ არა, დაფაცურდა.

— თქვენი ავადმყოფი იქნება ვინმე?—ჰკითხა სტუდენტმა.

— დიად. უკაცროდ!—უთხრა ექიმმა და ეზოში გამოხტა.

რომ დაბრუნდა, სიამოვნებისაგან სახე უბრწყინავდა.

— ვინ არის?—ჰკითხა კანდოვმა და მიმავალს ყმაწვილს თვალი გააყოლა.

— პენჩო დიამანდივეია, გაბროვოს გიმნაზიაში სწავლობს, აქ ამ დღეებში მოვიდა.

— როგორ, საზიზღარ სტეფნოვის ცოლის ძმა და ოხერ იურდანის შვილია?—ჰკითხა კანდოვმა;—თქვენ იმისი მეგობარი ხართ?

— ჩვენ ეთმანერთის მეგობრები კი არა, მეგობრებსა და და ძმებსე მეტნი ვართ... ამხანაგები ვართ: პენჩო კომიტეტის წევრია...

III

ერთი პოლუსა

ჩორბაჯი იურდანს დღითი-დღე სიბერე ეპარებოდა და უძლურდებოდა, კუჭის ავადმყოფობას დიდ ხანს უწვა ლოგინში; ხასიათი მთლად გაუფუჭა ლოგინში წოლამ და უარესი ანჩხლი და ბრაზიანი შეიქმნა.

ჩვენ რომ ამბავსა ვწერთ, იმ დილას მშვენიერი დარი იდგა და იურდანმა ქვეითად გაისეირნა თავისს ბაღში, ქალაქის განაპირად. მისი ბალი-დიდი იყო და მკვიდრი გალავანი ჰქონდა შემოვლებული ქვითკირისა. შიგ დიდძალი ხეხილი და ყვავილები იდგა, ქორთა მწვანე სამოსლით შემოსილი. ბალის ნახვამ ავადმყოფი მოხუცი კარგ გუნებაზე დააყენა. წმინდა და გრილმა ჰაურმა, გაზაფხულის მხიარულმა მზემ გამოაცოცხლა. შინ რომ ბრუნდებოდა, ფეხს უფრო მხნედა სდგამდა. მაგრამ

თავის სიძის გენკა გინკინის სახლს რომ მიატანა, დაილაღა, ფეხები დაუსუსტდა. ცოტას შევისვენებო და სიძის სახლში შეუხვია.

გენკო გინკინი, წელში ოთხად მოხრილი და ბუსუსებ-აშვებული, ეზოში იჯდა და ჩერებში გახვეული და ატირებული ბავშვი ეჭირა ხელში; მამა შვილს არწევდა და ნანას ეუბნებოდა ძიძასავით.

— ეზოში ხალიჩაგადაფარებული ტახტი იდგა. იურდანი მივიდა და ზედ მძიმედ დაეშვა.

— ბავშვს შენ ულოლიავენ, ადამიანო? ის სადღაა.

იურდანმა თავის ქალის შესახებ ჰკითხა, სად არისო.

გენკოს შერცხვა, — ჩვეულებადა ჰქონდა ხოლმე — ყველაფერზე შერცხვენოდა და ენისმოკიდებით წაილულლულა:

— საქმე აქვს. ამიტომ ჩემი შვილი მე მიჭირავს... მითხრა, დაიჭირე და ყური უგდეო.... თვითონ კი, თვითონ მუშაობს...

— მიკვირს, რატომ თითის ტარიც არ მოგაჩეჩა ხელში! — უთხრა დაცინვით იურდანმა. — გინო, ერთი ყავა მომიდუდე! — დაუძახა თავისს ქალს.

— ცომსა ზელავს, ზელავს, საქმე აქვს, ბატონო.... მეც იმიტომ მიჭირავს ბავშვი.... ყავას, ყავას.... ყავას მე მოგიდუდე, აი მივდივარ. მე ვიცი, რომელ კოლოფშია ყავა და შაქარი, — ლულულულებდა გენკო, ბავშვი პაპას დაუსვა მუხლებზე და თვითონ კი ოთახში შევარდა.

ბავშვმა უარესად მორთო ღრიალი.

იურდანს გული მოუვიდა. ბავშვი ტახტის ერთს კუთხეზე დასვა, თვითონ ადგა და დაიყვირა:

— ხალხნო, სად ჯანდაბას დაიკარგენით? აქ კაცები ხართ, თუ სახედრები? გინო, გინო!

— მამილო, მშვიდობა შენს ნახვას! რა იყო? ხომ კარგადა ხარ? რა მშვენიერი დარია, კარგი გიქნია, რომ სასიერ-ნოდ გამოსულხარი! — გამოეხმაურა გინკა სახლის წაღურბლიდან, მხიარული და პირ-მოცინარი.

წინ თეთრი წინსაფარი გაეკეთებინა იურდანის ქალს, იდაყვამდე დამკლავებული იყო, მწვანე თავის ჩითი კისერზე ჩამოსჩაჩოდა, სახე ფქვილით ჰქონდა ამოგანგლული. მეტად საინტერესო საყურებელი იყო მაშინ გინა და კაცს ფლამანდის სკოლის ნახატ შინაურ ცხოვრების სურათს მოაგონებდა.

— რას ვერები? შენმა ქმარმა რა მიჰქარა? მეწისქვილის ცოლსავით სად ამოთხუპნულხარ ფქვილით? ამდენი ხანია, ვიძახი და ერთი ფინჯანი ყაფა ვერავის გაეკეთებინე, — ბუზღუნებდა მრისხანედ და ბრძანებითი კილოთი მოხუცი.

— მაპატივე, მამილო, საქმეს მეც მივყავ ხელი... ახლა კი მოგიდუღებ ყავას... გენკო! სად დაიკარგე? აიყვანე ბაღლი და დააძინე.

— რას აკეთებ? რაა, რომ ზელავ?

— ვზელავდი, ვზელავდი... უნდა მომეზელნა... ქვა ხომ არა ვართ... კეთილ-შობილი ბულგარელები ვართ... — უთხრა გინკამ და გაიცინა.

— რა ბულგარები, რის ბულგარები? მე შენა გკითხავ, რასა ზელავ-მეთქი? — ჰკითხა წარბ-შეკმუხვნით მამამ.

— ორცხოზილას, მამილო!

— ორცხოზილას?

— მამ სხვა რა იქნებოდა?... განა საჭირო არ არის?

— ორცხოზილა რაში გინდათ? აბანოში ხომ არ მიდიხართ? *) ბევრს ნებას აძლევთ თქვენს თავს!

პასუხის მაგივრად, გინკამ გაღიხარხარა.

იურდანმა უარესად შეიკრა კოპები და ისე შეხედა თავისს ქალს. გენოს ჩვეულებად ჰქონდა — ხშირად სულ უმიზეზოდ ეცინა და ხასიათით თავისს მამას, ამ გაუცინარს ხელმწიფეს, სრულებით არა ჰგავდა. როცა ქალი ასე უმიზეზოდ დაიწყებდა სიცილს, იურდანი ცეცხლს იკიდებდა.

ქალი მივიდა მამასთან და ჩუმად უთხრა:

*) ბოლგარეთში ზოგან მცხოვრებთ, როცა აბანოში მიდიან, თან მიაქვს სხვა-და-სხვა საჭმელები და აბანოში ღროს ატარებენ.

— შენგან არ მიკვირს, მამა-ჩემო! აბა აბანო ახლა ვილას ახსოვს? ორ-ცხობილას სხვებისათვის ვამზადებთ: იუნაკებსა სჭირიათ საგზლოდ.

იურდანმა გაოცებით შეხედა.

— ვინ იუნაკებსა?

— ბულგარელ იუნაკებსა, მამილო, აი ბალკანში რომ მიდიან, იმათ.

— რასა როტავ, გინო, რომელი იუნაკები? — ჰკითხა იურდანმა, უარესად აღელვებულმა.

გინკა უფრო მიუახლოვდა და უთხრა:

— ხალხის ასაჯანყებლად... კომიტეტმა ჩვენ მოგვანდო მათის საგზლის მომზადება...

და ამის თქმაზე ქალმა ისევ გადიკისკისა.

იურდანი ზეზე წამოიჭრა გველნაკბენსავით. თავისს ყურებს არ უჯერებდა.

— რომელ აჯანყებისათვის, რომელმა კომიტეტმა? თურქების წინააღმდეგ თუ?

— ჰო, მათს წინააღმდეგ გადავსწყვიტეთ, ამის შემდეგ სულთანს არ ვემორჩილოთ, — უპასუხა კადნიერად გინკამ, მაგრამ ერთბაშად განზე გახტა, ამიტომ რომ მამამ ჩიბუხის ტარი მოუქნია, უნდა დაერთყა:

გაფითრებულმა, სიბრაზისაგან აკანკალებულმა იურდანმა წამოიყვირა:

— გინო, შე ვ...ს გავარდნილო, შე ჩურჩუტო, შენც გინდა ეურჩო ვისმე? ეს რა ესმის ჩემს ყურებსა: ნემსისა და თითის ტარისათვის თავი დაგინებებია და მაწანწალებისა და გაიდუკებისათვის ორცხობილას აცხობ?... სირცხვილ-ნამუსი რალა უქენი, შე ხატის გიჟო, შენა!... ვერ უყურებთ, სულთანი ბატონად არ მინდაო! შე გველის წიწილო, შენა! სულთანმა შენ რა დაგიშავა? ბალღი წაგართვა, თუ ნაცარში კოვზი ამოგიელო? არა, ცოფიანმა გიკბინა, თუ რა ღმერთი გაგიწყრა, რომ შეიღებისა და ოჯახისათვის თავი მიგინებებია და სულთანის დასამარცხებლად წასულხარ! შენ რალას უყურებ,

შე ოტროველა! ალბად შენც იმის კვალს გამოუდგები, შენც დროშას ამოუდგები...—მოუბრუნდა გამძვინვარებული იურდანი სიძეს, რომელიც შეშინებულის სახით ოთახიდან გამოიყურებოდა.

გენკო გინვინმა რაღაც წამოილულულა და ისევ ოთახში დაიმალა. გინკა სწორედ ამ ოთახში საჩქაროდ ტანისამოსს იცვლიდა, ამიტომ რომ დაინახა, მამის უვირილზე ჭიშკართან ხალხი იყრის თავსაო და ყურებას დამიწყებსო. ქმარი რომ დაინახა, აიღო ფლოსტი და ზურგზე ტყაპა-ტყუპი აუყენა.

— შე მუდრეგო, რად უთხარი, რომ ორცხოზობილასათვის ცოლსა ვზელდი?

მაგრამ გენკომ, მამაკაცი ვარ და ქალს თავი როგორ გავუყადროგო, და პასუხი არ აღირსა. იმის მაგივრად მეორე ოთახში შევარდა და კარი მოიხურა. რაკი გული დაიარხინა, ცოლის ფლოსტები ჩემს ზურგს არ მოხვდებოა, ნიშნის მოგებით უჩურჩულა:

— აბა ახლა დამარტყი, თუ ქალი ხარ! იცოდე, მე ქმარი ვარ და შენ კიდევ ჩემი ცოლი ხარ!... აბა ენახოთ, დამარტყამ, თუ არა!...

მაგრამ გინკა ყურს არ უგდებლა. გამოვიდა ეზოში, საიდანაც იურდანი გააღმასებული და სიბრაზისაგან კანკალ-ავარდნილი სახლში წავიდა.

იურდანი მთლად დატანჯული მივიდა სახლში.

ქშენით, როგორც იყო, ეზო გაიარა და ღონე-გამოღეული მეორე სართულზე ასასვლელ კიბის პირველ საფეხურზე ჩამოჯდა.

ჩორბაჯი იურდანი საშინლად იყო აღელვებული. მართალია, დიდ ხანს იწვა ლოგინში და აღარსად გამოდიოდა, მაგრამ იმანაც გაიგო ცოტა რამ. ყველამ გაიგო, რომ ქვეყნის ერთგული ყმაწვილკაცები ხალხის აჯანყებას აპირობენო, თვით ყრუთაც გაიგეს ეგ ამბავი. მაგრამ იურდანს ისე ჰქონდა გაგებული, რომ აჯანყება სადღაც პანაგიურიშჩასთან უნდა

მოხდეს, ცხრა მთას იქითო და, მაშასადამე, ცეცხლი ჩემს სახლზე შორს იქმნებაო. ახლა კი, თავის ჭკუა-მზიარულ ქალის წყალობით, შეიტყო, რომ კვამლი ბელაია-ცერკოვსაც ავარდაო. „ნეტაჲ ვიცოდე, თურქები რასა შერებიან? ეს ოჯახდაქცეულები, ბრმანი არიან თუ ყრუნი, რომ ვერა ხედავენ, როგორ უფხრიან ძირს მათს სამეფოს?“ — ჰუიქრობდა იურდანი.

მარჯვენა მხრიდან ბავშვების ხმაურობა მოესმა. იმის თავზემოდან სარკმელი იყო, საიდანაც სინათლე ერთს პატარა ოთახში ჩადიოდა. იურდანი წამოდგა და კიბეზე ასვლას შეუდგა. მესამე საფეხურზე თვის-და უნებურად შეჩერდა და სარკმელში შეიხედა: დანახა, რომ ორი მისი უნცროსი შეილი, რომელთაგან უფროსი თორმეტის წლისა ძლივას იქმნებოდა, ბუხრის წინ იდგნენ და რალსაც აკეთებდნენ. პატარეები იქამდე გართულიყვნენ საქმეში, რომ ვერც კი შეამჩნიეს მამის თავი, რომელიც სარკმელში იჭვრიტებოდა.

ერთს რკინის ქვაბი ეჭირა ხელში და ფრიადის გულ-მოდგინებით თვალ-ყურს ადევნებდა, რაც იხარშებოდა, თუ იხრაკებოდა ქვაბში. მეორე ძმა კი დანითა სჭრიდა რალაც შავს გუნდებს და ასორსოლებდა, წინ მთელი გროვა ეყარა ასეთის გუნდებისა. ეს გუნდები ჩამოსხმული ტყვია იყო; ხოლო ქვაბში კალას ადნობდნენ და მერე ყალიბში ასხამდნენ.

— ავაზაკები! ვირები! დაიყვირა შლევსავით იურდანმა, როცა გაიგო, რასაც აკეთებდნენ მისი შვილები. მერე მოიმარჯვა ჩიბუხის ტარი და ოთახში შეიჭრა.

ბავშვებმა თავისს ლაბორატორიას თავი დაანებეს და შურდულსავით ქუჩისაკენ მოჰკურცხლეს. მალე სრულიად მიიმაღნენ.

— გაიდუკები! სისხლის მსმელები! ცეცხლის წამკიდებლებო! წყეულ-შეჩვენებულებო! ესენიც ასაჯანყებლად ემზადებიან! — ჰყვიროდა იურდანი და მარდად აღიოდა კიბეზე, რადგან ბრაზისაგან ფეხების ტკივილმა გადაუარა.

მალლა თავისს ცოლს შეეხეა.

— ადამიანო! შენც ხომ შეთქმული არა ხარ? — ჰკითხა მრისხანედ. — მთელი ოჯახი ჰკუიდან შეშლილა! როგორცა ვხედავ, მთლად დამანელებთ, თქვე წყეულებო!... ამ სიბერის ჟამს სულიან-ხორციანად წამწყმედავთ.

იურდანი ქშინავდა, სულს ძლივას იბრუნებდა.

— ჰენჩო! ჰენჩო! — დაიყვირა იურდანმა. — სად დაიკარგა? თუ ღლაპები ტყვიას ასხამენ, ის, ალბად, ზარბაზნებს ასხამდეს იქმნება... შეჩვენებულები!

— შინ არ არის, — უთხრა ცოლმა, — კარლოვოში წავიდა.

— კარლოვოში რა ჯანდაბა უნდოდა, რისთვის წახირებულა?

— იქმნება, მეტყავესთან წავიდა და მისი ასი ლირა წაუღო.

— თოსუნ-ბეისთან? იმასთან ხვალ უნდა წასულიყო!... ჩემ უნებურად როგორ გაჰბედა წასელა?...

ეს რომ სთქვა, ჩორბაჯი იურდანი სამწერლო მაგიდასთან მივიდა. უჯრებში დავთრები და ანგარიშები გადააქოთა, მაგრამ იქ შენახული ფული ვეღარსად იპოვნა. ფულის მაგივრად ქალღლებს ქვეშიდინ საუცხოვო დამბაჩა გამოათრია.

— ეს დამბაჩა აქ საიდან გაჩნდა? ვისია? მე აქ ფულები შევინახე და იმის მაგივრად დამბაჩა კი დამხვდა! ვინ არის, რომ ჩემის მაგიდის უჯრებში ხელს ურევს?...

— შენსა და ჰენჩოს შეტე აქ ვინ მოვა? — უთხრა ცოლმა.

— აა, ეს ვ... .ლი! ისიც მაწანწალაა? არ უნდა კაცად გამოსვლა?... ისიც ხელმწიფის მოღალატეა?... ჰენჩო-და — მემამოხე!... არა, ქვეყანა როგორ არ დაიქცევა! რა თქმა უნდა, თავისს წვინტილიან ძმებს ის ეტყოდა ტყვიის ჩამოსხმას!... ყველანი სამუშაოს ჩასჯლოძიან! ყველანი თავიანთს ჩამოსახრობს თოქსა ჰგრეხავენ!... შეხე, რა შეჩვენებული რამა ყოფილა! ჩემს სახლში, საცაა, კატის კნუტებიც მემამოხეებად გადაიქცვიან, თუ ასე წავიდა საქმე!... კირიაკი მოვიდა?

— აქ არის, ცალებსა ჰკრავს...

იურდანი საჩქაროდ იმ ოთახისაკენ წავიდა, სადაც სტეფ-წოვი იყო.

IV

სიმამრა და სიმე

სტეფწოვი თავს ადგა ორს მოჯამაგირეს, რომელნიც ჯუშაის ბაზრობაზე გასაგზავნ საქონელსა ჰკრავდნენ. ბაზრობა 23 აპრილს იწყებოდა. სერთუკი გაიხადა, ქუდი განზე გადასდო, რომ უფრო ადვილად ემუშაენა; მისს სახეს, მართალია, ახლა მუშაობისაგან სიწითლე გადაჰკროდა, მაგრამ მაინც ეტყობოდა უფერულობა და სულიერი სილატაკე და გულღვარძლიანობა.

სარკმელთან მისი ცალი ლალკა იდგა, უბრალო ლურჯ კაბით მოსილი, და შეკრულ ცალებს ტილოს ნიშნებს აკერებდა. გაფურჩქენილს სწახე გარეშე კაცი ვერც კი შეატყობდა, თუ ქმართან, რომელსაც თავის უნებურად მიათხოვეს, უბედური ცხოვრება ჰქონდა. გამოუცდელი, გულუბრყვილო ქალი იყო ლალკა, ისეთ მტარვალ მამის ხელში აღიზარდა, რომ მძლავრ სიყვარულის გრძნობას მისს გულში ფეხის მოსაკიდებელი არა ჰქონდა და ამიტომ მალე შეეჩვია თავისს ახალს ბედს და შეურიგდა კიდეცა. სტეფწოვი არ უყვარდა ლალკას და მისი შეყვარება არც შეიძლებოდა, მაგრამ ქალი ემორჩილებოდა და ეშინოდა მისი. სტეფწოვიც მორჩილებისა და შიშის მეტს არასა სთხოვდა ლალკას. მართალია, გული ვერ მოიგო ლალკასი, მაგრამ გულის წილ დიდი ქრთამი აიღო და იურდანის პირდაპირ წემკვიდრედ ხდებოდა და სტეფწოვიც კმაყოფილი იყო.

სტეფწოვმა თოკი, რომლითაც ცალსა ჰკრავდა, ხელიდან გააგდო. ხოლო ლალკამ—ნემსი, როცა იურდანი დაინახეს. აკანკალებული და სახეგაფითრებული შემოვარდა იურდანი ოთახში.

— კირიავ, რას იტყვი? — შესძახა იურდანმა ჯერ ისევ კარებიდან, — როგორცა ვხედავ, მხოლოდ მე და შენ შევრჩით სულთანს ერთგულები! ჩემს სახლში კნუტებიც კი მემამოხედ იქნენ, დამბაჩებსა ჰყიდულობენ, ტყვიებს ასხამენ... საცაა, უშველებელმა ცეცხლმა უნდა იფეთქოს, ჩვენ კი ვსხედვართ და ბაზარში გასაგზავნად ცალებსა ვკრავთ! მე კი, ვთქვათ, ავად ვარ, მაგრამ შენ რაღას უყურებ, საქონელზე ამდენს ფულს რადახარჯავ, როცა ასეთი ავაზაკური დროება დაგვიდგა!...

ორივე მუშა ოთახიდან ფეხ-აკრებით გავიდა.

სტეფჩოვმა არ იცოდა, რა ეთქვა.

— რა ხმა ჩავიწყდა, შე უბედურო? — დაუყვირა იურდანმა, — მე შენ გეუბნები, მაელი ოჯახი მემამოხეებით გამეესომეთქი, მერე რა კაცის ოჯახი? ჩორბაჯი იურდანისა! ჩემზე ერთგული კაცი მაინც ჰყავდეს ეინმე სულთანს, ან ჩემთან თაშები და ღენერლები მაინც არა ჩერდებოდნენ!... საცა ჩემს ოჯახში ასეთი ღეთას რისხვა დატრიალდა, სხვა, უბრალო ხალხი, რაღას იზამს! რამოდენიმე სათოკე ყმაწვილი კომიტეტს არდგენს აქ, ჩვენს თვალს წინ, და ჩვენ კი პირი დაგვიღია ცხვრებსავით და ყურებსაც არ ვაბარტყუნებთ!... არა, თუ კი იცოდი, რომ ჩვენს ქალაქში ასეთი შავი ქირი იყო, რატომ აქამდე არა მითხარი-რა?

— შენი შეწუხება არ მინდოდა, ავად იყავი.

— ბეის ხომ შეატყობინე?

აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ თუმცა საიდუმლო ყველამ იცოდა, მაგრამ სტეფჩოვს ყველაზე ნაკლებად ჰქონდა გავებულო, რაც ბელაია-ცერკოვში მზადდებოდა. ჯერ იმიტომ, რომ სტეფჩოვს ყველა გაურბოდა და ეშინოდა — მისთვის რამე ეთქვა აჯანყების შესახებ; მეორეც იმიტომ, რომ სტეფჩოვი პატრიოტებს და მათს ქადაგებას ზიზლითა და ცხვირ აწევით ეკიდებოდა. — რაღასაც სულელობენ და ყურადღების ღირსი არც კი არის მათი მოქმედება.

სტეფჩოვს სახე ენთებოდა სიბრაზისაგან.

— ამ მაწანწალებს დღესვე ჩავუყრი ბეის ხელში! — სთქვა გაბოროტებულმა სტეფჩოვმა.

— მერე რაღას უყურებ?

— ბეიზადეტოს ბალში შეიყრებიან ამ საღამოს. დეე ყველანი დაიჭირონ და წაიყვანონ ჩვენების ჩამოსართმევად. როცა ორას-ორას ჯოხს უთავაზებენ, მაშინ კი იკადრებენ და ყველაფერს წამოჰყაჭავენ... საჭიროა ადრევე მოუღოს კაცმა ბოლო ამ მაწანწალების ქადაგებას... ოსმალეთის სახელმწიფო უნდა დაეაზოთო!... ვისაც სულთანნი და მისი კანონები არ მოსწონს, რუსეთში წაბრძანდეს, ჩვენს სახლებს კი ნუ გვიწვავს და ნუ გვინელებს.

სტეფჩოვმა კარი გააღო და ვილასაც ჩურჩული დაუწყო:

— იცი, ვინ და ვინ არიან ეს მაწანწალები? — ჰკითხა იურდანიძე.

— მოთავე სოკოლოვია! — უთხრა სტეფჩოვმა, თანაც ქურდულად შეხედა ლალკას და სახე სიბოროტისაგან დაემანქა. სოკოლოვი სძულდა, როგორც მემამბოხე, მაგრამ უმეტესად სძულდა იმიტომ, რომ ერთს დროს მოქიშვე იყო იმისი და ლალკას შერთვა სწადდა. სტეფჩოვის ღვარძლიანს გულს ერთის შეყვარება მაშინ-ღა შეეძლო, როცა მეორეს სამარეს უთხრიდა წასაწყემნდავად.

— ეს ის წყეულია?

სტეფჩოვი განზე გავიდა და თავის სერთუკის ჯიბეში რაღასაც ძებნა დაუწყო.

იურდანი ელოდებოდა, აბა რას მეტყვისო.

— აი, ეს წერილი გუშინ ქუჩაზე ვიპოვნე, თქვენის სახლის ახლო.

— რა წერილია?

— სოკოლოვის გვარი აწერია ქვეშ... ქ. პანაგიურიშიცაა გასაგზავნი... როგორც ეტყობა, ამ გვარსავე მაწანწალებთან.

— შიგ რის შესახებ სწერია? ტყვევანა-ჟლეტისა, დაწვა-შემჟსერის შესახებ, განა?

— არა, სულ სხვა რამე სწერია... ვინც არ იცის მათი ეშმაკობა, იტყვის, უბრალო წერილია, საექვო არა სწერია-რა შიგაო, მაგრამ მე მზადა ვარ, ხატსა და ჯვარზე დავიფიცო,

რომ აზრი ამ წერილისა სულ სხვაა,—უთხრა სტეფანოვმა და წერილი გაშალა.—მაგრამ სამანოვი მიხედება და აგვისნის, რა სწერია; სამანოვი ისეთი მეძებარი რამ არის, რომ ორის დღის სავალზე ეცემა მემბოხის სუნნი.

ლალკა ქმარს ყურს უგდებდა და თან და თან ფითრდებოდა. ნელა ოთახიდან გავიდა და ძირს ჩავიდა დედასთან.

— ლალო, რა დაგემართა, შვილო, გენაცვალოს დედა? — ჰკითხა დედამ.

— არაფერი,—უპასუხა ქალმა მინაზებულის ხმით და ჩამოჯდა, თავი კი ხელზე დააყრდო.

დედა სადილის კეთებაში იყო გართული და ქალისათვის მეტი არა უკითხავს-რა. თვითონაც ძალიან გაბრაზებული იყო, კოვზით რაღასაც ურევდა ქოთანში და თანაც შეილვებსა სწყევლიდა:

— არ გაახაროთ ჩემმა გამჩენმა! სასიკვდილენი! მამას, საცაა, სულს ამოხდიან! საწყალი კაცი ძლივას წამოდგა ლოგინიდან და ეხლა, მათი გადამკიდე, უარესად შეიქმნება... აი, ღმერთმა დალახეროს მათი თავიცა და მათი მოგონილი აჯანყებაცა! არა, რა ღმერთი გაუწყრათ და რამ გადარია და შეშალა ყველანი? ჩემი ჰკუა მხიარული ქალი გინკაცა, ოჩონ-პეტრე სიძე გენკოცა, ისინიც კი ორცხობილებს უმზადებენ ამ დამთხვეულებსა! არა, მიწა როგორ არ გაუსკდებათ და შიგ არ ჩაიტანთ!

ამ დროს გინკა შემოვიდა ღ იურდანის ცოლს რაც-რამ ჯავრი სჭირდა, სულ იმაზე იყარა.

— დედილო, რასა ბრაზობ? ის კი არა, უნდა გიხაროდეს..... ჩორბაჯის შეილებმა სხვებს უნდა აჩვენონ მაგალითი...

— გინო, ხმა ჩაიწყვიტე,—შეუტია დედამ;—შენი არა მწამს-რა, შენ გიყი ხარ!

— გიყი სრულგებთაც არა ვარ, მე ბულგარელი ვარ და ჩემს ერს მინდა ტლელ დავედო!—უპასუხა ცხარედ გინკამ.

— ბულგარელი ვარო? აი, გაჭკრი, გაჭკრი! მერე-და-ქმარს იმიტომა სცემ ყოველ ცისმარე ღღე? არა, ეს სახელ-გასაწყვეტიც რომ მარაქაში ერევა?!

— იმიტომა ვცემ, რომ ჩემი ბატონი და პატრონია, ეს სულ სხვა საქმეა: საშინაო საქმეა.

— არა, შე ხატის გიჟო, შენ გინდა მამა-შენზე მეტი სამ-სახური გაუწიო ბულგარელს ერსა? თუ გაგიგო, რომ სოკო-ლოვის გამოგზავნილს გაზეთებს ჰკითხულობ, ცხრაპირს ტყავს აგაძრობს, იმას კი არ უყურებს, რომ ორმოცის წლის დედა-ბერი ხარ....

— ბოშის ქალსავითა სტყუი, დედა ჩემო!... შობას ოც-და-თხუთმეტი წელიწადი შემისრულდა... მე უკეთ ვიცი, რამ-დენის წლისადა ვარ!

შემოვიდა მოსამსახურე გოგო და დედა-შვილმა ლაპარაკი შესწყვიტეს.

— ქალბატონო, პაპა იურდანი ცუდად არის, — უთხრა გო-გომ შეშინებულის სახით.

— რა ღღეს მოვესწარი, ღმერთო ჩემო! — წამოიძახა იურ-დანის ცოლმა და სირბილით გაიქცა თავის ქმრისაკენ.

ჯერ კიბეზედვე გაიგონა იურდანის ყვირილი, — ტკივილყ-ბი ისევ მოსვლოდა, სახე დაჰმანჭოდა და დაჰლურჯებოდა, მო-ხუცი გამწარებულად ჰკენესოდა, მაგრამ კენესა ტანჯვას ვე-რასა ჰშველოდა; შინაურებს თავზარსა სცემდა მისი გმინვა და ქუჩაზედაც ისმოდა.

მაშინათვე ექიმ იანელითან აფრინეს ერთი მოჯამაგირე, მაგრამ ბიჭი მალე დაბრუნდა და სთქვა, იანელი სახლში არ იყო, — კარლოვოში წასულაო. მაშინ შინაურს წამლებს მი-მართეს. დაადეს ტლე, დაზილეს, რაღაც ბალახ-ბულახები დაა-დეს, მაგრამ ავადმყოფს ვერა ეშველა-რა, იატაკზე გამწარებუ-ლად ჰგორავდა ან დარბოდა და იქით-აქეთ ეწყვეტებოდა.

ცოლმა არ იცოდა, რა ექნა.

— მოდი, ექიმს სიკოლოვს დავუძახებ, რას იტყვი? — ჰკითხა ტანჯვაში მყოფს ქმარს.

სტეფხოვმა რალაც წაილულლულა, ეტუობოდა, ეწყინა სოკოლოვის სახელის გაგონება.

— შარშან წინ ავად რომ ვიყავი, სოკოლოვი მოვიწვიე და იმისმა წამლობამ მარგო, — მერე ისევ მიუბრუნდა იურდანს ცოლი: — იურდანე, ექიმი მოვაყვანივით!

იურდანმა თითო უარი უთხრა და ისევ კენესა დაიწყო.

— გესმის, — სოკოლოვთან კაცსა ვგზავნი! — უთხრა გარდაწყვეტილის კილოთი ცოლმა.

— არ მინდა... — წამოიყრანტალა მოხუცმა.

— შენ არ გინდა, მაგრამ შენს ნათქვამს მე ყურს არ ვუგდებ, — უთხრა რიხით ცოლმა; — მერე მოჯამაგირეს მიუბრუნდა:

— ჩონო, წადი, ექიმს სოკოლოვს დაუძახე, ჩქარა!

ჩონო კარისაკენ გაემართა. ის იყო, ზღურბლზე ფეხი შესდგა, ისე იურდანის საშინელმა ყვირილმა გააჩერა. თითქო ყელ-გამოჭრილი ვინმე ხრიალებსო, ისეთის ხმით ყვიროდა ავადმყოფი.

— არ დაუძახოთ! არ მინდა ის მაწანწალა, გაიდუკი!..

ცოლმა იმედ-დაკარგულის სახით შეხედა ქმარს.

— მაშ სიკვდილი თუ გინდა? — უთხრა ქმარს.

— დეე, მოგვკვდე! გამეცალენით, წყეულეობო! — დაიღრიალა მოხუცმა.

ორის საათის უკან, ტკივილი ცოტ-ცოტათი დაუყუჩდა. როცა სტეფხოვმა დაინახა, რომ ჩემი სიმაძრი უკედ არისო, საჩქაროდ ტანთ ჩაიცვა და კონაკში წავიდა.

კიბეზე ერთი პატარა კაცუნა შემოხვდა.

— რა ჰქენი? — ჰკითხა სტეფხოვმა, — ხომ კარგად დაათვალიერე?

— დავათვალიერე, ბეიზადეტთან არიან.

— ბაღში?

— არა, სწვიმს და სარდაფში ჩავიდნენ. კარგად ვადევნე თვალ-ყური... მეც მესმის რამ ჩემის ხელობისა...

ეს კაცუნა იყო ჩვენი ნაცნობი კარნარიელი მიკიტანი რაჩკო... ახლა იურდანს დაუდგა მოჯამაგირედ და ამავე დროს ჯაშუში იყო იურდანის სიძისა.

— ქოლგა მომიტანე.

ერთის წუთის უკან სტეფჩოვი საჩქაროდ გავიდა ჭისკარში.

სტეფჩოვი და რაჩკო რომ ლაპარაკობდნენ, ლალკა კართან იდგა და მათს ნათქვამს ყური მოჰკრა. ქმარს უცნაურის, გაოცებულის და შეშინებულის თვალით შეხედა, მერე სწრაფად ავიდა კიბეზე და ოთახებში შევიდა.

(შემდეგი იქნება)

ე ს ი უ ლ ი

— მოიწი ჩემკენ, მოიწი!.. შენ კი არა გცივა?!... მე კი, აი, სიცივისგან მთლად დავიბუხე, ლამის არის გავშეშდე; სიცოცხლე შემიდგეს...— ეხვეწება პატარა, ფუნჩულა თეთრი პეპელა, რომელიც ყვითელ-ფოთლიან ჯაგს ამოჰფარებია, იქავე მჯდომ ჭრელ პეპელას და იმოდენა არაქათი აღარა აქვს, რომ თითონ მიიწიოს იმისკენ...

წვრილი, ფეტვის-მარცვალა წვიმა კი დაჟინებით თავს დასდის, და თან სუსხიანი ქარი უსისინებს...

— ლამის არის მთლად ზედ შეგდგე!... სადღა მოვიწიო?!.

— არ გებრალეები?!. — კენესით შესძახა ფუნჩულა პეპელამ და ოდნავ პატარა ფრთები შეარხია...

— მებრალეები, მაგრამ რა ვქმნა, როდესაც მეც შენი დღე მადგას?!. — გულ-მხურვალობით უპასუხა ჭრელმა პეპელამ და ცალი ფრთა ზედ გადააფარა.

— ჰოო, ეგრე, ეგრე!... ოხ, რა მადლობელი ვარ!..

— ეეებ, მართლა-და, რა სულელი გამოვდექი, იმათ რომ ღბუჯერე?... — გულ-ამოსკენით წამოიძახა ისევ ფუნჩულა პეპელამ რამოდენისამე წუთის სიჩუმის შემდეგ.

— რა იყო?!.. როგორ?... — ეკითხება ჭრელი პეპელა და გადაფარებულ ფრთას უფრო უჭუჭკავს.

— ეხლა რომ მაგონდება, — კანკალით ამბობს ფუნჩულა პეპელა: — სირცხვილით ვიწვი...

— არ მეტყვი, რა იყო?...

— ჯერ ახლად თვალი რომ გავახილე, — დაიწყა ფუნჩულამ: — და არე-მარეს გადავავლე, დავითვერ, სიამოვნების ყრუ-

ანტელმა დამირბინა ტანში. ჩემ თვალწინ გადაშლილიყო... ბედ-შავს, ველარც კი გამოომთქვამს იმის სიმშვენიერე!.. ათასფერად აყვავებული მდელიო, რომელსაც შიგ შუაში მიუჩრიალებდა ანკარა, კამკამი წყალი და ნაპირებს აპკურებდა თავის გამაცოცხლებელ წინწკლებით, გადაჭიმულიყო ჩემ თვალწინ. ყოველ საგანს სინაზე, სიახლე ეტყობოდა. უთუოდ ისინიც ახლად იყვნენ გამოწვეულნი, გამოცოცხლებულნი, რომ პირველ მზის სხივზე მათ ცრემლვა დაიწყეს. მათი ცრემლი მზის სხივზე კრთოდა, ელვარებდა, და ის ანკარა წყალიც უთუოდ იმისთვის მოსთქვამდა ისე ნაზად და სასიამოვნოდ... არემარე ჩემსავით დამთვრალი იყო სიცოცხლის პირველი სხივით და სტიროდა სიხარულით!..

„...ახ, რა კარგია!...“—გამოვერკვიე თუ არა, უნებურად ეს წამოვიძახე და არ ვიცი, როგორ და რად დავიწყე ნავარდობა.... მართლაც, რა კარგი იყო?! ხან ერთს ყვავილს დავაკვდებოდი ზედ გულზე და ხან კიდევ მეორეს. მინდოდა ყველას მივვალერსებოდი, ყველას გულში ჩავკვროდი და ამისთვის არც ერთ ყვავილთან, არც ერთ მცენარესთან დიდხანს არ გავჩერებულვარ.

„ასე ვნავარდობდი, ეიდრემდის ბინდმა არ შემაყენა. ვიძახდი, რად დაბნელდა, რომ კიდევ მენავარდნა...“

„გათენდა. ისეე ის ნავარდობა, ისეე ის სიამოვნება. ყოველ დღე ვსიამოვნებდი და სამწუხაროდ მხოლოდ ის მქონდა, რომ ღამეც არ შემეძლო სიამოვნება...“

„ერთ ღამეს... ცოტა კიდევ ამომიქუქკე ფრთა!... ეგრე, ეგრე!... რა ნაირი სუსხიანი ღამეა!... ჰო!... ერთ ღამეს-მეთქი, ის იყო ბალახებში ჩავძვერი და ძილს ვაპირობდი, რომ უეცრივ რაღაც სინათლე თვალს მომადგა. გავიხედე იქით, საიდანაც შუქი მოდიოდა და აღარც კი მიფიქრნია, მაშინვე იქითკენ გავეშურე. რას ვხედავ?!. ირგვლივ ისხდნენ... უთუოდ გენახვება სადმე; ისინი ხშირად დადიან მინდვრად და მათი მსგავსი პატარაები ჩვენს ძმებს კიდევაც დასაჭერად დასდევენ! რა ვქნა?!... რამ დამავიწყა მათი სახელი?ი...“

— ადამიანები?!

— ჰო, ადამიანები!... არ გასაშვებმა მათმა პატარებმა ერთხელ კინალამ დამიჭირეს... შემოსხლომოდნენ მაგიდას და ვახშობდნენ... მაგიდას შუა იდგა რაღაც პატარა თეთრი, რომელსაც თავს დასობოდა მოეღვარე, მოციმციმე ენა. მისი შავი ძარღვი ცოტათი წამოხრილიყო და გაღვიებული წვერი გამოენაპირებინა... ახ, რა მშვენიერება რამ იყო?!.. ის, ის ჰფენდა არე-მარეს მკრთალ ნათელს... ის ატკობდა იმ საზიზღრებს!.. პირველი შეკრთომის შემდეგ გავსრიალდი და თავს შემოვევლე... მისი სიახლოვე ვიგრძენ... ფრთა შევახე და... ოხ, რა ნეტარების ჟრუანტელმა დამიარა ტანში!.. სიმწვავე ვიგრძენ, მაგრამ ნეტარი სიმწვავე!... ტანი მომეშალა და, დარეტიანებულმა, მსწრაფლ ძირს ფორთხიალი დავიწყე“....

„...რა სულელები არიან, ეს მწერები?!... სიცოცხლეს თითონვე ისპობენო“.— წამოიძახა ერთმა მაგიდის გარს მსხლამ ადამიანთაგანმა და იატაკზე დამანარცხა“...

„ძალიან მეწყინა... სატრფო მთლად დამავიწყდა... „სულელები... მწერები!...“ ეს სიტყვები-ღა მიტრიალებდნენ თავში... მოვიკრიფე ძალ-ლონე და მედიდურად ავუფრინდი იმათ ცხვირ-წინ... „მე დაგიმტკიცებთ, რომ მწერები სრულებითაც არ არიან სულელები-მეთქი“, თან ეს მივაძახე და ის იყო და ის, მას შემდეგ ყოველგვარ სიამოვნებას მოეშორდი; ვერიდებოდი... „იგინი ჭკვიანები არიან. სულდგმულთა მეფედ ითვლებიან. მაშასადამე, უთუოდ სიცოცხლე სიცოცხლისთვის რაიმეს წარმოადგენს-მეთქი“, ვფიქრობდი და ყოველთვის, როდესაც კი შევნიშნავდი რაიმე სიმშვენიერეს, რომელიც მაფრთოვანებდა, მიზიდავდა და გულს მიტოკავდა დღე იქმნებოდა ეს, თუ ღამე, ვერიდებოდი, ვუფრთხოდი და, აი, სიცოცხლე დავიცევ ამ სუსხიანი ღამისთვის; სიცოცხლე შევინახე, რომ იგი ტანჯვით მომსპობოდა!... ოოჰ, თუ გადავრჩი ამ სუსხიან ღამეს... მაშინ... მცივა... მცივა... მაშინ...“ — შესწყვიტა ფუნჩულამ ამბავი. ჭრელი სმენად იყო გარდაქცეული. დიდხანს ელოდა, ფუნ-

ჩულა რას იზამდა, თუ ამ ღამეს გადარჩებოდა, მაგრამ იგი მხოლოდ გაუგებრად წრიზინებდა. ჩქარა წრიზინიც შესწყდა....

— მაშინ რას იზამდი?! — ჩაეკითხა მოთმინებიდან გამოსული ჭრელი პეპელა, მაგრამ ფუნჩულა სდუმდა.

ჭრელმა პეპელამ შეარხია ფუნჩულა. ფუნჩულა ძირს ჩაგორდა.

— ველარ გადარჩა ამ ღამეს!.. — მწარედ წარმოსთქვა ჭრელმა პეპელამ და ღრმა ფიქრებს მისცა თავი.

შ. ანაგვისპირელი

პ რ ა ზ ა ნ ა

წმინდი იტალიის ცხოვრებიდან

ე. გოინაჩისა

ნ ა წ ი ლ ი მ ე ო რ ე

III *)

კრაზანა დაესახლა რომის კისკარს გარედ, იმ პანსიონის სიანლოვეს, სადაც სცხოვრობდა ზიტტა. იგი სიბარიტელს ჰგავდა და თუმცა სახლში არაფერი არ მოწმობდა მისს ბედოვლათობას, მაგრამ თვითეული ნივთი და ოთახის საერთო მოწყობილება მდგმურის გემოვნებას მოწმობდა, რაც ძლიერ აკვირვებდა ვალლისა და რიკარდოს. ისინი მოელოდნენ უბრალო გემოვნებას. მართლაც, სად მდინარე ამაზონის უდაბნოებს შორის ნაცხოვრი კაცი და სად ასეთი გემოვნება, როგორც სახლის მოწყობილებაში, ისე ჩაცმა-დახურვაში. მისი ყელსახვევი ყოველთვის საკვირველის სისპეტაკისა იყო; რამოდენიმე ფეხსაცმელი იყო ჩამწკრივებული იმის ოთახში; ყვავილების თაიგულები ხომ არ გამოიღეოდა მის სამწერლო მაგიდაზე. კრაზანა ყველასთან ალერსიანი იყო, უმეტესად მაცინის პარტიის ადგილობრივ წევრებთან. მხოლოდ გემმა აიავალწუნა თაიდანვე, თითქო პირველ ნახვისათანავე არ მოეწონა მას იგი და გაუბოდა იმის საზოგადოებას ყოველ ღონისძიებით, რამ-

*) იხ. „მოამბე“ № VII, 1899 წ.

დენჯერმე უზრდელადაც მოექცა იმას, რისთვისაც გადიკი-
და მარტინი. არც მარტინს და კრახანას მოეწონათ ერთმანერ-
თი, იმათი ხასიათი იმდენად განსხვავდებოდა, რომ მათი მეგობ-
რული განწყობილება შეუძლებელი იყო და მარტინი არც ჰუა-
რავდა თავის გრძნობას კრახანასადმი.

— მე არა ვჯავრობ იმაზე, რომ კრახანას არ ვუყვარ-
ვარ, — უთხრა ერთხელ მარტინმა გემმას აღელვებულის კილო-
თი. — არც მე მიყვარს ის; ასე, რომ ამ შემთხვევაში ჩვენ ბა-
რი ბარსა ვართ. მაგრამ მე ვერ ამიტანია იმისი თქვენდამი მო-
ქცევა. მეთაკილება ჩხუბისა და დავიდარაბის ატეხა იმ კაცთან,
რომელიც ჩვენვე მოვიწვიეთ, თორემ მე მას ანგარიშს მოვთ-
ხოვდი.

— თავი დაანებეთ, ჩეზარე, ეს არაფერი საყურადღებო სა-
ქმეა და ამასთან, უნდა გითხრათ, რომ თვით მე დანაშაული
ვარ იმაში.

— რაში ხართ დანაშაული?

— იმაში, რომ არ ვუყვარვარ. მე ცუდად მოვეპყარი მას,
პირველ გაცნობისათანავე.

— თქვენ მოვპყართ ცუდად? ეს ძნელი დასაჯერებელია,
მაღონნავ.

— რასაკვირველია, მე ეს განზრახ არ ჩამიდენია და თი-
თონვე ვინანე ბოლოს, რომ ასე მოხდა. მე როგორღაც ეუთ-
ხარი, რომ კოჭლის დანახვა ზოგიერთის დაცინებას გამოიწვევს-
მეთქი და იმან ეს თავის თავზე მიიღო. მე კი ფიქრადაც არ
მომსვლია, რომ ის კოჭლებთა შორის ჩამეთვალა. ის სრული-
ადაც მანინჯი არ არის.

— დილადაც არა. იმას ერთი მხარი ძალალი აქვს მეორეზე
და მარცხენა ხელი კარგა ძალზე დაშავებული, მაგრამ კუხია-
ნი კი არ არის და ჯოხებზედაც არ დადის. კოჭლობა იმას
ოღნავ თუ ემჩნევა.

— მაგრამ მაინც, — ჩამოართვა სიტყვა გემმამ, — იმ დროს,
როცა ეს ეუთხარი, ის მთელი სხეულით აკანკალდა და სახეზე

სრულიად აირია. რასაკვირველია, მე უზრდელად მოვიქეცი, მაგრამ არ მოველოდი, თუ ასე ეწყინებოდა. მე მივხვდი, რომ მას ბევრი დაცინება აუტანია ამ კოქლოზის გამო.

— მგონი იმას უფრო ხშირად დაუცინია სხვებისათვის, ვიდრე სხვას ვისმე მაგისათვის. არის რაღაც შინაგანი გაუთლელიობა იმ კაცში, მიუხედავად ყოველ იმის ზრდილობიანის ქცევისა და ამისათვის უფრო მძაგს მე იგი.

— ეგ უსამართლობაა თქვენის მხრივ. როგორც თქვენ, აგრეთვე მეც არ მიყვარს ის, მაგრამ რისათვის უნდა ჩავთვალოთ იმაზე უარესად, როგორიც თვითონ არის? მისი ქცევა თეატრალურია და კაცის გულზე მომყვანი, იგი უთუოდ მიჩვეულია, რომ ყველანი იმას თაყვანსა სცემდნენ. იმისი დაუშრეტელი სიმძაფრე და მახვილ-გონიერება საშინლად მომქანცველნი არიან, მაგრამ ცუდ კაცად კი არ მიმაჩნია.

— არ ვიცი ფიქრად რა აქვს, მაგრამ ძალიან კი ჰკიცხავს ყველას. მე დიდად აღშფოთებული ვიყავ, ფაბრიცის სახლში დაობის დროს; როგორ ჰკიცხავდა ის ახალ პაპის რეფორმებს! იგი თითქოს ცდილობდა ყველაფერში ანგარება გამოეენახა. გემამ ამოიოხრა.

— თუმცა მწყინს, მაგრამ უნდა კი გამოვტყდე, რომ მაგ მხრივ ვეთანხმები უფრო იმას, ვიდრე თქვენ. ყველა თქვენ, ერთობ კეთილნი ხართ და ადვილად მიეცემით ხოლმე ტკბილს იმედებს. თქვენ ყოველთვის მზად ხართ ირწმუნოთ, რომ თუ შემთხვევით ამოირჩევენ პაპად რომელსაჲმე გულ-კეთილ ხნიერ კაცს, მაშინ ყოველივე თავისთავად გაკეთდება. საკმარისია, რომ მან საპყრობილის კარები გააღოს, მისცეს თავისი ლოცვა-კურთხევა ყველა გარშემო მყოფთ და სამი თვის შემდეგ დედამიწაზე დამყარდება სამოთხე. თქვენ არაფრის გულისთვის არ გინდათ გაიგოთ, რომ პაპს არ შეუძლიან, კიდევ რომ სურდეს, გაასწოროს საქმის ცუდად მიმდინარეობა. აქ საქმე თვით პრინციპის სიცრუეშია და არა რომელიმე კაცის ყოფა-ქცევაში.

— როგორი პრინციპისა? პაპის საერო მეუფებისა?

— ეგ მხოლოდ ნაწილია საერთო ბოროტებისა, უმთავრესი ბოროტება კი ის არის, რომ ერთს კაცს აქვს უფლება მეორეზე და შეუძლიან იმისი დამონებაც და განთავისუფლებაც. ეს აჩენს უსამართლო განწყობილებას ადამიანთა შორის. მარტინმა ხელი ხელს შემოჰკრა.

— კმარა, კმარა, მაღონავ, — სთქვა იმან სიცილით, — მე არ შემიძლიან გედაოთ, როცა თქვენ ამ საგანზე მსჯელობთ. დარწმუნებული ვარ, რომ თქვენ ინგლისელ-ლოველოცერების შთამომავლი ხართ. მე ეხლა თქვენთან საქმეზე მოველ, აი ამ ხელთნაწერზე უნდა მოგელაპარაკოთ.

მარტინმა ამოიღო ქაღალდი ჯიბიდან.

— ახალი ბროშურა იქნება?

— სულელური ხუმრობაა, რომელიც იმ შეჩვენებულმა რივარესმა გამოგზავნა გუშინ კომიტეტში, მე ვიცოდი, რომ მალე მოგვიხდებოდა იმასთან შეტაკება.

— რაშია საქმე? სწორედ რომ თქვენ, ჩეზარე, უსამართლო ხართ. რივარესი, შეიძლება, სასიამოვნო კაცი არ იყვეს, მაგრამ სულელი კი არ არის.

— მე უარს არა ვყოფ, რომ ის ძალიან გონიერია. მაგრამ სჯობს თითონ თქვენ წაიკითხოთ.

ბროშურაში დაცინვა იყო იმ უაზრო აღტაცებაზე, რომელსაც მიეცა მთელი იტალია, ახალი პაპის არჩევის გამო. როგორც ყოველივე, რასაც კრაზანა სწერდა, ესეც მეტად ბოროტი და მკვეთრი დაცინვა იყო; მაგრამ მიუხედავად იმისა, რომ გემმას ეჯავრებოდა ავტორის სტილი, მაინც არ შეეძლო არ დახთანხმებოდა მის სამართლიან გულის წყრომას.

— მე გეთანხმებით, რომ ეს დაწერილია მზაკვრულად და ბოროტად, — უთხრა გემმამ და დასდო ხელთნაწერი მაგიდაზე, — მაგრამ ყველაზე უფრო საშინელება ის არის, რომ ეს ყველაფერი მართალია.

— გემმა!

— დიად, ეს ასეა. მე თანახმა ვარ, რომ რივარესსი ახდენს შთაბეჭდილებას, ცაჲ სხლტომიან ფოცხვერისას, მაგრამ სიმართლე კი იმის მხარეზეა. ტყუილი იქნება ვიფიქროთ, რომ მას შიზანში არ მოეხვედროს.

— მაშ, თქვენის აზრით, საქიროა გამოვცეთ იმისი ბროშიურა?

— ეგ სულ სხვა კითხვაა. დიალაც მე იმას არ ვამბობ, რომ უნდა შეუცვლელად გამოიციეს, ამით ჩვენ დავკარგავდით მოკეთებებს და ვერც საქმეს მოვუტანდით სარგებლობას. მაგრამ ის რომ ცოტა რაიმეს შეცვლას ისურვებდეს და გამოაკლებდეს მას, რაც მხოლოდ პირადობას ეხება, მაშინ ვფიქრობ, რომ რაღაც საუცხოოვო და დაუფასებელი გამოვა. ეს ძვირფასი მაგალითია პოლიტიკური სატირისა. წინედ მე მოფიქრებაც არა მქონდა, თუ ასე კარგადა სწერდა. ის ლაპარაკობს ისეთს რამეებს, რომელიც უნდა გამოითქვას და რომლის თქმასაც ვერც ერთი ჩვენგანი ვერ გაბედავდა. ის ადგილი, სადაც იტალიას ნახად მტირალე ლოთს ადარებს, რომელსაც თავი ქურდისათვის მხარზე დაუდვია და ქურდი კი, იმას ჯიბიდან ხელსახოცს აცლის—საუცხოოვოდ არის დაწერილი.

— გემმა! ეგ ხომ ყველაზე უსაძაგლესი ადგილია ხელთნაწერში. მე საზიზღრად მიმაჩნია ეს ბოროტი გამოხუმრება ყველასი და ყველაფრისა.

— მეც მეჯავრება ესა, მაგრამ საქმე ეგ კი არ არის. რივარესს ძალიან უსიამოვნო სტილი აქვს და თვითონაც მიუზიდელია, მაგრამ, როცა ის ლაპარაკობს, რომ ჩვენ დამთვრალნი ვართ პროცესიებით, მიტევებისა და მშვიდობიანობის ქადაგებით და რომ მხოლოდ იეზუიტები და სანფედისტები ისარგებლებენ ამით, ის ამაში ათასჯერ მართალია. ვწუხვარ, რომ არ ვიყავ გუშინ კომიტეტის სხდომაზე და არ ვიცი რა დასკვნამდის მიხველით ბოლოს.

— იმ დასკვნამდის, რისთვისაც დღეს თქვენთან მოვედი. უნდა გთხოვოთ, რომ თქვენ მოელაპარაკოთ რივარესს და დაარწმუნოთ, რომ შეამსუბუქიოს ხასიათი თავისი პამფლეტებისა.

— მე? და რომ კარვად არც კი ვიცნობ? გარდა ამისა, შე იმას ვეჯავრები. რალა მაინცა და მაინც მე მომინდეთ იმას-
თან ლაპარაკი?

— იმისთვის, რომ თქვენს მეტი დღეს ამას ვერავინ ვერ შეასრულებს. გარდა ამისა, თქვენ უფრო ჭკუიანი ხართ სხვა-
ზე, არ ილაპარაკებთ სრულებით მეტს და არ დაუწყებთ ლან-
ძღვას, როგორც თვითოელი ჩყენგანი მოიქცეოდა.

— რასაკვირველია, მე ვგრე არ მოვიქცევი. მაშ კარგი, წავალ, თუმცა მაინცა და მაინც იმედი არა მაქვს რაიმე გავა-
რიგო.

— დარწმუნებული ვარ, რომ თქვენ მოახერხებთ იმის დაყოლიებას, თუ მოისურვებთ. გადაეცით იმას აგრეთვე, რომ მთელი კომიტეტი აღტაცებული იყო იმის ლიტერატურული წერილების ღირსებით. ეს იმას ესია მოვინება და ამასთანავე სრული მართალიც იქნება.

კრაზანა იჯდა მაგიდასთან, რომელიც მოფენილი იყო ვარ-
დებით და მცენარეებით და ჩაფიქრებული გაიცქირებოდა სიერ-
ცეში. მუხლებზე იმას გაშლილი წერილი ედო.

დიდმა ბანჯგვლიანმა ძაღლმა, რომელიც იმის ფეხითთ, ხალიჩაზე იწვა, დაჰყეფა გემმას შემოსვლაზე. კრაზანა სწრაფად წამოდგა და დიდის ცერემონიით სალამი მისცა შემოსულს, იმისი სახე უეცრივ უწყალო და სასტიკი შეიქმნა.

— თქვენ მეტად კეთილი ბრძანდებით.— უთხრა კრაზანამ გულ-გრილად,— თუ შეგეტყობინებიათ, რომ ჩემთან მოლაპარაკება გასურდათ, მე თითონ გეახლებოდით.

გემმამ შეატყო, რომ რივარესს სურდა ის მიწასთან გა-
ესწორებინა და საჩქაროდ აუხსნა მიზეზი მოსვლისა:

მან ხელახლავ თავი დაუკრა და სავარძელი მისთავაზა.

— კომიტეტმა დამავალა თქვენთან მოვსულიყავ, — უთხრა გემმამ, — რადგანაც თქვენი პამფლეტის ზოგიერთა აზრების თანახ-
მა არ არის იგი.

— მე მოველოდი ამას. — სთქვა კრაზანამ ღიმილით და გემმას პირდაპირ დაჯდა.

— წევრთა უმრავლესობა იმ აზრისანი არიან — დაიწყო. გემმამ, — რომ თუმცა თქვენი ჰამფლეტი ლიტერატურულის ღირსებით დიდად თვალ-საჩინოა, მაინც მისი შეუცვლელად დაბეჭდვა არ არის კარგი. წევრები შიშობენ, რომ თქვენი დაცილების სიმძაფრე ბევრს შეურაცხყოფს და დაგვაშორებს იმისთანა ხალხს, რომლის დახმარებაც ჩვენი პარტიისათვის ერთობ საჭიროა.

კრაზანამ ამოიღო ვაზიდან ყვავილი და დაუწყო ნელათეთრ ფოთლებს გლეჯა.

როდესაც გემმამ ყურადღება მიაქცია კრაზანას მარჯვენა ხელის მოძრაობას, საშინელმა გრძნობამ შეიპყრო იგი. მას ეჩვენებოდა, რომ ოდესმე სადღაც უნახავს ამნაირი მოძრაობა....

— როგორც ლიტერატურულის თხზულებას, — შენიშნა რივარესსმა, — ჩემს წიგნაკს არაფითარი ფასი არა აქვს და ამ მხრით იგი მოეწონებათ მხოლოდ იმათ, ვისაც არა ესმით-რა ხელოვნებისა. და რაც შეეხება შეურაცხყოფელ შინაარსს, ეს სწორედ ის არის, რაც მე მინდოდა.

— ეს მე კარგად მესმის, მაგრამ საქმეც ის არის, რომ თქვენ შეურაცხყოფთ არა იმათ, ვინც ამის ღირსი არის.

კრაზანამ მხრები აიჩეჩა და პირში ვარდის ფურცელი ჩაიღო.

— მე ვფიქრობ, რომ თქვენ სცდებით, — უთხრა იმან, — კითხვა აი რაშია: რა მიზნით მიმიწვიეთ მე თქვენს კომიტეტში? მგონი იმისთვის, რომ ვამხილო იეზუიტები და გავამასხარო ისინი და მე ვასრულებ ამ მოვალეობას, როგორც შემიძლიან და ვიცი.

— მეც შემიძლიან დავარწმუნოთ, რომ არავის ეჭვი არა აქვს თქვენს ცოდნაში და ძალაში. კომიტეტს მხოლოდ ეშინიან, რომ ლიბერალური პარტია შეურაცხყოფილად ჩასთვლის თავს თქვენის ჰამფლეტით; ქალაქის მუშებიც დაგვანებებენ თავს

და აღარ აღმოგვიჩენენ ზნეობრივ დახმარებას. თქვენ ჰფიქრობდით შეხებოდით მხოლოდ სანფედისტებს, მაგრამ მრავალნი მკითხველთაგანი დაინახვენ თქვენს სიტყვებში ეკლესიისა და ახალ პაპის მტრობას და ეს კი, კომიტეტის აზრით, მავნებელი პოლიტიკური ტაქტიკაა.

— მე თან-და-თან მიგიხვდით, რის თქმაც გინდათ, იმ დრომდის, მანამ იმ პირებს ვეხები, რომლებთანაც კომიტეტი ეხლა ცუდ განწყობილებაშია, შემძლიან ვილაპარაკო სიმართლე, მაგრამ საკმარისია შევეხო კომიტეტისათვის სასიამოვნო პირებს, სასულიერო წოდების წარჩინებულთ და სიმართლე გარდიქცევა მყუფრად, — „ბუნაგში ჩააგდეთ ეგ, სცემით მაგას, თუ რომ.“ ხუმარა მართალი იყო, ეს რომ სთქვა და მე თანახმა ვარ ვიყო, რადაც გნებავთ, ხოლო ხუმარად კი არა. რასაკვირველია, მე უნდა დავემორჩილო კომიტეტის გარდაწყვეტილებას, მაგრამ მაინც ამას ვფიქრობ, რომ ის ტყუილად გადად-გადმოდის ორივე მხარეზე და სტოვებს შუაზე მ—მონ სინიორ მონ-ტა-ნელლის.

— მონტანელლი? — დაეკითხა გემმა — მე ვერ მიგიხვდით, თქვენ ბრიზიგელიის მღვდელმთავარზე ამბობთ?

— დიად, ის ახალმა პაპმა დანიშნა კარდინალად. მე მივიღე მის შესახებ წერილი. გნებავთ მოისმინოთ, რასაც სწერენ? წერილის ავტორი ჩემი მეგობარია. ის სამზღვარს იქით ცხოვრობს.

— პაპის სამფლობელოს სამზღვარს იქით?

— დიად. აი რასა მწერს.

კრახანამ აიღო ხელში წერილი, რომელიც გემმას შემოსვლამდის ეჭირა, დაიწყო ხმა-მაღლა კითხვა და ენა მოეჩლიუნგა საშინლად.

— „თ-თქვენ მა-მალე ისიამოვნებთ ერთ უსაძაგლესს ჩვენ მ-მტერთათაგანის, ბრიზიგელიის მღვდელმთავრის ლორენცო მ-მონტანელლის ნახვით.

კრაზანა შეჩერდა ცოტა ხანს, შემდეგ ისევ განაგრძო კითხვა ნელა და თითო სიტყვის გაჭიანურებით, მაგრამ ენა კი აღარ ეჩლოუნებოდა.

„იმას სურს ნახოს ტოსკანა შემდეგ თვეში იმ მიზნით, რომ მშვიდობა მოჰფინოს (დაამყაროს) ყველგან. ჯერ ფლორენციაშია დაიწყებს ქადაგებას, სადაც გაჩერდება სამი კვირით, შემდეგ ინახულებს სიენსს და პიზას. მერე დაბრუნდება რომანიაში და გაივლის პისტოს. ის აშკარად მიემხრო ეკკლესიის ლიბერალურ პარტიას. კარგი მეგობარია პაპისა და კარდინალ ფერეტისა. პაპა გრიგორის დროს იმას არა სწყალობდნენ და შორსა ჰყვანდათ, სადღაც პატარა ბუდეში—აპენინის მთებში და ეხლა კი სწრაფად გამოსცურა იქედან. რასაკვირველია, ის იმ გვარივე სათამაშოა იეზუიტების ხელში, როგორც ყველა სანფედისტები იტალიაში. მთელი ეს მისსია იეზუიტების მოგონილია. ის ერთი საუკეთესო მქადაგებელთაგანია და თავისებურად ისევე საშიშარია, როგორიც ლამბურსკინი. იმის მიზანი ის არის, რომ არ იკლოს ერის გატაცებამ და არ გააჩეროს ხალხის აზრი, სანამ დიდი ჰერცოგი მოაწერდეს ხელს პროექტს, რომლის წარდგენასაც ამზადებენ იეზუიტები. რას შეიცავს პროექტი, ეს ვერ შევიძელ გამეგო“.

შემდეგ აი, რა არის მოხსენებული: „ესმის მონტანელლის, რა მიზნით გზავნიან მას ტოსკანაში, თუ იეზუიტები სარგებლობენ იმით, როგორც ბრმა იარაღით—ეს მე ვერ ამიხსნია, ის ან დიდად გონიერი გაიძვერაა, ან და უდიდესი ვირი. საოცარია მხოლოდ ეს, რომ რამდენადაც მე შევიტყე, ის არ იღებს ქრთამს და არა ჰყვანან სატრფონი. პირველად შემხვედრია ამნაირი მაგალითი“.

კრაზანამ ჩაიღო ჯიბეში წერილი და ნახევრად მოხუჭულთვალეებით მიაცქერდა გემმას. ცხადი იყო, იგი გემმას გამოლაპარაკებას ელოდდა.

— თქვენ დარწმუნებული ხართ, რომ ყველა ის ფაქტები, რომლებიც თქვენთვის გადმოუციათ, ნამდვილნი არიან?—ჰკითხა გემმამ.

— შესახებ მონტანელის უძრახველ კერძო ცხოვრებისა? არა, მაგრამ თქვენ ხედავთ, რომ ჩემი კორრესპონდენტიც არ არის ამაში დარწმუნებული და წინადაც ამბობს „რამდენადაც შემეძლო შემეტყო“.

— მე მაგაზე არ ვამბობ,—ცივად მაუგო გემმამ,—არამედ რასაც ის სწერს მისიის შესახებ.

— ამაში მე შემიძლიან ვერწმუნო იმის სიტყვებს. ის ჩემი მეგობარია და ამხანაგი 43-ე წლიდან და იმის მდგომარეობა იმნაირია, რომ აძლევს შეძლებას შეჰკრიბოს ამგვარი ნამდვილი ცნობები.

უთუოდ რომელიმე მოხელე იქმნება ვატიკანში,—გაიფიქრა გემმამ და უპასუხა:

— აჰა, მაშ აი, თქვენ როგორი დამოკიდებულებები გქონიათ. მე ყოველთვის ისე მეგონა.

— რასაკვირველია, ეს წერილი კონფედენციალურია,—განაგრძო კრაზანამ,—და თქვენც გესმით, რომ ეს ცნობები უნდა იცოდნენ მხოლოდ თქვენის კომიტეტის წევრებმა.

— ეგ, რასაკვირველია, ეგრეა. მაგრამ დავუბრუნდეთ ჰამფლეტს: შემიძლიან გადავცე კომიტეტს, რომ თქვენ თანახმა ხართ გადაასხვაფეროთ, გადააკეთოთ რამდენიმედ, ანუ შეამსუბუქოთ ცოტად თუ.

— არ ფიქრობთ თქვენ, სინიორავ, რომ გადასხვაფერებას შეუძლია, როგორც შესუბუქება კილოს სიმკაცრისა, აგრეთვე შნოს დაკარგვაც „ლიტერატურულ თხზულებისა“?

— თქვენა მკითხავთ ჩემს საკუთარს აზრს, მე კი მოველ აქ იმისთვის, რომ გარდმოგცეთ აზრი მთელის კომიტეტისა.

— ეს იმას ნიშნავს, რომ თქვენ კერძოდ არა ხართ თანახმა კომიტეტისა.

კრაზანა წაიხარა რამდენიმედ წინ და დაუწყო ცქერა გემმას, მეტად ბეჯითად და ყურადღებით, რამაც სრულებით შესცვალა იმის სახის ხასიათი.

— თქვენ რას ფიქრობთ?—ეკითხოდა კრაზანა.

— გინდათ კერძოდ ჩემი აზრი იცოდეთ? მე ბევრში არ ვეთანხმები კომიტეტის უმრავლესობას, მე სრულიად არა ვთვლი თქვენს პამფლეტს კარგ ლიტერატურულ თხზულებად, მაგრამ მიმაჩნია დასაბუთებულად და ძალიან სასარგებლოდ პოლიტიკის მხრივ.

— თქვენ ამბობთ მაგას?

— მე ვეთანხმებით თქვენ, რომ იტალიას გზები აუბნიეს და რომ მთელი ეს აღტაცებული სიხარული ჩაითრევს მას საშინელ შამბნარში. მე ძალიან მოხარული ვიქნები, თუ ვინმე ხალხს თვალს აუხელს, თუნდაც რომ შეურაცხჰყოს, ან მოაშოროს რამოდენიმე მომხრე. მაგრამ, როგორც წვერი კომიტეტისა, სადაც უმრავლესობა სხვა აზრისა არის, არ შემიძლიან ჩემ საკუთარ აზრს დაუინებით დავადგე. ყოველ შემთხვევაში, ვფიქრობ, რომ ამგვარი რაიმე უნდა იყვეს გამოთქმული, შეკავებულის, დამშვიდებულის კილოთი და არა ეგრე მკაცრად, როგორც თქვენა სწერთ.

— შეგიძლიანთ ერთს წუთს მომითმინოთ, მანამ მე ხელთნაწერს გადავათვალიერებდე?—კრაზანამ დაიწყო თითო ფურცლებით გადაშლა ქალაქებისა. იმისი სახე თვისდამი უკმაყოფილებას გამოხატავდა.

— დიად, რასაკვირველია. თქვენ მართალი ხართ. ეს ყოველივე დაწერილია დაბიურ კილოზე და არა პოლიტიკურ სატირისაზე, მაგრამ რა ვქნა? თუ ვწერე თავაზიანად, ხალხი ვერ იგებს და იტყვიან მოსაწყენიაო, თუ ბოროტი მასხარობანი არ არის ჩართული.

— თქვენ ფიქრობთ, რომ ბოროტება და ლანძღვა მოსაწყენნი არ არიან?

კრაზანამ შეხედა გემმას სწრაფად, ცოცხალის სახით და გაღიხარხარა.

— ცხადია, სინიორავ, რომ თქვენ ეკუთვნით იმ საშინელ პირთ, რომელნიც ყოველთვის მართალნი არიან. მაშ რა არის

მოსაწყენი? ასე, რომ თუ განვავრძე ამგვარი მკაცრი ლაპარაკი, მე შევიქმნებოდი ისეთივე მოსაწყენი, როგორც სინიორა გრასინია... ახ ზეცაო, რანაირი ბედია და! არა, წარბს ნუ იკრავთ, ვიცი, რომ თქვენ მე არ მოგწონვართ, კარგი, ვილაპარაკოთ მხოლოდ საქმეზე. მაშ ასე, თუ მე განვდევნი მას, რაც საპირადოა და სხვაფრივ დავტოვებ ჰამფლეტს შეუცვლელად, კომიტეტი ვერ გაბედავს მის დაბეჭდვას, და თუ რომ ამოვშალი პოლიტიკურ სიმართლეს ჩემი ბროშურიდან და მივმართავ ლანძღვა-გინებით კომიტეტის მტერთ, კომიტეტი ცამდის შეაქებს ჩემს თხზულებას და თქვენ და მე კი გვეცოდინება, რომ არ ღირდა იმისი დაბეჭდვა. აი საუცხოვო მეტაფიზიკური კითხვა: რა უფრო სასიამოვნოა, არ იყოს დაბეჭდვის ღირსი და დაიბეჭდოს, თუ იყოს ღირსი და არ დაიბეჭდოს? რას იტყვით, სინიორავ?

— არა მგონია, რომ თქვენს წინაშე მაგნაირი არჩევანი იყოს. მე ვფიქრობ, რომ თუ საპირადო ხასიათს მოაცილებთ თქვენს ნაწერს, კომიტეტი დათანხმდება დაბეჭდოს ჰამფლეტი, თუმცა, რასაკვირველია, ბევრნი ამას არ დაინახვენ საკეთილოდ; მე კი დარწმუნებული ვარ, რომ ის იქმნებოდა ძალიან სასარგებლო. მაგრამ უნდა კი ბოროტკილოს თავი დაანებოთ. თუ თქვენ აპირობთ ისეთი რამის თქმას, რომელიც შეიცავს თვისსავე ძალაში მწარე აბებს მკითხველთათვის, რაღასთვის-ღა აშინებთ იმათ, გარეგანი თქვენის სიტყვის კილოთი? კრახანამ ამოიოხრა და მხრები ასწია მორჩილების სახით.

— მე გემორჩილებით, სინიორავ, მაგრამ მხოლოდ ერთის პირობით: თუ ეხლა არ მაძლევთ ნებას დაცინებისას, თქვენ უნდა ეს დამითმოდთ სხვა დროს, როცა მისი უწმიდესობა, უცოდველი კარდინალი გაჩნდება ფლორენციაში. თქვენც და თქვენმა კომიტეტმაც არ უნდა დამიშალოთ, რამდენიც მომესურვება, იმდენი ვიციინო იმაზე, — ეს სრული ჩემი ნება იქმნება. ის ლაპარაკობდა დაუდევნელად გულ-გრილად. დრო-გამოშვებით ამოჰგლეჯდა ვაზადან ყვავილს და გახედავდა სინათლეზე მჭვირვალე ფურცლებს.

— ხელი რა რიგად უკანკალებს, თუმცა, ეს ხომ არა სვამს,— ფიქრობდა გემმა, როდესაც უცქეროდა ყვავილები როგორ თრთოდნენ კრაზანას თითებში.

— უმჯობესი იქნებოდა თქვენთვის, ამის შესახებ ვინმე სხვა წევრთან მოგელაპარაკნათ,— უთხრა გემმამ და წამოდგა,— მე არ შემძლიან წინდაწინვე გარდავწყვიტო, ისინი ამ საქმეს როგორ შეხედვენ.

— თქვენა?— კრაზანა წამოდგა და დაეყრდო მაგიდას.

გემმა არა ჩქარობდა; ეს კითხვა აღელვებდა მას, რადგან აგონდებოდა რაღაც სამძიმო წარსული...

— მე სწორედ არ ვიცი,— უთხრა იმან ბოლოს:— მრავალმა წელიწადმა განელო მას აქეთ, რაც მე ვიცოდი რაიმე, სინიორ მონტანელლზე; ის იყო მაშინ მხოლოდ კანონიკი და გამგე სასულიერო სემინარიისა, იმ ქალაქში, სადაც მე ვცხოვრობდი ბავშვობის დროს. იმაზე მე ბევრი რამ გამიგონია, იმ კაცისაგან, რომელიც მონტანელლის კარგად იცნობდა და რაც კი ვიცი იმის შესახებ, ისიც ყოველისფერი კარგი. მგონი იმ დროს, რომელზედაც გელაპარაკებით, ის ძალიან შესანიშნავი იყო. მაგრამ მას აქეთ დიდი ხანია და შესაძლოა მერე გამოცვლილიყოს. როცა კაცს დიდი ადგილი უჭირავს, და პასუხისმგებელი კი არ არის, იგი ეცემა ზნეობრივად.

კრაზანამ თავი მალლა აიღო და შეხედა გემმას მტკიცე სახის გამომეტყველებით.

— ყოველ შემთხვევაში,— უთხრა იმან.— თუ რომ სინიორ მონტანელლი თვითონ არ არის ფლიდი, იგი იარაღია ფლიდ და უგვანო ხალხის ხელში. ასეა, თუ ისე, ჩემთვის სულ ერთია, აგრეთვე, როგორც ჩემ მეგობართათვის, რომლებიც სამზღვარ-გარედ იმყოფებიან... დედა-მიწაზე ქვასაც შეუძლიან იქონიოს საუკეთესო განზრახვანი, მაგრამ მაინც საჭიროა იგი გზიდან გადაგდებულ იქნას.

— მოითმინეთ, სინიორავ!— იმან დააწყარუნა ზარი და წავიდა კოჭლობით კარის გასაღებად.

— ყოველ შემთხვევაში, ძალიან გულკეთილობაა თქვენის მხრივ, სინიორავ, რომ თქვენ მინახულეთ. მიბრძანებთ ეტლი მოვაყვანინო? არა? მაშ ნახვამდის. ბიანკა, — გასძახა მეკარეს, — გააღე შემოსავლის კარი.

გემმა გამოვიდა შარაზე ღრმად ჩაფიქრებული. „მეგობრები სამზღვარ-გარედ“, ვინ უნდა იყენენ ისინი? ან ქვა გზიდან როგორ უნდა გადიყაროს. თუ მარტო სატირის საშუალებით, მაშ იმან რად წარმოსთქვა ეს სიტყვები ისეთის შემადრწუნებელის სახის გამომეტყველებით.

IV

მ—რ მონტანელი მოვიდა ფლორენციაში ოქტომბრის დამდეგს. იმისმა მოსვლამ აღძრა ქალაქში დიდი მითქმა-მოთქმა. ის იყო შესანიშნავი მქადაგებელი და წარმომადგენელი ახალი პაპის იდეებისა. ხალხი ხარბად მოელოდა იმისაგან „ახალი სწავლის“ გარდმოცემას—სახარებას სიყვარულის და ძმობისას, რომელსაც უნდა განეკურნა ყოველ გვარი სნეულებანი იტალიისა. კარდინალ გაცცის რომის მაზრაში განწესებამ, ყველასაგან მოძულეებულ ლამბრუჩინის ადგილზე უმაღლეს წერტილამდე მიიყვანა ხალხის აღტაცება. მონტანელი სწავლული კაცი იყო, რომელსაც შეეძლო ხელი მოემართნა აღტაცებულ მდგომარეობის განგრძობისათვის. უძრახველი მისი ცხოვრება იყო ისეთი იშვიათი მოვლენა რომის ეკკლესიის უმაღლეს წარმომადგენელთა შორის, რომ მიიპყრო ყურადღება ხალხისა, რომელიც ჩვეული იყო ეკკლესიის მსახურთა ღალატს, მოყიდვას და უმწეო ცხოვრებას. გარდა ამისა, ორატორული იმისი ნიჭი იყო ღიადი. თავის მშენიერის ხმითა და დიდებულის შეხედულობით მას შეეძლო ყოველგან და ყოველთვის გამოჩენილი როლი ეთამაშნა. როგორც ყოველთვის, გრასსინიმ ყოველი ღონისძიება იხმარა, რომ ახალი წარჩინებული პირი დაეახლოვებია და ხშირად იწვევდა სახლში, მაგრამ მონტანელი ყო-

ველთვის ერთსა და იგივე ზრდილობიან მტკიცე უარს უთელი-
და, მიზეზს იმას ამბობდა, რომ სუსტი აგებულობისა ვარ და
ამასთანავე ბევრი საქმეებისა გამო, არა მაქვს დრო სტუმრად
ვიაროვო.

— რა ნაირი ყოვლის მჭამელნი არსებანი არიან ეს გრას-
სინისანი, — ზიზღით უთხრა მარტინამ გემმას, როცა ისინი, კვი-
რას, ბრწყინვალე დილით, სინიორიის მოედანზე მოდიოდ-
ნენ. — შენიშნეთ თქვენ, როგორ სალამს აძლევს ხოლმე გრას-
სინი კარდინალს, როცა ის ეტლით ჩაივლის ხოლმე? იმათთვის
სულ ერთია, როგორიც უნდა იყვეს კაცი, ოღონდ კი ლაპა-
რაკობდნენ იმათზე. არაოდეს არ მინახავს მაგათთანა მიმდევარ-
ნი წარჩინებული პირებისა. წარსულ მარიამობის თვეს ისინი
დასდევდნენ კრაზანას, ეხლა — მონტანელლის. იმედია, იმის
უწმიდესობა ამ ყურადღებით დიდად სიამოვნებს. ბევრი ავან-
ტიურისტია ამ ყურადღების მონაწილე.

გემმა და მარტინი იყვნენ ეკკლესიაში, მონტანელლის ქა-
დაგების მოსასმენად. დიდი შენობა გავსებული იყო ხალხით
და მარტინი შიშობდა, რომ გემმას თავი ხელ-ახლა არ ასტკი-
ვნოდა; იმან, როგორც იყო, დააჯერა გემმა, რომ წასულიყო
წირვის გათავებამდის ეკკლესიიდან. ერთი კვირის წვიმის შემ-
დეგ, პირველი მზიანი დილა მოიმიზეზა და სთხოვა, სან-ნი-
კოლოსაკენ ბაღებით დაჩრდილულ ქედებ შუა ერთად გაესე-
ირნათ.

— მე დიდს სიამოვნებით გავისეირნებ, — მიუგო გემმამ —
მაგრამ ქედებისაკენ კი არა. წავიდეთ ლუნგორნოს გზით, მონ-
ტანელლი გაივლის წირვიდან დაბრუნების დროს და მეც, აგ-
რეთვე გრასსინის, მსურს დავინახო შესანიშნავი მქადაგებელი.

— თქვენ ხომ ნახეთ ის ეხლა.

— მხოლოდ შორიდან. ეკკლესიაში მრავალი ხალხი იყო
და როცა ეტლით მიდიოდა, ზურგი ჩვენსკენ ჰქონდა მოქცე-
ული. ხიღს თუ დიდ მანძილზე არ გავშორდებით, უეჭველად

დავინახავთ იმას. ის ხომ ლუნგარნოს უბანში სცხოვრობს, არა?

— რამ მოგაფიქრათ თქვენ ასე უეცრად მონტანელლის ნახვა, წინად არ გეინტერესებოდნენ შესანიშნავი მქადაგებელნი.

— საქმე შესანიშნავ მქადაგებელზე არ არის, არამედ კაცზე. მე მინდა ვნახო, ძალიან გამოცვლილა თუ არა, მას აქეთ, რაც მე ის უკანასკნელად ვნახე?

— თქვენ როდის ნახეთ?

— არტურის სიკვდილის ორი დღის შემდეგ.

მარტინიმ შეწუხებით შეხედა გემმას. ისინი გამოვიდნენ ლუნგარნოზე, გემმა შეჩერდა და წყალს დააქკერდა. იმისი სახე უეცრივ შეიცვალა და სრულიად აღარაფერს გამოხატავდა. გემმასი ამ ნაირი სახის დანახვა მარტინს არ შეეძლო შეუძრწუნებლად.

— გემმა, ძვირფასო, — უთხრა იმან, — ნუ თუ მთელი თქვენი სიცოცხლე უნდა იტანჯოთ, იმ უბედურ შემთხვევის გამო? ყველას მოსვლია შეცდომა ჩვიდმეტის წლისას.

— მაგრამ ჩვიდმეტის წლისას ყველას არ მოუკლავთ საუკეთესო მეგობარი. — უპასუხა გემმამ დალონებით და დაეყრდო იდაყვით ქვის მოაჯირს. ის კარგა ხანს მღუმარედ დასცქეროდა წყალს. მარტინიც გაჩუმებული იდგა, ის შიშობდა გამოლაპარაკებას იმასთან, როცა ის ამ ნაირ მდგომარეობაში იყო ხოლმე.

— მე არაოდეს არ შემძლიან წყალს ისე ვუცქირო, რომ ის შემთხვევა არ გამახსენდეს, — უთხრა გემმამ წყნარად და შეხედა მარტინს. მერე საჩქაროდ დაუმატა აკანკალებულის ხმით:

— წავიდეთ, გავიაროთ ცოტა, ჩეხარე, აქ დგომა არ შეიძლება, ცივა.

იმათ ხმა-ამოუღებლივ გაიარეს ხიდი და წავიდნენ წყალის ნაპირს. ერთს წუთს შემდეგ ისევ დაიწყეს ლაპარაკი.

— რა მშვენიერი ხმა აქვს იმ კაცს, იმაში არის რაღაც ისეთი, რაც სხვა კაცის ხმაში არ გამოიგონია. მე მგონი იმ ხმაშია საიდუმლოება იმისი გამარჯვებისა, — სთქვა გემმამ.

— მართლაც იმას საუცხოვო ხმა აქვს, — დაეთანხმა მარტინი; იმას გაეხარდა შეცვლა ლაპარაკის საგნისა და სწრაფად განაგრძო საუბარი, რომ გადაევიწყებია გემმასათვის საშინელი წარსულის მოგონება, წყალის დანახვით გამოწვეული.

— და გარდა საუცხოვო ხმისა ის ისეთი შესანიშნავი მქადაგებელიც არის, მაგრამ ვფიქრობ, რომ საიდუმლოება იმის მომხიბვლელობისა ბევრად უფრო ღრმად ძვეს. ის ძალიან განირჩევა თავის ცხოვრებით სხვა სამღვდელოებისაგან. არ ვიცი თუ მოიძებნება იტალიის უმაღლეს სასულიერო პირთა შორის, გარდა პაპისა, ამგვარივე ლაქ-მოუცხებელ სახელის მქონე. წარსულ წელს მე ვიყავ რომანიაში და გავიარე იმისი საეპისკოპოსო. იქ ენახე სასტიკი მთიულები, როგორ უცდიდნენ თავსხმა წვიმაში მონტანელს, რომ დაენახათ იგი და შეხებოდნენ იმის სამოსელს. იქ იმას წმინდანად სთვლიან და ეს კი რაიმეს უნდა ნიშნავდეს რომანელებს შორის, რომელთაც უმეტესად სძულთ ის კაცი, რომელიც ანაფორას ატარებს. მე ვუთხარი ერთ მოხუც გლეხ-კაცს, ნამდვილ კონტრაბანდისტის შეხედულობის მქონეს, რომ ხალხი, ცხადია, ძალიან თავდადებული არის მღვდელ-მთავრისთვის-მეთქი და იმინ მიპასუხა: ჩვენ საზოგადოდ გვეჯავრებიან მღვდელ-მთავარი, ისინი ყველანი მატყუარანი არიან, მაგრამ გვიყვარს მ—რ მონტანელი, იმას თავის დღეში ტყუილი არ უთქვამს და არც არასოდეს უსამართლოდ უმოქმედნია.

— საოცარია, — სთქვა გემმამ, თითქმის თავისთვის; — იცის ნეტავ იმან, რას ფიქრობს იმაზე ხალხი?

— რატომაც არა, განა ეს მართალი არ არის?

— არა.

— თქვენ საიდან იცით?

— თვით იმისაგან.

— იმან გითხრათ თქვენ, მონტანელლიმ? მე არ მესმის, საქმე რაშია.

გემმამ შუბლზე ჩამოყრილი თმები უკან გადიშალა და მობრუნდა მარტინისაკენ. ისინი შეჩერდნენ. გემმა მიეყრდნო მოაჯირს და ქოლგის წვერით რაღასაც ხაზავდა მიწაზე.

— ჩეხარე, ჩვენ ასეთი კარგი მეგობრები ვართ და მე კი არასოდეს თქვენთვის არ მიაშინია დაწვრილებით არტურის ისტორია.

— არც არის საქირო, ძვირფასო, — საჩქაროდ უთხრა მარტინმა, — მე ხომ ვიცი ყველაფერი.

— თქვენ გითხრათ ჯიოვანნიმ?

— ჰო, როცა კვდებოდა, იმან მიაშობო ყოველივე ერთ ღამეს, როცა მე იმის ახლოს ვიყავ და ვუვლიდი. გემმა, ძვირფასო, სჯობს მართალი იცოდე, რადგან დავიწყეთ ამაზე ლაპარაკი. ის ამბობდა, რომ ეს საშწუნარო ამბავი თქვენ მუდამ გტანჯავთ და მთხოვა მე ვყოფილიყავ თქვენი კეთილი მეგობარი და ამეცდინა როგორმე ფიქრები წარსულზე. მე ვცდილობდი ეს ამესრულებინა, მაგრამ სჩანს, რომ ამაოდ.

— ვიცი, რომ თქვენ მოქმედობდით მეგობრულად, — უპასუხა წყნარად გემმამ, — და თუ არ თქვენი მეგობრობა, ჩემი საქმე ცუდად იქმნებოდა. მაგრამ, მაინც, თქვენთვის იმას მონტანელზე არა უთქვამს-რა?

— მე არ ვიცოდი, თუ ის ამ საქმეში ერია. ჯიოვანნიმ მიაშობო, მხოლოდ იმ ჯაშუშზე და იმაზე.....

— იმაზე, როგორ შემოგვკარ სილა არტურს და იმან თავი წყალში დაირჩო, არა? მაშ ახლა მე მონტანელზე გეტყვით. მარტინი და გემმა დაბრუნდნენ ხიდისაკენ, სადაც უნდა კარდინალის ეტლს გაეელო. გემმა დაშტერებით უცქეროდა წყალს, მანამ ლაპარაკობდა.

— იმ დროს, — დაიწყო გემმამ, — მონტანელი კანონიკად იმყოფებოდა, ის იყო გამგე სასულიერო სემინარიისა პიზაში. აძლედა არტურს გაკვეთილებს ფილოსოფიისას და ამზადებდა

მისაღებად საპიენცაში. ისინი იყვნენ ღრმად მოსიყვარულენი ერთმანეთისა, თავდადებულნი ერთი-მეორისათვის და მიაგავდნენ უფრო მეგობრებს, ვიდრე მასწავლებელს და მოსწავლეს. არტური თაყვანსა სცემდა მიწას, რომელსაც მონტანელლის ფეხის ნაკვალევი ემჩნეოდა. მახსოვს, როგორ მითხრა ერთხელ მე არტურმა, რომ თუ დაეკარგნა იმას თავისი მოძღვარი,—ასე ეძახდა მონტანელს,—ის მდინარეში თავს დაიხრჩობდა. და ამის შემდეგ მალე მოხდა ეს ამბავი. მეორე დღეს მამა-ჩემმა და ბერტენმა არტურის ძმამ—საზიზლარი ხალხნი არიან ბერტენისანი,—მთელი დღე არტურის გვამის ძებნაში გაატარეს. მე კი ვიჯექ ჩემს ოთახში და ვფიქრობდი იმაზე, რაც მოხდა. გემმა ცოტა ხანს შეჩერდა და ისევ განაგრძო:—ამ ღამეს მამა შემოვიდა ჩემს ოთახში და მითხრა:—გემმა, შეილო, წადი ნახე, ვილაც კაცი ქვევით გელოდება. სასტუმრო ოთახში ერთი სტუდენტი დამხვდა, წევრი ჩვენის კრებისა, იმას მეტად მკრთალი ფერი ედო სახეზე და კანკალებდა. იმან შემატყობინა მე, რომ ჯიოვანნის მეორეთ მოეწერა საპრობილედან იმაზე, რომ შეეტყო სატუსალოს მეკარესაგან სრული სიმართლე, კარდის შესახებ, თუ როგორ მოეტყუებინა იმას არტური აღსარებაში. სტუდენტმა მიხრა: კიდევ კარგი, რომ გავიგეთ იმისი უდანაშაულობაო. მამა ძალიან ცდილობდა ჩემს დამზვიდებას, იმან ჯერ კიდევ არ იცოდა, რომ მე არტურს სილა შემოგვკარ. მთელი ღამე მე მარტოდ-მარტო გავატარე. დილით მამა, ბერტენთან ერთად წავიდნენ ბრძანების გასაცემად, რომ დაეჩხრიკათ მთელი ნავთსადგური. ისინი იმედს არა ჰკარგავდნენ, რომ იმის გვამს იპოვნინდნენ.

— მაგრამ ვერ იპოვნეს მგონი?

— ვერა. ის, ცხადია, ზღვამ შთანთქა. მე მარტო ვიყავ ოთახში, როდესაც მსახურმა ქალმა შემატყობინა, ვილაც ფრანგების მღვდელის მოსვლა; მსახურს ეთქვა, რომ მამა-ჩემი შინ არ არისო და გაესტუარებინა. მე მივხვდი, რომ ის მონტანელის იქმნებოდა, გავიქეც და დავეწიე. როცა ვუთხარ მე იმას, „მამაო მონტანელი, მე მსურს მოლაპარაკება თქვენთან-მე-

თქი“, ის გაჩერდა და ხმა-ამოუღებლივ მოისმინა. ო, ჩეზარე, რომ გენახათ იმისი სახე, ის სახე მე შემდეგში რამოდენიმე თვეობით თვალ-წინ მედგა.

მე ვუთხარ: „ქალი ვარ დოქტორ ვარრენისა და მოველ გამოგიცხადოთ, რომ მე მოვკალ არტური“. ყოველივე დაწვრილებით ავუხსენ; ის გაქვავებულსავით იდგა და ისმენდა; როდესაც გავათავე ღიაპარაკი, იმან მიპასუხა: დამშვიდდი, ჩემო შვილო, არტურის მკვლელი შენ კი არა, მე ვარ! მე ვატყუებდი იმას და იმან გაიგო ეს. ამ სიტყვებით ის გატრიალდა და გავიდა ქისკარში.

— მერე? — დაეკითხა მარტინი.

— იმის შემდეგ მონტანელის აღარა ვიცი-რა. იმ დღესვე, საღამოს მიამბობდნენ, რომ მონტანელის გული შესწუხებოდა შარახე და შეეყვანათ რომელიღაც სახლში. ეს არის სულ, რაც მე ვიცი. მამა-ჩემი მეტად კეთილი იყო ჩემთვის, როცა ყოველივე ეუამბე იმას, დაანება თავი პრაქტიკას და მაშინვე წამიყვანა ინგლისში, რომ აღარაფერს არ მოგონებინა ჩემთვის წარსული. ის უიშობდა, რომ მეც წყალში არ გადავვარდნილიყავ და მართლაც ერთს დროს მე მზად ვიყავი ეს აზრი სისრულეში მომეყვანა. მაგრამ ჩემს მერე მამა გამიხდა ავად, კუ გაუჩნდა და ძალა-უნებურად მოველ გონებაზე. ჩემს მეტი მომეღელი იმას არავინ ჰყვანდა. მამის სიკვდილის შემდეგ დაერჩი მარტო ბავშვებით და მე ვუვლილდი მათ, ვიდრე უფროსი. ძმა შეიძლებდა იმათ პატრონობას. შემდეგ მე შემეყვარდა ჯიოვანნი, როცა ის ჩამოვიდა ინგლისში, ჩვენ პირველი შეხვედრისა გვეშინოდა. ჩვენ შორის სუფევდა სამძიმო მოგონებანი. ის მწარედ ნანობდა თვის დანაშაულს, იმ უბედურ წერილს, რომელიც პირველად მოიწერა. საპყრობილედან. მაგრამ, მგონი, საერთო მწუხარებამ უფრო დაგვაახლოვა ჩვენ ნაშინ ერთმანერთს.

მარტინმა გაიღიმა და თავი გადააქნია.

— ეგ არ ვიცი, როგორ იყო, — უთხრა იმან, — მაგრამ ეს კია, რომ ჯიოვანნი ბოლოს თქვენ პირველ შეხვედრისათა-

ნავე შეჰყვარებოდით. მახსოვს, როცა ის დაბრუნდა მილანში, ლიგორნოში პირველ წასვლის შემდეგ, როგორ ალტაცებაში მოდიოდა თქვენით. მე გული გადამელია ვიღაც ინგლისელ გემმას შესახებ ლაპარაკის ყურის გდებით. მე თქვენ მძულდით მაშინ. აჰა, აი კარდინალიც.

ეტლმა გაიარა ხილზე და მიუახლოვდა ლუგანოზე მდგომ დიდ სასახლეს. მონტანელი უკან გადაწოლილიყო ეტლში ბალიშებზე, ის მეტად დაღალული იყო და ყურადღებას არ აქცევდა აღფრთოვანებულ ხალხს, რომელიც შეკრებილიყო იმის დასანახად, შესავალ კარებთან. ალტაცებული სახის გამომეტყველება, რომელიც იმას ეკლესიაში ჰქონდა, სრულიად გაჰქრობოდა და დანაოკებულ სახის ნაკვთებს, ზრუნვისა და დაღალულობის ნიშნებს, მზის სხივები მკაფიოდ აჩენდა. როცა ეტლი გაჩერდა და მონტანელი მოხუცებულის მძიმე ნაბიჯით სახლში შევიდა, გემმა გამობრუნდა ნელის ნაბიჯით, ისევ ხიდისაკენ გაემართა, იმისმა სახეშეცვალა ერთ წუთს იმნაირივე ჩამქრალი შეხედულება მიიღო, როგორიც კარდინალსა ჰქონდა. მარტინი მისდევდა ვვერდით გაჩუმებულად.

— მე ხშირად ვეკითხები ჩემს თავს, — დაიწყო გემმამ, — რა მოტყუებაზე ლაპარაკობდა მონტანელი მაშინ. სხვა დროს არასოდეს ეს ფიქრი არ მომსვლია, მაგრამ, თუმცა ეს ძალიან საოცარია, და საშინელი მგზავსება კი არის იმათ შორის.

— ვის შორის?

— არტურსა და მონტანელისა. განა მარტო მე შევნიშნე ეს. გარდა ამისა, იმათ ოჯახში რაღაც საიდუმლოება სუფევდა. მისს ბერტენი, დედა არტურისა ძალიან საყვარელი ქალი იყო! იმას ისეთივე ღვთიური სახის გამომეტყველება ჰქონდა, როგორიც არტურს. მაგრამ ის ყოველთვის როგორღაც შემკრთალი, შემინებულს და თითქოს გამტყუნებულს დამნაშავეს მიაგავდა; იმისი გერის ცოლი, ესე იგი, იუღია ბერტენი, იმას ისე ეპყრობოდა, როგორც პატიოსანი ხალხი მყუფარსაც არ ეპყრობიან, და თითონ არტური არაფრით არ მიაგავ-

და იმ გულქვა ბერტენისანებს. რასაკვირველია, სიბავშვეში ყოველიფერი გჯერა მინდობით, მაგრამ ეხლა, როცა წარსულზე ჩავფიქრდები ხოლმე, მე ექვში შევდივარ, რომ არტური ნამდვილი ბერტენი ყოფილიყოს.

— შეიძლება იმან შეიტყო რაიმე თავისი დედისა და ის იყო მიზეზი იმისი სიკვდილისა და არა კარდი.—უთხრა მარტინიმ,—იმან ეს-ლა მოიფიქრა ეთქვა, იმის დასამშვიდებლად. გემმამ თავი გადააქნია.

— რომ გენახათ თქვენ არტურის სახის გამომეტყველება იმ წამს, როცა მე იმას შემოვკარ, ეგრე არ ილაპარაკებდით, ჩეხარე. მონტანელლის შესახებ ეგები ყოველივე მართალია, ეს ძალიან შესაძლებელია, მაგრამ ის, რაც მე მოვიქმედე, ამით არ შეიცვლება. გემმა გაჩუმდა და ორნივე კარგა ხანს ხმა-ამოუღებლივ მიდიოდნენ.

—ძვირფასო შეგობარო,—უთხრა ბოლოს მარტინმა,—რომ შეიძლებოდეს აღმოხოცვა იმისი, რაც მოხდა მაშინ, ღირდა წასულ შეცდომებზე ფიქრი, მაგრამ რადგან სულ ერთია, არაფერი არ გარიგდება, დაე მიცვალებულთ მარხონ თავიანთი მიცვალებულნი. მართალია, ის საშინელი შემთხვევა იყო, მაგრამ ეხლა საწყალმა ჭაბუკმა დაასრულა ბოლო და იქნებ უბედნიერესია ბევრზე, საპრობილეში მყოფთ, ანუ განდევნილ ამხანაგებზე. ჩვენ უნდა ვფიქრობდეთ ამათზე და არა გვაქვს უფლება სულთ ვიტანჯოდეთ მიცვალებულთათვის, გაიხსენეთ შელლის სიტყვები: „წარსული ეკუთვნის წარსულს და მომავალი კი შენია“. თქვენც, გემმავ, მოჰკიდეთ ხელი მომავალს, ვიდრე ჯერ ისევ თქვენია და იმაზე ნუ კი ფიქრობთ, რაც წარსულში შეცდომა მოგსვლიათ, არამედ იმაზე, რით შეგიძლიანთ იყოთ სასარგებლო ეხლა.

აღშფოთებულმა მარტინმა ხელი მოჰკიდა გემმას, მაგრამ სწრაფად ისევ გაუშვა და უკან დაიწია. იმას მოესმა უკანიდან ხმა რბილი და ტკეპნია:

— მონსინიორ მონტანელი, ექვი არ არის მაგნიტია როგორსაც თქვენ ამბობთ, ძვირფასო ექიმო. ის მეტად მშვენიერია დედამიწისთვის და საჭიროა გავამგზავროთ იქ, — უმჯობესს ქვეყანაში. მე დარწმუნებული ვარ, რომ ის იქაც იმნაირსავე მოძრაობას მოახდენს, როგორც აქ. უეჭველად მრავალს პატივცემულს სულებს არაოდეს არ ენახებათ ამ ნაირი საოცრება, როგორიც პატიოსანი კარდინალია და სულებს კი უმეტესად ახალ-ახალი უყვართ.

— საიდან იცით თქვენ ეგ? — ჰკითხა. რიკარდომ და მღვლვარებას ძლივს-ლა ჰფარავდა.

— საღმრთო წერილიდან, ძვირფასო ექიმო. თუ ერწმუნებით სახარებას, პატივცემულ სულებს მოსწონთ მოულოდნელი შეერთებანი და პატიოსნებისა და მონტანელის შეერთება კი წარმოუდგენელია.

— აა, სინიორ მარტინი და სინიორა ბოლლა! მშვენიერი ამინდია არა? თქვენც ბრძანდებოდით ახალ მქადაგებლის სანახავად და იმის ქადაგების მოსასმენად?

მარტინმა მოიხედა და დაინახა, რომ კრაზანა, სიგარათი პირში და გულზე დამაგრებული ყვავილით, სდგას და საუცხოვო ხელთათმანში გამოკვანწული ხელი ამათკენ გამოუწოდებია. კაშკაშა მზე ანათებდა იმის სარკესავით პრიალა ფეხსაცმელებს და იმის მომღიმარ სახეს აბრწყინებდა მდინარეში გადმონაშუქი სინათლე.

მარტინს ეჩვენა კრაზანა ნაკლებად მახინჯი და ჩვეულებრივზე უფრო ქარაფშუტულად ჩაცმული.

კრაზანამ სიყვარულით ხელი მოუჭირა მარტინის ხელს, რომელიც მარტინმა უკმაყოფილოდ გაუწოდა ჩამოსართმევად. ამ დროს რიკარდომ უეცრად შეჰყვირა: მგონი სინიორა ბოლლას გული შეუღონდა. გემმას ფერი წასვლოდა და მამაკვდავს დამსგავსებოდა. ლენტები, რომელიც გულთან ჰქონდა შეკრული, მომეტებულეს გულის ძგერით ადიოდ-ჩამოდიოდნენ.

— სახლში წავალ, — წამოილაპარაკა იმან მისუსტებულის ზმით. მოიყვანეს საჩქაროდ ეტლი, ჩასვეს შიგ გემმა, მარტინიც მოუჯდა გვერდით და სახლში გააცილა. როცა კრაზანა დაიხარა, რომ გემმასათვის ეტლში კაბის ბოლო გაესწორებინა, იმან პირდაპირ თვალებში შეხედა და მარტინმა დაინახა, ეტლში როგორ გადაიწია უკან შეშინებულმა გემმამ.

— გემმა რა მოგივიდათ? — ჰკითხა მარტინმა ინგლისურ ენაზე, როცა ეტლი დაიძრა, — რა გითხრათ იმ უმგზავსმა?

— არაფერი. მე, მე შემეშინდა, მომეჩვენა... იმან ერთი ხელი თვალებზე მიიფარა და მარტინიც უცდიდა, რომ ის გონს მოსულიყო. გემმას სახეს ჩვეულებრივი ფერი მოუვიდა.

— თქვენი მართალი ხართ, — უთხრა იმან ბოლოს და მობრუნდა მარტინისაკენ, — უფარგისობაზე მეტიც არის, რომ წარსულს კაცმა მიხედოს. ეს მხოლოდ ნერვებს ასუსტებს და შეუძლებელ რამეებს წარმოადგენინებს. ნურასოდეს ნულარ ვილაპარაკებთ წარსულზე, ჩეზარე, თორემ მე ვისაც კი შევხვდები, ყოველ კაცში ეიზოვნი იღუმალ მიმზავსებას. ეს რალაც გალლიუცინაციაა ნათელ დღეს შუა. აი, ვხლა, ის ქარაფშუტა რომ მომიახლოვდა და შემომხედა, მე მომეჩვენა, ვითომც ის არტური იყო.

კრაზანა მტრებს მალე გაიჩენდა ხოლმე. ფლორენციაში ის მარიამობისთვეში მოვიდა და ოქტომბრის დაშლევს კი კომიტეტის წევრების სამი მეოთხედი, მარტინის მხარეზე იყვნენ. გაშმაგებითი დაცინება მონტანელლისა არ მოსწონდათ კრაზანას თაყვანის მცემლებს და გალლიმმაც კი, რომელსაც წინედ ყოველივე საკეთილოდ მიაჩნდა, რასაც კი იტყოდა ხოლმე, ან მოიქმედებდა ახალგაზდა სატირიკოსი, სცნო დალო-

ნებით, რომ უმჯობესი იქმნებოდა თავი დაენებებინა მონტანელლისთვის.

— რიგიანი კარდინალები ცოტანი მოიპოვებინა და საჭიროა ზრდილობით ვექცეოდეთ იმათ, როცა ისინი შეგვხვდებიან ხოლმე, — ამბობდა ის, — ერთად-ერთი კაცი, რომელიც სრულებით გულ-გრილად უცქეროდა უმრავლესს კარრიკატურებს და მასხრობებს, იყო თვით მონტანელლი. თითქო, მარტინის თქმის არ იყოს, არ ღირდა დახარჯვა იმდენი ენერჯისა იმ კაცის გამასხარავებისათვის, რომელიც ამას ასე გულ-გრილად და მშვიდობიანად უხვდებოდა. ქალაქში ლაპარაკობდნენ თუ, მონტანელლიმ, ერთხელ ფლორენციის არქივისკოპოსთან სადილობის დროს, როგორ იპოვნა უცაბედად გაზეთებში ბოროტი დაცინვა კრაზნასი და, რა წაეკითხნა იგი, გადაეცა არქივისკოპოსისათვის ამ სიტყვებით: სულელურად არის დაწერილი, არა?

ერთხელ გამოვიდა ქალაქში ფურცელი ამ საჯაროთ: „საიდუმლოება ხარებისა“. თუნდ რომ ამ შემთხვევაში ავტორს დაეთარა თავისი ჩვეულებრივი სახელი, — გამოხატულობა კრაზნასი, გაშლილ-დასწორებულის ფრთებით და ბოროტის სიტყვა-მოჭრითი ენა ფურცლებისა ისედაც არ ააღებინებდა ექვს, თუ ვინ იქმნებოდა იმისი დამწერი. სატირა წარმოადგენდა საუბარს ტოსკანასა და მონტანელლის შორის. ტოსკანას წარმოადგენდა ქალწული მარიამი და მონტანელს — ანგელოზი, რომელსაც ეჭირა ხელში ზამბახის თაიგული — სიწმიდის ნიშანი, დაგვირგვინებული მშვიდობიანობის მაუწყებელ ზეთის-ხილის შტოთი, რომლითაც იეზუიტების მოსვლას ასარებდა.

მთელი პამფლეტი საესე იყო პირადი შეურაცხყოფელის გადაკვრითა და ცილის წამებით. ამიტომ მთელმა ფლორენციამ სცნო სატირა უღირსად და ულაზათოდ, მაგრამ მაინც მთელი ფლორენცია ხარხარებდა, იყო რაღაც იქამდის დამამონებელი ახირებულ სიტყვებში, რომლებსაც კრაზანა ამბობდა, მეტის-მეტე სერიოზულის კილოთი, რომ თვით იმისი მოწინა-

აღმდევნიც კი იცინოდნენ იმის მოსწრებულ სიტყვებზე, აგრეთვე, როგორც თვით მხურვალე იმისი მომხრენი. მიუხედავად ლანძღვიან სიტყვების კილოს მიუზიდველობისა, იმან მოახდინა შთაბეჭდილება ადგილობრივ მცხოვრებლებზე. სახელი მონტანელლისა იმდენად მტკიცე იყო, რომ თვით დიდი ნიჭიერი მძრახველიც ვერას დააკლებდა იმას. მაგრამ მაინც ერთს წუთს ყველანი წინააღმდეგნი იყვნენ მისი. კრაზანამ იცოდა, სად ეკბინა, და თუმცა ჯერ კიდევ აღფრთოვანებული ხალხი იკრიბებოდა კარდინალის სახლის გარშემო, როცა ის იქიდან გამობრძანდებოდა ხოლმე ანუ სახლში ბრუნდებოდა, მაგრამ აღმნიშვნელობითი ძახილი: „იეზუიტო“ ან „სანფედისტის ჯაშუშო“-ს, ხშირად უფრთდებოდნენ ლოცვა-კურთხევის მიღების დროს, მისალმებიან სიტყვებში. მაგრამ მონტანელლის არ აკლდნენ დამცველნი. საძრახელ ფურცლის გამოსვლის ორი დღის შემდეგ, ადგილობრივმა სასულიერო გაზეთმა დაბეჭდა მშვენიერი წერილი შემდეგის სათაურით: „პასუხი საიდუმლოების მახარობელის ავტორს“. წერილის ქვემოთ ეწერა: „შვილი ეკკლესიისა“. ეს იყო გაშმაგებული დაცვა მონტანელლისა, კრაზანას შეურაცხყოფელ ცილის-წამების წინააღმდეგ. უსახელო ავტორი გარდმოსცემდა პირველად მეტის-მეტ მკვერ-მეტყველობით და გულმოდგინებით სწავლას ქვეყნად მშვიდობიანობის დამყარებაზე, ლაპარაკობდა ახალ პაპზე, როგორც ამ სახარების წინასწარმეტყველზე და, დასასრულ, თხოულობდა, რომ კრაზანას დაემტკიცებინა ერთ-ერთი მაინც თავისი წარმოთქმული ცილის-წამება. ის აღშფოთებული აფიცებდა საზოგადოებას; არ დაეჯერათ საზიზღარი ცილის მწამებელისათვის. ძალა და ლიტერატურული ღირსებანი წერილისა იდგნენ იმდენად მაღლა ჩვეულებრივ, რომ მიიპყრო საყოველთაო ყურადღება ქალაქში. ცნობის-მოყვარეობა იმით უფრო იქმნა განცხიველებული, რომ თვით გაზეთის რედაქტორიც ვერ მიმხვდარიყო, ვინც იყო იმის დამწერი. წერილი საჩქაროდ იქმნა დაბეჭდილი ჰამფლეტის მსგავსად და უსახელო დამცველზე ლაპარაკობდნენ ფლორენციის ყოველ ყაფახანებში. კრაზანამ უპასუხა სიტყვა

მძაფრად დაჯახებით პაპზე და იმის თანა-მოღვაწეებზე, — უმეტესად მონტანელზე; თანაც ამბობდა, რომ მონტანელის ქება, ცხადია, იწერებოდა მისივე თანხმობით. ამაზე უცნობმა ავტორმა კიდევ უპასუხა აღელვებული უარ-ყოფით. მთელი ეს დრო, რაც მონტანელი აქ იყო, პოლემიკა, ორ მწერალ შორის განცხოველებული, იქცედა საყოველთაო ყურადღებას, თითქმის უმეტესსაც, ვიდრე თვით წარჩინებული მქადაგებელი. ზოგიერთა წევრთ ლიბერალურ პარტიისამ, უსაყვედურეს კრაზანას მისი მეტის-მეტი მტრობა მონტანელის მიმართ, ის მაინც თავისას შერებოდა. კრაზანამ მხოლოდ ღიმილითა და ოდნავ ენა-მოჩლუნგებით უპასუხა იმათ:

— სწორედ რომ თქვენ, ბატონებო, სრული სვინიდი-სიერი არა ხართ. მე ვითხოვდი, როცა სინიორა ბოლოლასთან პირობას ვდებდი, რომ თქვენ დაგეცლიათ ჩემთვის და ხელი არ შეგეშალათ, რამდენიც მსურდა, იმდენი მეცინა იმაზე და ამით ცოტა გავრთობილიყავ. ასე იყო მოხსენებული ჩვენს პირობაში.

ოქტომბრის დამლევს მონტანელი წავიდა ისევ თავის სამწყსოში, რომანიაში და ფლორენციიდან წასვლის წინა დღით გამოსათხოვარი ქადაგება წარმოსთქვა, რომელშიაც ლაპარაკობდა აღძრული პოლემიკაზე, სუმბუქად ჰკიცხავდა ორის მწერლების სიფიცხეს. ის სთხოვდა თავის უცნობ დამცველს, მიეცა მაგალითი მოთმინებისა და დაენებებია თავი გამოუხადეგარ და უშნო სიტყვიერ ომიანობისათვის. მეორე დღესვე ადგილობრივ სასულიერო გაზეთში გამოვიდა განცხადება იმაზე, რომ მონსინიორ მონტანელის სურვილის საერთოდ გამოცხადების შემდეგ ანებებს თავს პოლემიკას „შვილი ეკკლესიისა“. ამგვარად უკანასკნელი სიტყვა კრაზანას დარჩა. იმან გამოსცა ფურცელი, რომელშიაც აცხადებდა, რომ სთვლის თავს უიარაღოდ და დამონებულად, მონტანელის ქრისტიანობრივი თავმდაბლობით. რომ ის მზად არის შერიგებისა და შენანების ცრემლები დააფრქვიოს და მოეხვიოს პირველსავე ახალ სანფედისტს, რომელ-

საც კი შეხვდება. მე თანახმა ვარ, — ამბობდა ის დასასრულ, — მოვეხვიო თვით ჩემს უცნობ მოწინააღმდეგესაც კი, მაგრამ რომ იცოდნენ ჩემმა მკითხველებმა, როგორც მე და იმის უსამღვდელოესობამ ეიცით ეს, თუ რას შეიცავენ ჩემი სიტყვები და რისთვისაც არ აცხადებს სახელს ჩემი მოწინააღმდეგე, მაშინ ირწმუნებდნენ სიწრფელეს ჩემის მოქცევისას.

ნოემბრის შუა რიცხვებში კრაზანამ გამოუცხადა კომიტეტს, რომ მიდის ორი კვირით ზღვაზე დასასვენებლად. ცხადი იყო, რომ ის წავიდა ლიგორნოში და მალე იმის შემდეგ ექიმი რიკარდოც იქით გაემგზავრა და უნდოდა ენახა კრაზანა, მაგრამ ამაოდ დაეძებდა მთელს ქალაქში, ხუთ დეკემბერს პოლიტიკურმა დემონსტრაციამ საშინელ მკაცრად იფეთქა ჰაბის სამფლობელოში და მთელი აპენინის ჯაჭვივით გაბმულ მთების გასწვრივ. მაშინ ყველა მიხედა მიზეზს კრაზანას ოინისას, რომელმაც გაიჩინა თავისთვის, შუა ზამთარში, თავისუფალი დრო დასასვენებლად. ის დაბრუნდა ფლორენციაში, როცა ამბობება ჩაქრა და როდესაც რიკარდოს შეხვდა გზაში, მეტრს-მეტ ალერსიანად უთხრა:

— მიფხრეს, რომ თქვენ დამეძებდით ლიგორნოში, მე კი იმ დროს ვცხოვრობდი პიზაში. რა მშვენიერი ძველი ქალაქია, იქ არის რაღაც ისეთი, რაიცა მოგაგონებს არკადიას. ერთხელ, საშობაოდ, ის მივიდა ლიტერატურულ კომიტეტის სხდომაზე, ექიმ რიკარდოს სახლში. სხდომას მრავალი საზოგადოება დაესწრო და რადგან კრაზანამ მოსვლა ცოტად დააგვიანა, მოლიმარის სახით ბოდიში მოითხოვა. იმისთვის არ აღმოჩნდა საფარძელი, რადგან ყველანი სხვებს დაეჭირათ. რიკარდო წამოდგა, რომ მეორე ოთახიდან მოეტანა, მაგრამ კრაზანამ შეაჩერა.

— ნუ შესწუხდებით, — უთხრა იმან, — მე ისედაც კარგად მოვეწყობი.

ის მივიდა სარკმელთან, სადაც გემმას თავისი სავარძელი დაედგა და დაუდევნელად მიეყრდო თავით სარკმლის ჩარჩოს.

იმან შეხედა გემმას ნახევრად მოხუჭული თვალებით და სტინქსის მსგავს ღიმილით, რომელიც მოგაგონებდათ ჭაბუკის შეხედულობას ლეონარდო და ვინჩის ერთ-ერთ სურათზე. ამ წუთს ჩვეულებრივი ინსტიქტური უნდობლობა, რომელსაც გრძნობდა გემმა კრაზანასადმი, ეხლა გამოურკვეველ ელდათ გარდაექცა. საგანი გარჩევისა იყო წიგნაკი, რომელშიაც მოხსენებული იყო კომიტეტის შეხედულობა შიმშილზე, რომელიც მოელოდა ერთ მხარეს და ან რა ზომები უნდა ეხმარათ იმის წინააღმდეგ. ძნელი იყო რაიმე გარდაწყვეტილებამდის მისვლა, იმიტომ რომ შეხედულობა კომიტეტისა ამ საგანზე ძალიან გაიყო. უფრო პროგრესიული პარტია, რომელსაც ეკუთვნოდნენ გემმა, მარტინი და რიკარდო, იდგა ენერგიულ მოწოდებაზე საერთო მმართველობასთან და საზოგადოებასთან, იმაზე, რომ იმ საათშივე მიეღოთ საშუალებანი, სოფლის მცხოვრებთა საშველად. და უმეტესი ზომიერი ნაწილი, რომელსაც ეკუთვნოდა გრასსინი, შიშობდა, რომ მეტად მკაცრი კილო მდღევარებას უფრო გამოიწვევდა სამინისტროში და ვერ დაერწმუნებდა იმას.

— დიდაც, ბატონებო, კარგი იქნება, რომ ხალხს საჩქაროდ რაიმე შემწეობას აღმოვუჩენდეთ, — ამბობდა გრასსინი და თანაც აღშფოთებულს რადიკალებს მშვიდობიანისა და გულშემატკივარი სახით უცქეროდა. — უმეტესს ჩვენგანს სურს სხვადა-სხვა საუკეთესო რამ, რასაც ჩვენ ძლივს თუ ვეღირსებით. მაგრამ თუ ამ კილოთი დავიწყებთ ლაპარაკს, როგორც თქვენ ჰფიქრობთ, მართებლობამ, საექვოა, რომ მიიღოს რაიმე ზომები, უბედურების შესამსუბუქებლად, ვიდრე არ ჩამოვარდება ნამდვილი შიმშილი. რომ შევიძლებდეთ დავარწმუნებდეთ სამინისტროს, მოახდინოს განკარგულება მოსავლის მოკრებისათვის, ეს იქნებოდა წასვლა ნაბიჯით წინ.

გალლი, რომელიც კუთხეში ბუხართან იდგა, აჩქარდა წინააღმდეგობა გაეწია თავისი მტრისათვის!

— ნაბიჯით წინ! მაგრამ შიმშილი ჩვენ არ დაგვიწყებს ლოდინს, მანამ ჩვენ ნაბიჯით ვიჩოჩებთ, მთელი ხალხი ამოწყდება შიმშილით, ვიდრე რითიმე მივეშველებოდეთ.

— საინტერესო იქმნებოდა შეგვეტყო, — დაიწყო საკკონიმ, — მაგრამ რამდენმამე ხმამ გააწყვეტინა ლაპარაკი:

— ხმა-მალლა ილაპარაკეთ, არა გვესმის-რა.

— ან კი როგორ უნდა გავიგონოთ, როდესაც შარაზე ასეთი ჯოჯოხეთური ხმაურობაა, — სთქვა გალოიმ, შემფოთებულმა. — დახურულია სარკმელი თქვენს სიახლოვეს, რიკარდო? აქ სრულებით არ ისმის ლაპარაკი. გემამ მოიხედა, — დიად, — უბასუხა იმან რიკარდოს მაგიერ, — სარკმელი დახურულია, მაგრამ მგონი შარაზე სახალხო ცირკი მიდის, თუ არ ვიცი, რადაც ამგვარი. გარედან მოისმოდა ყვირილი და სიცილ-ხარხარი, ფეხების ტყავა-ტყუბი, აღმაშფოთებელ დროის რახუნში და სპილენძის საკრავის ხმებში არეული ზარის წკარუნი.

— რა გაეწყობა, — სთქვა რიკარდომ, — არ შეიძლება საშობაოდ სიჩუმე იყოს შარაზე; განაგრძეთ, რას ამბობდით თქვენ, საკკონი?

— მე ვამბობდი იმას, რომ საინტერესოა გაგება, თუ რას ჰტიქრობენ ამ საქმის შესახებ პიზაში და ლიგორნოში. იქნებ სინიორ რივარესს შეეძლოს გვითხრას რაიმე, ის სწორედ ეხლა მოვიდა იქიდან.

კრაზანა პასუხს არ იძლეოდა. ის გაიცქირებოდა სარკმლიდან და არ ესმოდა, რას ეუბნებოდნენ.

— სინიორ რივარესს, — გაელაპარაკა გემმა, — რადგან ყველაზე ახლოს ის იჯდა კრაზანასთან, მაგრამ ის მაინც ხმას არ იღებდა. მაშინ დაიხარა გემმა და იმის ხელს შეეხო. კრაზანამ მოიბრუნა თავი იმისაკენ, გემმა შეძრწუნდა იმისი გაციებული, ელდით აღბეჭდილი სახე რომ დაინახა. ის ეხლა მკვდარსა ჰგვანდა. უსიცოცხლო ტუჩები ძლივს შეანძრია და წაიჩურჩულა:

— დიად, ცირკია.

გემმას პირველი ინსტიტუტური მოძრაობა იყო სურვილი, რათა ის დაეფარა საზოგადოების ცნობის-მოყვარეობისაგან. არა მცოდნებ, საქმე ნიშნდობლ რაში მდგომარეობდა, ის მიხვდა, რომ კრაზნას თვალ-წინ აღმოცენდა რალაც შემადრწუნებელი ჩვენება, ანუ გალლიუცინაცია და რომ ეხლა ის სულითა და ხორციით იმ მოჩვენებით იყო შეპყრობილი. ის სწრაფად წამოდგა, ჩადგა კრაზნასა და საზოგადოების შუა და ხმაურობით გაალო სარკმელი, ვითომ იმისთვის, რომ გადახედნა იქიდან. გემმას გარდა, არავის არ დაუნახავს სახე რივარეს-სისა.

შარაზე მიდიოდა მოხეტიალე ცირკი, პამპულებით, რომლებიც ისხდნენ ჯორ-ცხენებზე, აჭრელეზულის ტანისამოსით. უქმე დღეს მოსვირნე ხალხი ჯგუფად შეკრებილიყვნენ და სიცილ-ხარხარით ემასხარავებოდნენ პამპულებს. ესროდნენ ქაღალდის ლენტებს და წვრილ-წვრილ კანფექტებიან ქაღალდის პარკებს, მარხილში მჯდომ კოლომბინას, რომელიც მოკაზმული იყო კილიტით ნაკერი ბრჭყვიალა ტანისამოსით, შუბლზე დაკუთლებულ თმებით და ოსტატურის ღიმილით, რომელიც შედებილს ტუჩებზე უთრთოდა. მარხილს უკან მოსდევდნენ ზანგები, ყირამალა მხტომი პამპულები და ვაჭრები, რომელიც გაჰყვიროდნენ და აქებდნენ თავიანთ ხელობას. ისინი ერთხმად ჰყვიროდნენ, ტაშს უკრავდნენ ვილასაც, რომელსაც გემმა წინედ ხალხთა ყრილობაში ვერ ამჩნევდა. შემდეგ კი დაინახა, ოინბაზი-კუდიანი ქონდრის კაცი, მორთული მასხრულის ტანისამოსით; თავზე ქაღალდის არახჩინით და ხელში პატარა დაფითა და ჟღარუნებით. ცხადია, ის ეკუთვნოდა ამ დასს და ართობდა ხალხს თავის მანჭვითა და პრანჭვა-გრეხით.

— რა ხდება მანდ?— იკითხა რიკარდომ და მივიდა სარკმელთან, — რით ხართ ეგრე გატაცებული?

იმას უკვირდა, რომ გემმა და რივარესსი, რალაც მოტანტალე ცირკის გამო, საზოგადოებას ამდენხანს აკლდევინებდნენ. გემმა მობრუნდა,

— შესანიშნავი არაფერია, — უთხრა იმან, — შარაზე მოსი-
არულე ცირკია. მაგრამ იქ ისეთი ხმაურობა ასტეხეს, რომ მე-
გონა, რაიმე შესანიშნავი მოხდა-მეთქი.

გემმა იდგა და ცალი ხელი სარკმელზე ედო, იმან უეც-
რად იგრძნო, როგორის მღელვარებით მოუჭირეს იმის ხელს
კრაზანას გაყინულმა თითებმა.

— გმადლობთ, — წასჩურჩულა რივარესსმა, — შემოიხურა
სარკმელი და ჩამოჯდა ზედ, გემმას გვერდით.

— მომიტევეთ ბატონებო, — სთქვა იმან თავისუფალის კი-
ლოთი, — რომ მე ბქვენ გაცდევინეთ. ჰამპულებს ვუცქეროდი,
იმათი დანახვა ისეთი საინტერესოა.

— საკკონი გეკითხებოდათ რაღასაც, — უთხრა ბუტბუტით
მარტინმა, — კრაზანას ქცევა ეჩვენა იმას სულელური და არ
ესიამოვნა, რომ გემმამაც იმას წაჰბაძა, ეს იმან უწყსოებად
ჩასთვალა. ასეთი ქცევა გემმასას სრულებით არ მიაგავდა.

კრაზანამ აიცილა თავიდან ყოველივე გამოკითხვები და
სთქვა, რომ ის პიზაში მხოლოდ დასასვენებლად იყო. შემ-
დეგ აღძრა ფიცხელი დავა მოსავლის შეხედულობაზე, მერე
გადვიდა ჰამფლეტებზე, განაგრძო ლაპარაკი შეუსვენებლად და
საშინელის ენა-დაბმით, ისე რომ მოღალა ყველა მსმენელნი.
ამას თითქო თვითვე მოსწონდა კილო თავისი მუსაიფისა. რო-
დესაც სხდომა დასრულდა და წევრნი კომიტეტისა წამოდგნენ
წასასვლელად, რიკარდო მივიდა მარტინთან.

— ვერ დარჩებით ჩემთან სადილად? ფაბრიცი და საკკო-
ნი დღეს ჩემთან არიან.

— გმადლობთ, მაგრამ მე სინიორა ბოლოლას შევპირდი
გავაცილო.

— ნუ თუ თქვენ მართლაც და ფიქრობთ, რომ მე არ შე-
მიძლიან მარტო სახლამდის მისვლა? — უთხრა გემმამ, ადგა და
მოემზადა წასასვლელად.

— თუ ისურვებთ, მე გავაცილებთ, — ჩაერია კრაზანა, — სულ
ერთია, მეც გზა იქით მაქვს.

— კარგი იქმნება, თუ თქვენ მართლა იქით მოდიხართ.

— და თქვენ ხომ საღამომდის ისევ შემოხვალთ ჩემთან, რივარესს?—ჰკითხა რიკარდომ როდესაც ისინი კარებამდის გა-
აცილა.

კრაზანამ მოხედა რიკარდოს და უთხრა სიცილით:

— მე, ჩემო კარგო? მე წავალ ცირკში.

— რა საოცარი არსებაა ეს რივარესსი და ან რას ნიშ-
ნავს ასეთი სიყვარული პამპულებისადმი?—სთქვა რიკარდომ,
როცა სტუმრებთან შემობრუნდა.

— ის ჰგრძნობს სულიერს ნათესაობას იმათთან, — სთქვა
მარტინმა, — მგონი რომ თვითონაც ბალახვანის მასხარაა.

— ვისურვებდი, რომ ის მაგის მეტი არა იყვეს—რა. — სთქვა
ფაბრიციმ სერაიოზულის კილოთი, — და თუ მასხარაა, ძალიან
საშიში და მოსარიდებელია.

— საშიში?

— არ მომწონს მე ეს საიდუმლო წასვლა-წამოსვლანი,
რაიცა იმას ძალიან უყვარს. ჯერ ხომ მესამედ არის, რაც ის
აქედან წავიდა და მე კი დარწმუნებული ვარ, რომ ის პიზაში
არა ყოფილა.

— მგონი ის არ მაღავეს, რომ მთებში წავიდა, — სთქვა
საკკონიმ, — და არც კი გასჯილა უარის ფქმისათვის, რომ აქვს
კავშირი კონტრაბანდისტებთან, რომლებიც გაუცენია ამბოხების
დროს სავინოში და რომლითაც ის სარგებლობს, თავის თხზუ-
ლებების გადატანისათვის.

— ვისურვებდი მოლაპარაკებას თქვენთან, ნიშანდობლამ
საქმეზე, — უთხრა რიკარდომ. — მე ვფიქრობ, რომ უმჯობესი
იქმნებოდა მიგვენდო რივარესსისთვის მოწყობა ჩვენის კონტრა-
ბანდისა; ბექლეა, პისტოში, ჩემის აზრით, კარგად ვერ არის დად-
გენილი და თვით საშუალება თხზულებების გადატანისა, შეხ-
ვევა სიგარებში, ეს ყოველივე ხომ ადამის ქამისაა.

— მაგრამ აქამდის ყოველივე კარგად მიდიოდა, — მწყრა-
ლად უთხრა მარტინიმ, — იმას მობეზრდა, რომ გალლი და რი-

კარდო მუდამ იმას ცდილობდნენ, წინ წაეყენებინათ კრაზანა, როგორც მაგალითი, რომლისთვისაც უნდა მიებაძნათ. მარტინი მზად იყო ეფიქრა, რომ ყოველისფერი კარგად მიდიოდა წინედ, ვიდრე ეს კლაკენია ავაზაკი გამოცხადდებოდა და გახდებოდა ყველას წინამძღვრად.

— წინანდელს განკარგულებებს ძალა-უნებურად ვურიგდებოდით, მანამ სახეში საუკეთესო არა გექონდა-რა და თქვენ თითონვე იცით, თუ რამდენი ტრანსპორტები იყვნენ შეპყრობილნი. მე დარწმუნებული ვარ, რომ თუ რივარესსმა იტვირთა ეს საქმე, ამნაირი აღარა მოხდება-რა.

— რისთვის ფიქრობთ თქვენ ვერე?

— ჯერ ერთი იმისთვის, რომ კონტრაბანდისტებისთვის უცხონი ვართ და ისინი ხედავენ ჩვენში ხალხის მაგიერ ცხვრებს, რომლებიც იმათთვის გასაკრეჭად გაუგზავნიან, რივარესსი კი იმათი მეგობარია და შეიძლება წინამძღოლიც და ისინიც მინდობილნი არიან იმაზე. შეგიძლიანთ დარწმუნდეთ, რომ თვითეული კონტრაბანდისტი აზენინის მთებში შეასრულებს იმ კაცისათვის, რომელიც მონაწილეობას იღებდა საონიოს ამბოხებაში, იმას, რასაც ჩვენთვის არ გააკეთებდნენ. გარდა ამისა, ჩვენ შორის არ მოიპოვება ერთი კაციც, რომ ისე კარგად იცოდეს მთები, როგორც რივარესსმა. გაიხსენეთ, რომ ის გაქცეული იყო, ცხოვრობდა იმათთან ერთად და იცის ზეპირად ყველა მთების ბილიკები კონტრაბანდისტებისა. არცერთი კონტრაბანდისტი არ გადასწყვეტს იმის მოტყუებას, კიდევ რომ განიზრახოს და ვერცერთი იმათგანი ვერც მოახერხებს ამას, კიდევ რომ გაჰბედოს.

— მაშ თქვენ გსურთ, რომ შევთავაზოთ რივარესს, იტვირთოს გაყიდვა ჩვენის თხზულებებისა სამზღვარ გარედ, განკარგულებანიც, აღრესებიც, საწყობი ადგილებიც, — ყველაფერი, ერთის სიტყვით, თუ მხოლოდ განახლება ჩვენის გამოცემისა?

— რაც შეეხება ადრესებს და საწყობ ადგილებს, იმან უეჭველად იცის ის, რაც ჩვენ ვიცით და არ ვიცით. არა მგონია, რომ შეგვეძლოს ჩვენ, რაიმე ახალის შეტყობინება იმისთვის და რაიცა შეეხება გამოცემის გავრცელებას, ამაზე საერთო მოლაპარაკებაა საჭირო. ჩემის ფიქრით, ყველაზე უფრო თვალსაჩინო, კონტრაბანდული გზით გავლავა. თუ წიგნები ბოლონში კარგად მივიდნენ, იქ იმის გავრცელებას ბევრად უფრო ადვილად მოახერხებენ.

— რაიცა შემეხება მე, — სთქვა მარტინმა, — ამ გეგმის წინააღმდეგი ვარ. ჯერ ერთი ეს, რომ ზიმარჯვე რივარესისა ჯერ არ არის გამოცდილი, ამას შეიძლება მხოლოდ მოველოდეთ იმისაგან. ჩვენ ჯერ არ გვინახავს, როგორ აწარმოებს კონტრაბანდულ საქმეებს და არ ვიცით, როგორ უქირავს თავი კრიტიკულ წუთებში.

— მაგაზე ფიქრი და წუხილი საჭირო არ არის, — სთქვა რიკარდომ, — ამბობებამ სავინიოში დაგვანახვა, რომ იმან იცის, როგორც უნდა თავის დაქერა.

— შემდეგ ამისა, — განაგრძობდა ხოლმე მარტინი, — მე სრულიადაც არა ვთვლი რივარესს კეთილ-გონიერად, იმით, რომ ვიცით ცოტა რამ იმაზე და არა მგონია, რომ შეიძლებოდეს იმისთვის ჩაბარება პარტიის ყოველივე საიდუმლოებისა. მე ის მიმაჩნია სუბუქი ჭკუისა და თავ-განწირულად ეფექტებისთვის. გადაცემა მარტო იმის ხელში მთელი კონტრაბანდის საქმეების ვითარებისა, მე მგონი, რომ ძალიან სერიოზული საქმეა. თქვენ როგორ ჰფიქრობთ, ფაბრიცი?

— მე რომ საწინააღმდეგო მაგის მეტი არა მქონდეს-რა, რომლებზედაც თქვენ ლაპარაკობთ, მარტინ, — მიუგო პროფესორმა, — უეჭველად ყველა მაგ მიზეზებს უარსა ეყოფდი იმ კაცის მიმართ, რომელიც რიკარდოს სიტყვით, მრავალ-ღირსებით არის შემკული. რაიცა შემეხება მე, არა მაქვს არავითარი ეჭვი არც იმის მამაცობაზე და არც სულიერს ძალაზე. და რომ

ის იცნობს მთიულებს და მთებს, ამაზე ჩვენა გვაქვს მრავალი დასამტკიცებელი საბუთი. მაგრამ არის კიდევ ერთი გარემოება: არ ვარ დარწმუნებული, რომ ის მთებში მარტო მომხრეების მოსაპოვებლად დადიოდეს. მე ექვში შევდივარ, რომ იმას უნდა ჰქონდეს სხვა მიზეზები. ეს, რასაკვირველია, ჩვენ შორის დარჩება. მე გამოვთქვი მხოლოდ ჩემი იქნეულობა. მე შემოძლიან ვიფიქრო, რომ ის შეიძლება დაკავშირებული იყოს რომელიმე სექტასთან და, შესაძლოა, ძალიან საშიშართანაც.

— თქვენ ვისზე ლაპარაკობთ? „წითელ ქამრებზე“.

— არა, „ceoltellatari“-ებზე.

— მედანეებზე? და ეს ხომ მცირე კავშირია უქმად მოსიარულეებისა, უმეტესად გლეხკაცებისა, სრულად გაუნათლებელ და პოლიტიკაში გამოუცდელეებისა.

— მაგგვარი იყვნენ მეამბოხენი სავინიოში. მაგრამ მხოლოდ რამოდენიმე განათლებული კაცი იყო იმათი წინამძღვარი და იმ მცირე კავშირშიაც, იქმნება, საქმე ამგვარადვე იყო მოწყობილი და იქონიეთ მხედველობაში, რომ უმეტესნი ამჯანყებელთაგანნი რომანიაში არიან წინანდელნი მოთავენი სავინიოდან; ეს ისინი არიან, რომლებიც აღმოჩნდნენ მეტად სუსტნი, დაუფარავად ებრძოლათ ეკლესიის წინააღმდეგ და ამიტომ შეიქმნენ კაცის მკვლელები. იმათი ხელნი საკმაოდ ღონიერნი არ არიან ზარბაზნების ხმარებისათვის და დანას მოჰკიდეს ხელი.

— მერე თქვენ რაღა გგონიათ, რომ რივარესს კავშირი აქვს იმათთან?

— მე არცა ვფიქრობ, მხოლოდ ვეჭობ. მე ვფიქრობ, რომ საჭიროა ეს შევიტყუოთ წინედ, ვიდრე კონტრაბანდულ საქმეებს ჩავაბარებდეთ. თუ ისურვა იმან და ორივე საქმეს ერთად მოსჭიდა ხელი, ამით მოუტანს ჩვენს პარტიას, საშინელ ვნებას. ის სამუდამოდ გააქრობს იმის კეთილ სახელს, რომლითაც საქმეს არავითარ სარგებლობას არ მოუტანს. ყოველ შემთხვევაში ამაზე მოლაპარაკება კიდევ საჭიროა. და ახლა კი, გადვიდეთ

ცნობებზე, რომელიც მოვიდა რომიდან. ამბობენ, რომ იქ აპირობენ კომისიის დადგინებას, ქალაქის სამმართველოს პროექტის შესამუშავებლად.

VI

გემმა და კრაზანა მიდიოდნენ გაჩუმებულნი ლუგარნოსაკენ. კრაზანას დაბნეულობა სრულიად გაიფანტა: ის არ იღებდა ხმას, მას აქეთ, რაც რიკარდოს სახლიდან გამოვიდნენ, და გემმასათვის ეს სასიამოვნო იყო, გემმა ყოველთვის უხერხულადა ჰგრძნობდა თავს კრაზანას საზოგადოებაში და მეტადრე ღღეს, რადგანაც იმისმა უცნაურმა საქციელმა კომიტეტის სხდომის დროს, მეტად გააოცა იგი. უფიცის (სახელია) სასახლესთან კრაზანა უეცრად შეჩერდა და მოუბრუნდა გემმას:

— თქვენ არ დაღალულხართ?

— არა, რისთვის მკითხავთ?

— გაქეთ თავისუფალი დრო ღღეს?

— დიად.

— მე თქვენთან სათხოვარი მაქვს: მე მსურს, რომ მე და თქვენ ეხლა ერთად სასეირნოდ წავიდეთ.

— სადა?

— საითაც გენებებათ.

— რისთვის?

კრაზანა შეეყოყმანდა.

— არ შემიძლიან ვითხრათ. ესე იგი, მეტად მეძნელება. მაგრამ გთხოვთ წამოხვიდეთ, თუ შეგიძლიანთ.

იმან მიაპყრო თვალეზი გემმას და ქალმა უენიშნა რაღაც ახირებული გამოხედულობა თვალთავან.

— თქვენ რაღაც გემართებათ დღეს.— უთხრა გემმამ ნელის ხმით.

კრახანამ მოსწყვიტა გულზე გამაგრებულ ყვავილს ფურცელი და დაუწყო სრესა.

— ნეტა ვის მიაგავს ასე საოცრად ეს ყმაწვილი, ამნაირის თითების მოძრაობით, ჩქარის მოუსვენარის მიმოხერით?— ეკითხებოდა თავის თავს გემმა.

— დღეს მე ცუდ გუნებაზედა ვარ,— უთხრა ოღნავ გასაგონის ხმით კრახანამ და თვალები დაბლო დაუშვა.— არ მინდა მარტო დავრჩე. გნებავთ გავისეირნოთ?

— კარგი, მაგრამ, იქნება, გასეირნებას ჩემ სახლში შემოსვლა არჩიოთ?

— არა, თქვენ წამოდით ჩემთან და ერთად ვისადილოთ სასტუმროში. აქვე, ახლოს არის, სინიორიის მოიდანზე სასტუმრო. გთხოვთ, უარს ნუ მეტყვიით.

ისინი შევიდნენ სასტუმროში. კრახანამ მოატანინა სადილი, მაგრამ თითონ კი ხელი არ უხლია საქმლისთვის და განაგრძობდა სიჩუმეს. ასორსოლებდა პურის გულს და მოუსვენრად ათამაშებდა ხელით მაგიდაზე გადაფარებულ სუფრის ფოჩეტს. გემმა მოუსვენრობასა ჰგრძნობდა და ნანობდა გულში, რომ უარი არ უთხრა წინაღვე და წამოჰყვა ამას აქ. სიჩუმე ძნელი ასატანი ჰხდებოდა, მაგრამ გემმას არ უნდოდა უბრალო ლაპარაკის დაწყება იმ კაცთან, რომელსაც დაავიწყდა იმის აქ ყოფნა. კრახანამ აიხედა ბოლოს და უთხრა:

— გსურთ ცირკის წარმოდგენას უცქიროთ?

გემმამ გაკვირვებით შეხედა, — „რას ჩააცვივდა ამ ცირკს?“ — გაიფიქრა იმან.

— გინახავთ ამგვარი რამ წარმოდგენა?— დაეკითხა კრახანა, მანამ გემმა წინანდელ კითხვაზე უპასუხებდა.

— არა, არაოდეს. და მგონი არც საინტერესო უნდა იყვეს იმისი ნახვა.

— პირიქით, ძალიან საინტერესოა. არა მგონია, რომ შეიძლებოდეს ხალხთა ცხოვრების შესწავლა ამისთანა წარმოდგენების უნახავად. წავიდეთ.

როდესაც ისინი მივიდნენ ბქ, მოხეტიალე ტრუპას კიდევაც დაედგათ კარავი ქალაქის ქისკართან და გამაყრუებელი ხმა საკრავისა და რახა-რუხი დოღისა აცნობებდნენ ხალხს წარმოდგენის დასაწყისს. წარმოდგენა სულ უბრალო თვისებისა იყო. მთელ დასს შეადგენდა რამოდენიმე მასხარა, არლეკინები, აკრობატები, ცხენოსნები, რომლებიც ხტებოდნენ რგოლებში, ფერადი წამლებით შეღებილი კალომბინა და კუზიანი კაცი. ესენი აჩვენებდნენ ხალხს მოსაწყენ და სულელურ თვალთმაქცობას. მასხრობა მათი არ იყო ძირეულ უზრდელური, მაგრამ ერთიან კი, მთელს წარმოდგენას ჰქონდა ხასიათი უგუნურობისა და გონება-სიჩლუნგისა. მაყურებლები იცინოდნენ და ტაშს უკრავდნენ უფრო ტოსკანურ ზრდილობის გამო და ნამდვილ სიამოვნებას კი ისინი ჰპოვებდნენ კუზიანი კაცის ოხუნჯობაში, რომელშიაც გემმა ვერავითარ გასართობს ვერა ჰპოვებდა. ეს იყო მხოლოდ მახინჯური პრანქვა-ბრეცა, რომელსაც მცქერალი ხალხი მაშინვე დასცინებდა ხოლმე და მხრებზე ისვამდნენ ბავშვებს, რომ იმათაც კარგად დაენახათ მახინჯი კაცი.

— სინიორ რივარესს, ნუ თუ მოგწონთ თქვენ ეს სანახაობა? — შეეკითხა გემმა კრაზანას, რომელიც იმის გვერდით იდგა და ბოძზე ხელი ეკიდა. — მე მგონი რომ... — გემმამ სიტყვა აღარ დაათავა და გაჩუმებული დააცქერდა კრაზანას. იმის შემდეგ, რაც ის მონტანელის უკანასკნელად ლიგორნოში ელაპარაკა, აღარ ენახა ამ ნაირი უიმედო, აღშფოთებული გამომეტყველება ადამიანის სახეზე. ეხლა კრაზანას რომ უცქეროდა, გემმა დანტეს ჯოჯოხეთზე ჰფიქრობდა. ამდროს კუზიანმა კაცმა მიიღო შოლტის ტკაცუნა, ერთ-ერთ მასხარასაგან, დატრიალდა ყირამალა და დაეცა ძირს ბურთივით. გაიმართა ლან-

ძღვა ორ მასხარას შორის და კრაზანა თითქო ახლა გამოერკვა ძილიდან.

— აბა წავიდეთ, — უთხრა იმან გემმას: — თუ გნებავთ კიდევ დარჩეთ?

— არა, მე წასვლას ვარჩევდი,

ისინი გამოჭიდნენ კარავიდან, გაიარეს ბნელ მინდორი და მივიდნენ მდინარესთან. რამდენსამე წუთს ისინი ხმას არ იღებდნენ.

— რას ფიქრობთ ამ წარმოდგენაზე? — ჰკითხა კრაზანამ.

— მე მეჩვენა იგი საცოდავი და ზოგიერთ ადგილას ნამდვილ საზიზღარი.

— რა მიგაჩნიათ საზიზღრად?

— ყველა ეს ბრეცა და მანქვა-გრეხა. ისინი მხოლოდ მახინჯური არიან და მახვილ გონიერებას სრულიად მოკლებულნი.

— თქვენ კუზიანის შესახებ ლაპარაკობთ? — გემმას ახსოვდა კრაზანას განსაკუთრებითი გრძნობიერება ფიზიკურ ნაკლულოვანებაზე და ამიტომ ცდილობდა არ დაესახელებია იგი, მაგრამ, რადგან იმან თითონ დაიწყო ამაზე ლაპარაკი, გემმამ უპასუხა:

— დიაღ; მე ის არ მომეწონა.

— საზოგადოებას კი იმან უმეტესად ასიამოვნა და ეს არის კიდევ სამწუხარო.

— რადგან ამტკიცებს ხალხის ცუდ გემოვნებას?

— არა, იქ ყოველივე ცუდ გემოვნებაზე იყო, მაგრამ იმას უმეტესად რაღაც სიმკაცრე ეტყობოდა.

— სიმკაცრე? კუზიანს?

— დიაღ, ეგ მინდა ვთქვა. რასაკვირველია, იმისთვის ეს სულერთია. იმისთვის კუზი ფულის საშოვარი მასალაა, რო-

გორც ხტუნვა და ჭყანვა მასხარასათვის. მაგრამ თვით სანა-
ხაობა ისეთი საცოდავი, — გულ-დასაწყვეტი. ის ამცირებს ადა-
მიანის არსებას.

— ის, უეჭველია, არა ჰგრძნობს თავს უწინდელზე მეტად
დამცირებულად. ასეა, თუ ისე, ჩვენ ყველანი თავს ვიმცი-
რებთ.

— ჰო, მაგრამ, — თქვენ იქმნებ ჩემი სიტყვები ჩასთვა-
ლოთ უსაფუძვლო მსჯელობად, — მაგრამ მე რომ მკითხოთ, კა-
ცის სხეული წმინდაა და არა სასიამოვნოა ცქერა, როცა იმას
უპატივცემულოდ ეპყრობიან და იმის სიმახინჯეს საჯაროდ აჩ-
ვენებენ.

— და კაცის სული?

კრაზანა დაეყრდნო მდინარის ნაპირზე ამოშენებულ ქვის
მოაჯირს და პირდაპირ თვალებში შეხედა გემმას.

— სული? — გაიმეორა გემმამ, შეჩერდა თვითონაც და გან-
ცვიფრებით დაუწყო ცქერა.

კრაზანამ უეცარის გაშმაგებულის მოძრაობით განიერად
გაშალა მკლავები.

— ნუ თუ თქვენ არასოდეს არ გიფიქრიათ, რომ საწყალ
მასხარას შესაძლოა ჰქონდეს სული — ცოცხალი, ადამიანური
მბრძოლავი სული, ჩაქვდილი იმის დამახინჯებულ სხეულში და
მოვალე, რომ იმუშაოს სხეულისათვის: თქვენ ასეთი შემბრალებ-
ყველაფრისა, შემბრალებ სხეულისა, რომელიც შემოსილია მას-
ხრულის ტანისამოსით, ნუ თუ თქვენ არასოდეს არ ჩაფიქრე-
ბულხართ საბრალო სულზე, რომელსაც ყალბი ოქრო-მკერ-
დის ნაჭრებიც კი არა აქვს, რომ დაიფაროს თავისი საშინელი
სიშიშვლე? დაფიქრდით, როგორა თრთის სიცივისაგან და შე-
შდება სირცხვილისაგან ყველა იმ ხალხის წინაშე, რომელთა
გამოხუმრებაც იმაზე მოქმედობს, როგორც შოლტის გადაკვრა.
როდესაც ისმენს იმათ სიცილ ხარხარს, რომელიც სწვავს და
სდაგავს იმას, როგორც გახურებული ლითონი; დაფიქრდით,

როგორ იყურება გარშემო, უშემწეო ყველას წინაშე. ოხ, როგორ უნდა მაშინ იმას, რომ ციცაბო კლდენი დაეცნენ თავზე და დაჰფარონ იგი. ეხარბება ვირთაგვების ცხოვრებაც კი, რომელთაც შეუძლიანთ ჩაძვრენ მიწაში და დაიმაღლენ. გაიხსენეთ, რომ სული უტყუია, რომ იმას არა აქვს ხმა დაიყვიროს. იმან უნდა ითმინოს... ითმინოს... ითმინოს... ეჰ, რა სისულელეებს ვლაპარაკობ! თქვენ ნეტა რატომ არ იცინით? როგორც ვხედავ, თქვენ იუმორისა არა გაგეგებათ-რა. წყნარად და ხმა-ამოუღებლივ გემმა გაემართა მდინარის ნაპირისაკენ. მთელი საღამოს განმავლობაში იმას ფიქრადაც არ მოსვლია, რომ კრაზანას აღშფოთებას კავშირი ჰქონდა ცირკის წარმოდგენასთან და ეხლა, როცა იმისმა უეცარმა აფეთქებამ აუხსნა გემმას, რაღაც ბურუსიანი სურათი იმის შინაგან ცხოვრებისა, ღრმა სიბრალულით შებყრობილს, იმას არ შეეძლო მოედებინა რაიმე სიტყვა კრაზანას დასამშვიდებლად. კრაზანა მიდიოდა იმის გვერდით, სახე გვერდზე მიეღო და წყალს დასცქეროდა.

— ჩემი სურვილია, გაიგოთ თქვენ, — უთხრა იმან უეცრივ და მობრუნდა გემმასაკენ იქნენულის სახით, — რომ ყოველივე, რასაც ვლაპარაკობდი, მხოლოდ ფანტაზიაა. მე მიყვარს გამოგონება, რაიმეს შეთხზვა, მაგრამ ძალიან მეჯავრება, როცა ამას სერიოზულად იღებენ.

გემმამ არა უპასუხა-რა და მიდიოდნენ გაჩუმებულნი. როცა ფიცის სასახლეს მიუახლოვდნენ, კრაზანამ გადუხვია გზის მეორე მხარეს და დაიხარა რაღაც შავ საგნისაკენ, რომელიც ცხენის რკინის გზის ლიანდაგზე ეგდო.

— რა შოგსვლია, პატარავ? — იკითხა კრაზანამ და გემმა გააოცა მოულოდნელმა სირბილემ იმის ხმისამ.

— რატომ არ წახვალ სახლში? — განაგრძობდა კრაზანა. შავი საგანი შეინძრა და უპასუხა ჩუმის, მკენესავის ხმით. გემმა მიუახლოვდა იმათ და დაინახა ყრმა ექვსის წლისა, დაფლე-

თილის ტანისამოსით, რომელიც შეშინებულ პატარა ნადირსავით იწვა ქვა-ფენილზე.

— მითხარ, რა დაგეშართა? — ეკითხებოდა კრაზანა და უფრო დაბლა დაიხარა მისკენ, რომ გაეგონა ბავშვის ოდნავ გასაგონი პასუხი, თანაც ხელს უსვამდა იმის სწეწილ თმებს.

— უნდა სახლში წახვიდე და დაიძინო: პატარა ბავშვები როდი უნდა იყვნენ ღამე გარედ. სიცვიით თითქმის გაყინულხარ. მომეცი ხელები, აბა, ჰე, მარდად. სადა ცხოვრობ? — იმან ასწია ბავშვი, რომ აეყენებია, მაგრამ ბავშვი ისევ დაეშვა მიწაზე ხმამაღლა ტირილით.

— რა იყო, რა? — ჰკითხა კრაზანამ და დაიჩოქა იმის წინ.

— ღმერთო ჩემო! სინიორავ, დახედეთ. — მხარი ბავშვისა და სახელო სისხლში იყო გასვრილი.

— მითხარ, რა მოხდა? — მოფერების კილოთი ეკითხებოდა კრაზანა. — წაიქეცი? არა? გცემა ვინმემ? მე სწორედ ეგრე ვფიქრობდი. ვინ, ვინა გცემა?

— ბიძამ.

— ჰო, რასაკვირველია, როდის მოხდა ეგ?

— დღეს დილას. ის მთვრალი იყო და მე..... მე.....

— და შენ ხელში ჩაუფარდი, ასე იყო, არა? არ უნდა ჩაუფარდე ხელში კაცს, როცა ის მთვრალია, ჩემო ბავშვო, მთვრალებს არ უყვართ ეს.

— რა მოვუხერხოთ ბავშვს, სინიორავ? მოდი, სინათლეზე მიგიყვანო, ჩემო პაწაწავ, და მაჩვენე მხარი. მომხვიე ხელი კრსერზე, მე შენ არას გატკენ. ჰოო, ეგრე.

იმან აიყვანა ბავშვი ხელში, გადიყვანა გზის მეორე მხარეს და დააყენა განიერ ქვის კედელზე. ამოიღო ჯიბიდან დანა და მოაჭრა დაფლეთილი სახელო. იმას ბავშვის თავი გულზე ჰქონდა მიყრდნობილი, მანამ დაშავებული ცალი ხელი ბავ-

შეისა გემმას ეჭირა. მხარი საშინლად დაშავებული და ხელზე ღრმა ჭრილობა ჰქონდა.

— როგორ შეიძლება ასეთი პაწაწა ბავშვის ამნაირად დასახიჩრება? — ამბობდა კრაზანა გულ-მტკივნეულად და ხელსახოცით უხვევდა ბავშვს ხელს.

— რითი გცემა?

— ცეცხლის გამოსახჩრეკი რკინით. მე ვთხოვე ფული, რომ ბაზარში ცოტა პური მეყიდნა და იმან რკინა დამკრა. კრაზანას მთელის სხეულით გააქრეოლა.

— და მას აქეთ სულ მშიერი დაეხეტები?

პასუხის მაგივრად ბავშვმა ტირილი მორთო..

— არაფერი, არაფერი. არა გიშავს-რა; ჩვენ ყველაფერს გავასწორებთ. სინიორავ, ნეტავ ეტლს ვიშოვნიდეთ როგორმე. უთუოდ ისინი ეხლა თეატრთან არიან შეკრებილნი. დღეს იქ წარმოდგენაა დანიშნული. მრცხვენიან, რომ ევრე გატარებთ შარაზე, სინიორავ, მაგრამ.....

— მე უსათუოდ წამოვალ თქვენთან ეროად. შეიძლება რამ დაგკირდეთ. განა სად შეგიძლიანთ მაგ. ბავშვის ხელით ტარება ამ სიშორეზე. ძალიან მძიმე არ არის?

— ამას კი ჰოვანებრებ, ნუ სწუხართ.

თეატრთან იდგა მხოლოდ რამოდენიმე ეტლი, მაგრამ ისინიც უკვე დაქირავებულნი იყვნენ სხვებისაგან. წარმოდგენა გათავებული იყო და ხალხი კიდევაც წასულიყო. ზიტტას სახელი დიდრონი ასოებით იყო დაბეჭდილილ კედელზე გაკრულ აფიშაზე. ის იღებდა მონაწილეობას ბალეტში. კრაზანამ სთხოვა გემმას ერთ წუთს მოეცადნა, თითონ მივიდა არტისტების შესავალ კარებთან და ჰკითხა იქაურს მოსამსახურეს:

— ქ-ნი რენნი წავიდა კიდევ?

— არა, ბატონო, — უპასუხა იმან და გაცეხებული სახით დაუწყო ცქერა კარგად ჩაცმულ ბატონს, რომელსაც ხელში შარაზე მოტანტალე ბავში ეჭირა. — ქ-ნი რენნი მგონი ეხლა

აპრობს წასვლას, აგერ იმათი ეტლი, აი თითონაც მობრძანდება. ზიტტა ჩამოდოდა კიბეზე ახალგაზდა კავალერიის აფიცრთან კლავი-კლავ გაყრილი. ის თავის სილამაზით მომხიბლველი იყო, საბალო კაბით, ალისფერ ხავერდის მოსახურავით და ხელში სირაქლემის ბუმბულებიან მარათი, რომელიც გვერდზე ჰქონდა დაკიდებული.

კარებთან ის შეჩერდა, გამოიღო ხელი აფიცრის კლავიდან და გაოცებულის სახით მივიდა კრაზანასთან.

— ფელიჩჩე, — შეჰყვირა იმან და სულს ძლივს ითქვამდა — რა გიჭირავთ ხელში?

— შარაზე უპატრონო ბავშვი ვიპოვნე. ეს ძალიან გალახულია და მშიერი. უნდა როგორმე საჩქაროდ მივიყვანო სახლში და რადგან ეტლი ვერსად ვიშოვნე, უნდა თქვენი ეტლი დამითმოთ.

— ფელიჩჩე, ამ მათხოვარს თქვენ სახლში წაყვანას ხომ არ უპირობთ? გაგზავნეთ პოლიციის სამმართველოში, რომ წაიყვანონ ყმაწვილთა თავშესაფარში. ქალაქის ყველა მაწანწალას ხომ თქვენ სახლში არ შეჰკრებთ!

— ბავშვი დაჭრილია, — განაგრძო კრაზანამ: — ხვალ შეიძლება გავგზავნოთ, მაგრამ ჯერ უნდა წავიყვანო და ვაქამო. ზიტტას ზიზღით აღევსო სახე.

— შეხედეთ, თავი მოგაყრდნოთ. როგორ იტანთ მაგის მიკარებას, ეგ ხომ სულ ერთიან სისხლშია მოსვრილი.

კრაზანამ შეხედა ზიტტას ბრაზ-მორეულმა.

— ეს მშიერია, — უთხრა იმან მკვახედ: — თქვენ უთუოდ არ გესმით, ეს რას ნიშნავს.

— სინიორ რივარესს, — ჩაერია ლაპარაკში გემმა, — ჩემი სახლი აქვე ახლოა, წავიყვანოთ ეგ ბავშვი და თუ ეტლს ვერ ვიშოვნით, ჩემთან დასტოვებთ ამაღამ.

კრაზანა სწრაფად მობრუნდა გემმასაკენ.

— თქვენ თანახმა ხართ ამისა?

— დილაღს საღამო მშვიდობისა, ქალბატონო რენნი.

ბოშა ქალმა ცივად, ოდნავ დაუქნია თავი, მწყრალოდ ასწია მხრები, ისევ გაუყარა კლავი აფიცერს კლავში, აიწია გრძელ კუდიანი კაბა და მისრიალდა ეტლთან, რომელიც უნდოდათ იმისთვის წაერთმიათ.

— გამოგზავნე ეტლს თქვენთვის და ბავშვისთვის, სინიორ რივარესს, — უთხრა ზიტტამ.

— კარგი, მე გეტყვით, სადაც გამოგზავნათ. — კრაზანამ მისცა ადრესი მეეტლეს და თვითონ ისევ დაბრუნდა გემმასთან, ბავშვით ხელში. კეტტის არ ეძინა, ქ-ნს ელოდებოდა. როცა გაიგო, რაც მომხდარიყო, გაიქცა, მოამზადა საჩქაროდ ცხელი წყალი და აგრეთვე ყოველისფერი, რაც კი საჭირო იყო. კრაზანამ ჩასვა ბავშვი სავარძელში და თითონაც მის წინ დაიჩოქა. საჩქაროდ მოხსნა ძველი ძინძები, რომლითაც ხელი ჰქონდა შეხვეული, მობანა ნატკივარი ადგილი და ნაზად და ხელოვნურად ისევ შუხვია. როცა დაბანა ბავშვი და ზეწარში შეახვია, გემმაც შემოვიდა ოთახში, თეფშით ხელში.

— შეიძლება, ვაჭამოთ ეხლა თქვენს ავადმყოფს? — ჰკითხა იმან კრაზანას ღიმილით, როდესაც პაწაწა ბავშვს გადახედა. — ეახშამი თითონ მე მოვუშხადე. კრაზანა წამოდგა და აკრიფა ნაჭრები იატაკიდან.

— მგონი ძალიან ავრიეთ თქვენი ოთახი, — უთხრა იმან, აი, ესენი უნდა დაიწვეს და ახალ ტანისამოსს მე ხვალ ეუყილი. გაქვთ კონიაკი, სინიორავ? ცოტა უნდა დავალევინოთ საბრალო ბავშვს. მე კი წავეალ, თუ ნებას მომცემთ და ხელს დავიბან.

ბავშვმა კაბა თუ არა საკმელი, მიეყრდნო თავით კრაზანას გულზე და იმ წამსვე ჩაეძინა. გემმა მოეხმარა კეტტის ოთახის მილაგებაში და შემდეგ დაჯდა ისევ მაგიდასთან.

— სინიორ რივარესს, ინებეთ ცოტა რამ საკმელი, მანამ სახლში წახვიდოდეთ. ეხლა გვიან არის და თქვენ ჯერ არც კი გისადილნიათ.

— სიამოვნებით დავლევ ერთ სტაქან ჩაის. მერიდება კი, რომ ამდენხანს აქა ვარ და გაწუხებთ.

— არაფრითაც არ მაწუხებთ. დააწვინეთ ბავშვი დივანზე, გლალავთ ეგ თქვენ. მომითმინეთ ცოტა ხანს, ბალიშს ზეწარს გადავაფარებ. რას უპირობთ ეხლა მაგ ბავშვს?

— ხვალ? უნდა მოვიკითხო, თუ ლოთ ბიძას გარდა სხვა ნათესავი არა ჰყავს, უნდა რენნის რჩევა დავიჯერო და გავვზავნო ყმაწვილთა თავშესაფარში. იქმნება ამისთვის უმჯობესიც იყვეს, რომ მოვაბა კისერზე ქვა და წყალში გადავადლო, მაგრამ ეს მე ყოველ გვარ უსიამოვნებას მაგრძნობინებდა. დაიძინა საწყალმა. საბრალო პატარა ბავშვი, უკანასკნელ შარახე მოწანწალე კატაზე უფრო უშემწეო და უნუგეშოა.

როდესაც კეტტი შემოვიდა, თეთვით ხელში, ბავშვმა გამოიღვიძა და გაოცებული თვალი მოავლო ოთახს. იცნო თუ არა კრაზანა, უეცრივ შეხედა იმას, როგორც ნამდვილ თავის მფარველს. ჩამოკოცდა დივნიდან, ეხვეოდა ზეწარში და თანაც ზედ ფეხს ადგამდა, მივიდა კრაზანასთან და მოთავსდა იმის გვერდით.

ის ეხლა იმდენად გამოერკვა, რომ შეეძლო გამოკითხვა დაეწყო. იმან ანიშნა კრაზანას დასახიჩრებულ მარცხენა ხელზე, რომლითაც შაქრის პური ეჭირა და ჰკითხა:

— რა არის ეგ?

— ეს შაქრის პურია. გინდა შენც?

— არა, ეს! — ბავშვმა გამოიწვდინა თითი და შეეხო კრაზანას ხელს, სწორედ იმ ადგილს, სადაც ორი თითი აკლდა; კრაზანამ საჩქაროდ ხელი დაბლა დაუშვა.

— ეს სწორედ ის არის, რაც შენ მხარზე გაქვს.

მე დამკრა კაცმა, რომელიც ჩემზე ღონიერი იყო.

— უთუოდ ძალიან მწვავე იყო ტკივილი განა?

— არ მახსოვს. მწვავე ბეერი რამ სხვაც არი, აბა, ეხლა წადი და დაიძინე, გვიანაა, ლაპარაკის დრო აღარ არის.

როდესაც რენნის გამოგზავნილი ეტლი მოვიდა, ბავშვს ღრმად ეძინა და კრახანამ ისე მძინარე აიყვანა ხელში და იმიანად ჩავიდა კიბეზე. კარებთან შეჩერდა და უთხრა გემმას:

— თქვენ იყავით დღეს ჩემთვის მფარველი ანგელოზი, მაგრამ, რასაკვირველია, ეს არ შეგვიშლის ხელს, ვიჩხუბოთ, რამდენიც გვინდა, შემდეგში.

— მე სრულებიდაც არა მსურს, რომ ვეჩხუბო ვისმე.

— დიად, მაგრამ მე მსურს. ცხოვრება უჩხუბრად აუტანელი იქმნებოდა. კარგი ჩხუბი მარილია დედამიწისა. იგი თითქმის ცირკის წარმოდგენაზედაც უკეთესია. — ამ სიტყვებით ის ჩავიდა კიბეზე და წაიყვანა მძინარე ბავშვი.

VII

ერთხელ, იანვრის დამდეგს, როდესაც მარტინმა დაგზავნა მოსაწვევი ბარათები, ლიტერატურულ კომიტეტის თვიურ შეკრებილებებზე დასასწრებად, მიიღო კრახანასაგან ყარანდაშით დაწერილი მოკლე ბარათი: „დიდად მწყინს, მაგრამ არ შემიძლიან მოსვლა“.

ეს მეტად ეწყინა მარტინს, მით უმეტეს, რომ ბარათში მოხსენებული იყო: სხლომა მეტად საგულისხმიერო საგნისთვის იყო დანიშნული. კრახანას ამნაირი საქციელი მარტინს კაღინიერებად ეჩვენა. იმ დღეს მოუვიდა კიდევ სამი წერილი არა სასიამოვნო შინაარსისა და ამასთანავე დასაგლეთიდან სუსხიანი ქარიცა ჰქროდა, ასე რომ მარტინი ძალიან ცუდ გუნებაზე იყო. სხლომის დროს, როცა ერთმა იქ დამსწრეთაგანმა იკითხა: აქ არის თუ არა რივარესსიო? — მარტინმა მიუგო ბუტბუტით:

— არა, იმას ეტყობა უფრო დიდ-მნიშვნელოვანი საქმეები აქვს და არ შეუძლიან, ან არ სურს. მობრძანდეს.

— სწორედ, მარტინი, — უთხრა გალლიმ შეშფოთებით, — თქვენ უსამართლო ხართ. თუ თქვენ არ მოგწონთ კაცი, იმას ყოველთვის დანაშაულად ხდით. როგორ შეეძლო რივარესს მოსვლა, როდესაც ის ავად არის?

— ვინ გითხრათ, რომ ავად არის?

— განა თქვენ არ იცოდით? ის ოთხი დღეა არ ამდგარა ლოგინიდან.

— რა დამართა?

— რა ვიცი. ხუთშაბათს, უქეიფობის გამო ვერ მინახულა და გუშინ, როცა მე მიველ იმასთან, მითხრეს, რომ ძალიან ავად არის და არავის ინახულებსო. მგონი რიკარდო უვლის იმას.

— მე ეს არ ვიცოდი. საღამოს უეჭველად წავალ და გავიგებ, ხომ არას საჭიროებს. მეორე დღით, რიკარდო შევიდა გემმას სამუშაო პატარა ოთახში, ფერ-მიხდილი და დაღალული. გემმა იჯდა მაგიდასთან და ამოიკითხავდა ერთდაგვარ ციფირებს. მარტინი, ერთ ხელში გასადიდებელ შუშით და მეორეში წვრილ ყარანდაშით, ნიშნებს ასვამდა წიგნის ფურცლებს, რომელიც იმას ელა. გემმამ ანაწინა ხელით, ლაპარაკი არ დაეწყო. რიკარდომ იცოდა, რომ არ შეიძლება შეწყვეტა შიფრი წერისა, ჩამოჯდა წყნარად დივანზე და დაამთქნარა.

— 2, 4; 3, 7; 1; 3, 5; 4, 1; — გემმას ხმა ერთგვარად ისმოდა, როგორც მანქანა. — 8 — 4; 7 — 2; 5 — 1; — ეს დასასრულია ფრაზისა, ჩეხარე.

იმან დაარქო ქინძისთავი ქალაღზე, რომ ადგილი დაეწინა და მობრუნდა.

— დილა მშვიდობისა, ექიმო. როგორი შეწუხებული შეხედულობა გაქვთ, ავად ხომ არა ხართ?

— მე კარგადა ვარ, მხოლოდ დავიდალე. უსიამოვნო ღამე გავატარე რივარესსთან.

— რივარესსთან?

— დიად. არ მძინებია მთელი ღამე და ეხლა კიდევ ჩემს ავადმყოფებთან უნდა წავიდე. მე ეხლა იმისთვის მოველ, რომ შეგიძლიანთ თუ არა იშოვნოთ ვინმე, რომელსაც შეეძლება იმასთან იყვეს რამოდენიმე დღით? მე, რასაკვირველია, მზად ვარ, რაც კი ძალ-მიძს, ყოველისფერი გავაკეთო, მაგრამ დრო არა მაქვს და იმას კი გავგონებაც არ უნდა მომვლელ ქალზე.

— რა დაემართა განა კრახანას?

— იმას რალაც რთული ავადმყოფობა აქვს. უწინარესს ყოველისა...

— უწინარესს ყოველისა, იქნებ თქვენ საუზმე მიირთვათ, — ჩამოართვა სიტყვა გემამ.

— გმადლობთ. კრახანას ავადმყოფობა ნერვებშია. მაგრამ თავი და თავი ის არის, რომ იგი ძველი ავადმყოფობაა, რომლისათვისაც თავის დროზე ხელი ვერ მოუკიდნიათ. ეხლა ძალიან ცუდ მდგომარეობაშია. ცხადია, ის ავად გამხდარა ომიანობის დროს სამხრეთ ამერიკაში და მაშინ კარგად ვერ მოუჩინიათ. კიდევ ბედი მაგისი, რომ ცოცხალი გადარჩენილა. მაგრამ იმას დარჩენია უკუბრუნებული ზადი ფილტვებში, რომელიც ხელს უწყობს ანთებას და ყოველივე წვრილმან რაიმე აღშფოთებას შეუძლიან გამოიწვიოს ეს ავადმყოფობა.

— ეს საშიშარი ავადმყოფობაა?

— არა. უმთავრესი საშიშროება მხოლოდ ის არის, რომ ავადმყოფი შეიძლება იმ ზომამდის მივიდეს მეტის-მეტ აღელვებით, რომ დალიოს საწამლაევი.

— ძალიან იტანჯება?

— საშინლად. მიკვირს კიდევ ის ამას როგორ იტანს. მე ვასვი იმას ოპიუმი, თუმცა ძნელია ამ წამლის ხმარება ნერვებით ავადმყოფისათვის, მაგრამ აუცილებლად საჭირო იყო, ის როგორმე დამემშვიდებინა.

— უთუოდ ძალიან ნერვებ-აშლილია.

— დიად. მაგრამ მოთმინება იმას გასაოცარი აქვს. მანამ სულ არ დაჰკარგა ტკივილებისაგან გონება წარსულ ღამეს, სიმწვიდე იმისი სწორედ რომ განსაცვიფრებელი იყო. მაგრამ ბოლოს კი გაძნელდა საქმე. მერე როგორა გგონიათ, რამდენი ხანია ის ამგვარ მდგომარეობაში. მთელი ხუთი ღამე სულიერი აღაშინანი არ იმყოფება იმის ახლოს, გარდა სახლის პატრონისა, რომელიც ვერ გაიღვიძებს თუნდ სახლი თავზე დაენგრეს და სრულიად უეარგისიც არის, თუნდ რომ გაიღვიძოს.

— მოთამაშე ქალი იმისი სად არის?

— საკვირველი არ არის? კრაზანა იმას ახლოსაც არ იკარებს. რაღაც ავადმყოფურ შიშსა ჰგრძნობს იმის წინაშე. საზოგადოდ, ის როგორღაც გაუგებარი არსებაა. ის სრულ წინააღმდეგობისაგან შესდგება.

რიკარდომ ამოიღო საათი და დახედა მზრუნველის სახით.

— დავაგვიანე საავადმყოფოში მისვლა, მაგრამ რა გაეწყობა, ჩემს თანაშემწეს უჩემოდ მოუხდება დღეს ავადმყოფების დათვალიერება.

— დიდად მწყინს, რომ წინად არა ვიცოდით—რა რივარესის ავადმყოფობაზე. არ შეიძლებოდა იმის მარტო დატოვება ამ ნაირს მდგომარეობაში.—უთხრა გემმამ.

— რატომ არ შეგვატყობინა, რომ ავად იყრ?—იკითხა მარტინმა,—იმას უნდა სცოდნოდა, რომ ჩვენ იმას, ამნაირ მდგომარეობაში ძყოფს, მარტო არ დავტოვებდით.

— ძალიან მწყინს, ექიმო,—უთხრა ისევ გემმამ,—რომ ერთ-ერთ ჩვენგანს არ შეგვატყობინეთ და ეგრე შეიწუხეთ თავი.

— მინდოდა გალლისათვის შემეტყობინებია, მაგრამ ამის გაგონებაზე რივარესის მოთმინებიდან გამოდიოდა და მეც ვეღარ გარდავწყვიტე ჩემი აზრი სისრულეში მომეყვანა. როდესაც ვკითხვ:—იცნობ თუ არა ისეთს ვისმე, რომ გესიამოვნებოდეს იმის შენთან ყოფნა, რათა მოგიაროს-მეთქი, იმან

ერთ წუთს დაშტერა თვალები შემოლილივით, მერე დაიფარა თვალებზე ხელი და სთქვა: „არა, ნუ ეტყვიტ იმათ, ისინი სიცლის დაიწყებენ“! ის სრულებით არეულია იმ ფიქრით, რომ იმას დასცინის ვილაც. არ შემეძლო გამეგო, თუ საქმე რაში მდგომარეობდა. ის სულ ერთავად ესპანურ ენაზე ლაპარაკობს. მაგრამ ავადმყოფები ხომ, საზოგადოდ, ათასგვარ წარმოუდგენელ რამეებს ლაპარაკობენ.

— ეხლა ვინ არის იმასთან? — ჰკითხა გემამ.

— არავინ, გარდა სახლის პატრონისა და მისი ქალისა.

— მე ეხლავ წავალ იმასთან, — სთქვა მარტინმა.

— გმადლობთ, მეც მოვალ იქ საღამოს. თქვენ ნახავთ მაგიდის უჯრაში ქალაღდს, რომელშიაც სწერია დარიგება, თუ როგორ უნდა მოუაროთ ავადმყოფს და მეორე ოთახში, თაროზე, ოპიუმს და თუ კიდევ მოუაროს ტკივილებმა, ერთხელ კიდევ ასვით, მხოლოდ ერთხელ, მეტად კი არა. ოპიუმს ისეთს ადგილას ნუ დასდგამთ, რომ ავადმყოფმა შეიძლოს მისწვდეს, თორემ შესაძლოა, აღშფოთების დროს ხშირ-ხშირად მიიღოს.

როცა მარტინი სარკმელზე ფარდებ-ჩამოფარებულ ოთახში შევიდა, კრახანამ სწრაფად თავი იმისაკენ მოიბრუნა, გაუწოდა სიცხისაგან გახურებული ხელი და თუმცა მისუსტებულად, მაგრამ ცდილობდა კი, ჩვეულებრივ დაუდევნელის კილოთი ელაპარაკნა:

— აა, მარტინ, მოხვედით, რომ გამლანძლოთ კორრექტურის გამო? ნუ წყრებით, რომ ვერ დავესწარ გუშინ კომიტეტის სხდომაზე, სულ კარგად ვერ ვარ როგორღაც და....

— რის კომიტეტი, მე, ეს-ეს არის, ეხლა ვნახე რიკარდო და მოველ გკითხოთ, შემძლიან თუ არა, რითიმე სასარგებლო ვიყო თქვენთვის?

კრაზანა ცდილობდა გულ-გრილი შეხედულობა მიე-
ლო.

— მართლა? როგორი აღერსიანი ბრძანდებით, მაგრამ არ
ღირს, რომ შესწუხდეთ. მე მხოლოდ ცოტად ვერა ვარ კარ-
გად.

— რიკარდომაც ვგრე მითხრა, ის მთელი დამე თქვენთან
ყოფილა, მგონი.

კრაზანამ სიბრაზით ტუჩზე იკბინა.

— მე კარგადა ვგრძნობ ჩემს თავს. მადლობელი გახლა-
ვართ, მე არას ვსაჭიროებ.

— მაშ კარგი, მე გავალ მეორე ოთახში. თუ თქვენ მარ-
ტო გსურთ დარჩეთ. კარებს გაღებულს დავტოვებ, რომ თუ
საჭირო ვიქმნები, დამიძახოთ.

— გთხოვთ ნუ შესწუხდებით, მე არა მინდა-რა, თქვენ
ტყუილად დროს დაჰკარგავთ.

— გაანებეთ თავი მაგ სისულელეს, — უთხრა მკვახედ
მარტინმა. — როგორ თვალ-და-თვალ მატყუებთ, მე თვალე-
ბი არა მაქვს თუ? იწეკით თქვენთვის და დაიძინეთ თუ შეგიძ-
ლიანთ.

მარტინი გავიდა მეორე ოთახში, დასტოვა კარები ღია და
თითონაც დაჯდა წიგნით ხელში.

მალე მოესმა იმას, თუ როგორ შეშფოთებულად შეინძ-
რა ლოგინზე კრაზანა, მარტინმა წიგნი გვერდზე გადასდო და
ყური დაუგდო. ჩამოვარდა ცოტა ხნის სიჩუმე და შემდეგ მო-
ესმა ისეთი მოუსვენარი ტრიალი, შმუშნვა ლოგინზე და აღშ-
ფოთებული მძიმე სუნთქვა, თითქოს კბილებს უჭერს და ცდი-
ლობს კენესა არ ამოხდეს გულიდანაო. მარტინი შევიდა ისევ
ავადმყოფთან.

— რით მოგეხმაროთ, რივარესს?

კრახანამ პასუხი არ გასცა და მარტინი მივიდა საწოლთან. კრახანამ შეხედა შემოილილივით, მკედარსავით ჩამქრალის თვალებით და თავი დაუქნია.

— გინდათ დალიოთ ოპიუმი? რიკარდომ მითხრა დამე-
ლევინებია, თუ რომ ტკივილები მოგივლიდათ.

— არა, არ მინდა, გმადლობ, მინდა ცოტა კიდევ მო-
ვითმინო. მერე იქნებ უფრო გაძნელდეს.

მარტინმა მხრები შეიშმუშნა და ჩამოჯდა საწოლზე. მთე-
ლი ერთი საათი დასცქეროდა გაჩუმებული ავადმეოფს, შემდეგ
ადგა და მოიტანა ოპიუმი.

— რივარესს, ეგრე არ შეიძლება, თუ თქვენ შეგიძლიანთ
მაგის ატანა, მე ვერ შევიძლებ. მიიღეთ წამალი.

კრახანამ დალია წამალი ხმა-ამოუღებლივ, მერე გადაბრუნ-
და კედლისაკენ და დახუჭა თვალები. მარტინი ისევ დაჯდა და
ყურს უგდებდა იმის სუნთქვას, რომელიც თან და თან ღრმა
და ზომიერი შეიქმნა. კრახანა ისე იყო მოქანცული, რომ დიდ
ხანს იძინა. რამოდენისამე საათის განმავლობაში ის გაუნძრევლად
იწვა. მარტინი მალ-მალ მიდიოდა ხოლმე და დახედავდა. მთე-
ლი დღე იმასთან დაპყო და დასცქეროდა იმის გაშეშებულ სა-
ხეს, რომელსაც ნიშანი სიცოცხლისა აღარ ემჩნეოდა. იმისი
სახე ისეთი უფერული და უსიცოცხლო იყო, რომ მარტინი
უცეროდ საშინელმა შიშმა შეიპყრო, ვაი თუ ოპიუმის დალე-
ვინება მეტი მომივიდაო. გამრუდებული მარცხენა მკლავი კრა-
ხანას ქვეშაგებზე ედო და მარტინიმ ის ოდნავ ხელის შეხებითა
გაანძრია, რომ გაეღვიძებია იგი. ამდროს გახსნილი სახელოს
სამაჯური გადიწია და გამოჩნდა ხელიდან მოყოლებული
იდაყვამდის, ღრმა ქრილობის ხაზი.

— როგორ მდგომარეობაში უნდა ყოფილიყო ეგ ქრი-
ლობა, როცა ახალი და მოურჩენელი იქმნებოდა! — მოისმა რი-
კარდოს ოთახში ახლად შემოსულის ხმა.

— აა, თქვენც მოხვედით, დახედეთ, რიკარდო, განა შეიძლება, რომ ამას ამდენხანს ეძინოს? ათი საათის წინედ დავალეფინე წამალი და მას აქეთ ასე გაუნძრნვლად სძინავს. რიკარდო დაიხარა ავადმყოფისაკენ და ყური დაუგდო.

— ეს კარგად სუნთქავს: დიდხანს იმიტომ სძინავს, რომ მოღალუღია და ეს არც გასაკვირვია წუხანდელი ღამის შემდეგ. მაგრამ შეიძლება კი, რომ დილაშდის კიდევ მოუაროს. იმედია, აქ იქმნება ვინმე, რომ ყური უგდოს.

— დიალ, გალლი იქმნება. ის იწერება, რომ მოვა ათი საათისთვის.

— მალე შესრულდება ათიც. აგერ ეს იღვიძებს კიდევ უთხარით სახლის პატრონს, რომ სუფი მოუშადოს. წყნარად, წყნარად, რივარესს, ჩემთან რა საჭიროა ბრძოლა, მე ხომ ეპისკოპოსი არა ვარ.

კრაზანა წამოხტა ზეზე შეშინებულის სახით.

— ჩემი გამოსვლაა?—სიჩქარით იკითხა იმან ესპანურ ენაზე, —გაართეთ ერთ წუთს კიდევ საზოგადოება, მე. . . . ახ, მე თქვენ ვერც კი შეგამჩნიეთ, რიკარდო. კრაზანამ თავის გარშემო მიიხედ-მოიხედა და შუბლზე ხელი გადისვა, სრულიად გაბნეულმა. —მარტინ, თქვენ აქა ხართ? მე მეგონა, კიდევაც წახვედით. მე უთუოდ მეძინა.

— თქვენ გეძინათ, საარაკო მზითუნახავ ქალის მსგავსად — სრული ათი საათი და ეხლა კი სუბს მოგართმევენ, მიირთვით და ისევ დაიძინეთ.

— ათი საათი? მარტინი, იმედია, თქვენ სულ მუდამ ჩემს ოთახში არა ყოფილხართ.

— აქედან არ გავსულვარ. მე შევშინდი, ოპიუმის დაღევიანება მეტი ხომ არ მომივიდა-მეთქი.

კრაზანამ მიაპყრო მზაკვრული თვალები.

— აი, ეგ იქნებოდა თქვენთვის ბედნიერება! როგორ მშვიდობიანად ჩაივლიდნენ თქვენი კომიტეტის სხდომები. ან რა

ემშაკად გინდივართ თქვენ მე, რიკარდო? მომასვენეთ, თუ შეიძლებოდეს, მე მძაგს ექიმების თათებში ყოფნა.

— ჰო, კარგი, დალიეთ აი ეს და მოგასვენებთ. სრულიად თავს დაგანებებ, მხოლოდ ორი დღის შემდეგ შემოვალ და კარგად გავსინჯავ. ეხლა, მგონი, საძნელო არა არის-რა, უკეთა ხართ. თქვენ ეხლა მომაკვდავის ფერი აღარა გაქვთ.

— დიად, ეხლა ყოველისფერი კარგად იქნება, გმადლობთ. ეს ვილა არის—გალლი? მგონი ყველა გრაციები შეკრებილან დღეს ჩემთან.

— მოველ, რომ ამაღამ თქვენთან დავრჩე.

— სისულელეა, თქვენ მე არ მჭირდებით, წაბძანდით ყველანი სახლში, კიდევ რომ მომიაროს გულის ავადმყოფობამ, თქვენ ვერას მიშველით. ყოველთვის ხომ ოპიუმს ვერ დავლევ, ამის მიღება მხოლოდ ერთხელ შეიძლება.

— სამწუხაროდ, თქვენ მართალი ხართ.—უთხრა რიკარდომ.—მაგრამ ძნელია, რომ ეგ ბრძნული გარდაწყვეტილება შეასრულოს კაცმა.

— ნუ სწუხართ. რომ მდომებოდა მაგ გზაზე გავლა, დიდი ხანია ამას სისრულეში მოვიყვანდი.

— ყოველ შემთხვევაში, თქვენი მარტო დატოვება ეხლა შეუძლებელია,—უთხრა რიკარდომ,— გავიდეთ იქით ოთახში ერთ წუთს, გალლი, მე მოსალაპარაკებელი საქმე მაქვს თქვენთან. ძილი ნებისა, რივარესს, ხვალ კიდევ დაგხედავ. მარტინს უნდოდა გაჰყოლოდა იმათ და ამ დროს მოესმა წყნარი ხმა კრაზანასი; იმას ხელი გაეწოდებინა მარტინისათვის.

— გმადლობთ.—უთხრა იმან.

— რაებს ლაპარაკობთ, დაიძინეთ, ისა სჯობიან.

რიკარდოს წასვლის შემდეგ, მარტინი კიდევ რამოდენსამე წუთს დარჩა ოთახში და გალლის ემუსაიფებოდა. შემდეგ, როცა გავიდა სახლიდან, მოესმა, როგორ გაჩერდა ეტლი ბაღის

კარებთან და დაინახა ქალი ეტლიდან ჩამომავალი. ეს იყო ზიტტა, რომელიც ცხადია, დაბრუნებულიყო რომელისამე ბალიდან. მარტინმა სალამი მისცა და გზიდან ჩამოეცალა, თითონ შეუხვია ბნელ ბილიკისაკენ, რომელსაც მიჰყავდა პოჯიო იმპერალისაკენ. უეცრად გაიღო ბალის კარები და ჩქარის ნაბიჯით ზიტტა მიუახლოვდა მარტინს.

— მოითმინეთ ერთ წუთს, — უთხრა ზიტტამ..

მარტინი მობრუნდა, რომ შეჰგებებოდა მომავალს; ზიტტა შეჩერდა და შემდეგ ნელის ნაბიჯით წავიდა წინ. ერთ კუთხიდან იმათ ლიფლიფის შუქი დანათოდათ და მარტინმა გაარჩია, რომ ქალი იღვა თავ-დახრილი და თიოქოს რიდათიც შეშფოთებული, ან-და დარცხვენილი.

— რა მდგომარეობაში იმყოფება ის? — იკითხა ქალმა და თავი მალლა არ აუღია.

— დღეს ბევრად უკედ არის. დიდხანს ეძინა და ძალიან აღარ არის მოქანცული.

ზიტტას ისევ მიწაზე ჰქონდა თვალეები დაშტერებული.

— ძალიან ცუდად კი იყო?

— რამდენადაც კი შეიძლება. ცუდად იყოს აღამიანი.

— მე სწორედ ეგრე ვფიქრობდი. როცა ის შეახლოს არ მიკარებს, ეს იმის ნიშანია, რომ ძალიან ავად არის.

— ხშირად უვლის ეგ ავადმყოფობა?

— ხან ხშირად და ხან არა, ასე სულ სხვა-და-სხვა დროს. წარსულ წელს, შვეიცარიაში ის სრულებით კარგად იყო, მაგრამ ზამთარში, იმის წინად, მანამ ჩვენ ვენაში წავიდოდით, ძალიან ცუდად შეიქმნა და არ მიკარებდა მთელი დღეობით. ის ვერ იტანს ჩემს დასწრებას, როცა ავად არის.

ქალმა შეჰხედა მარტინს, საჩქაროდ ისევ დაბლა დაუშვა თვალეები და განაგრძო:

— ის როდესაც ჰგრძნობს, რომ უნდა ავადმყოფობამ მოუაროს, ყოველთვის სადმე მგზავნის, ან ბალში, ან კონცერტში და ან კიდევ რაიმე სხვა მომიზეზებით. ხანდახან ცალკე ოთახში ჩაიკეტება ხოლმე. მე ხშირად ვბრუნდები სახლში, ვზივარ ჩუმად კარების უკან. მაგრამ ის გაათორდება ხოლმე, როცა ამას შეიტყობს. ის მყეფარსაც შეუშვებდა თავის ოთახში, წუწკუნნი რომ გაეგონა, მხოლოდ მე კი არა. იმას მგონი მყეფარი უფრო უყვარს, ვიდრე მე. ქალის ხმაში შეურაცხყოფილი უნდობლობა ისმოდა.

— ეხლა კი, ვფიქრობ, რომ მალე კარგად გახდება.— მოფერების კილოთი უთხრა მარტინმა,— ექიმ რიკარდომ კარგად მოჰკიდა ხელი იმის ავადმყოფობას. იქნება, მოახერხოს, რომ სულაც ფეხზე წამოაყენოს. ყოველ შემთხვევაში, შესაძლოა, რომ ავადმყოფობის დროს წვალება შეესუბუქოთ. სხვა დროს თუ საჭირო იქმნეს, საჩქაროდ შეგვატყობინეთ. ის ნაკლებად დაიტანჯებოდა, რომ იმის ავადმყოფობა ცოტა უფრო ადრე გავვეგო. ძილი ნებისათ!

იმან გაუწოდა ხელი გამოსამშვიდებლად, მაგრამ ზიტტამ თავისი ხელი უკან დასწია.

— იმის სატრფოს თქვენ ხელს რად ჩამოართმევთ.

— როგორც გენებოთ.— უთხრა მარტინმა დარცხვენით. ქალმა ფეხი დაჰკრა მიწას:

— მე თქვენ მძულხართ,— შეჰყვირა იმან და გახურებულ ლითონსავით ანთებულ თვალებით შეხედა.— თქვენ მე ყველანი მეზიზღებით, თქვენ მოდიხართ იმასთან პოლიტიკაზე სალაპარაკოდ, ისიც გაძლევთ ნებას იმის სიახლოვეს იყოთ, ღამეებს უთევდეთ— ასმევდეთ წამლებს, და მე კი იმასაც ვერ ვბედავ, რომ კარებში შემოვიჭვრიტო. რა არის ის თქვენთვის? რა ნება გაქვთ, რომ მოდიხართ და მართმევთ მე იმას. მე თქვენ მეგჯერებით, მძულხართ, მძულხართ!— იმან დაი-

წყო ხმა-მალლა ტირილი, გაიქცა უკანვე, გავიდა ბალიდან და
იქვე ცხვირ-წინ მიუხედავად ბალის კარები.

— ღმერთო! — გაილაპარაკა მარტინიმ თავისთვის, როცა
ბილიკზე მისერიანობდა, — ამ ქალს მართლა უყვარს ის. საოცარ-
რი არ არის!

ნატალია დ. გიგაური

(შემდგომი იქნება)

რა მნიშვნელობა აქვს ისტორიაში პიროვნებას,
ანუ ადამიანის მოქმედებას?

ა. კანსანოვისა

(რუსულიდან)

1

მესამოცდაათე წლების მეორე ნახევარში კაბლიცმა დასტამბა წერილი: „ჭკუა და გრძნობა, როგორც ფაქტორები ზრთგნესისა“; ამ წერილში კაბლიცი სპენსერის ავტორიტეტით ამტკიცებდა, რომ გრძნობა უმაჯორეს როლს თამაშობს კაცობრიობის წინსვლაში, ხოლო ჭკუა კი მეორე ხარისხოვანს და თანაც ეს უკანასკნელი სრულიად ემორჩილება პირველსაო. კაბლიცის წინააღმდეგ გაილაშქრა ერთმა პატივცემულმა სოციოლოგმა, რომელმაც გაჰკიცხა ჭკუის ეგრე დამაქვეითებელი თეორია და, რასაკვირველია, სამართლიანადაც მოიქცა, როდესაც ჭკუას გამოესარჩლა, მაგრამ ბევრად უმჯობესი იქმნებოდა, რომ თვით კაბლიცის-მიერ წამოყენებულ საგნის დედააზრს არ შეჭხებოდა, და ეჩვენებინა, თუ რამდენად შეუძლებელი და შეუფერებელი იყო თვით ამ საგნის ამგვარად განხილვა. მართლაც „ფაქტორების“ თეორია თავის-თავადაც უსაფუძვლოა, რადგან ამ თეორიის მიმდევარნი გამოაცალკეებენ ხოლმე საზოგადო ცხოვრების სხვა-და-სხვა მხარეს და ამ მხარეს იღებენ, როგორც დამოუკიდებელ ძალას, რომელიც სხვა-და-სხვა მხრივ, მაგრამ არა ერთგვარი ძლიერებით მიაქანებს საზოგადოებრივ ადამიანს წარმატების გზაზე. ბევრად უფრო

უსაფუძვლო ხდება ეს თეორია იმ სახით, როგორც მას კაბლიციზმა მისცა. ამ მწერალმა გადაქმნა განსხვავებულ სოციოლოგიურ იპოსტასად არა რომელიმე მხარე საზოგადოებრივი კაცის მოქმედებისა, არამედ სხვა-და-სხვა მხარე ინდივიდუალური ცნობიერებისა. ეს, ჭეშმარიტად, აბსტრაქციის უკიდურესი საზღვარია და ამას იქით აღარ წაისვლება, რადგან, უეჭველად თავს ამოვყოფთ ნამდვილს უაზრობის სამეფოში. აი, სწორედ, პატივცემულს სოციოლოგს ამისთვის უნდა მიექცია, როგორც კაბლიციზის, ისე მისის მკითხველების ყურადღება. ასე რომ მოქცეულიყო და ეჩვენებინა, თუ როგორ აერია გზა-კვალი კაბლიციზის ისტორიის უმთავრესი „ფაქტორის“ ძებნაში, ცხადია, ფაქტორების კრიტიკაშიც ნაბიჯს წინ წასდგამდა და სარგებლობასაც მოგვიტანდა, მაგრამ პატივცემულმა სოციოლოგმა მოლოდინი ვერ გაგვიმართლა. ვერ გაგვიმართლა იმედი იმიტომ, რომ მიმდევარია „ფაქტორების“ თეორიისა, იმ განსხვავებით, რომ კაბლიციზზე მომეტებულადა სწამს ეკლექტიზმი, რის გამოც ყველა „ფაქტორს“ ერთგვარს მნიშვნელობას აძლევს. ეკლექტიური თვისება მისი ნიჭისა ცხადად გამოიხატა შემდეგში, როცა ვაილაშქრა დიალექტიური მატერიალიზმის წინააღმდეგ. მისის ფიქრით დიალექტიურმა მატერიალიზმმა სრულიად გააქარწყლა პიროვნების მნიშვნელობა ისტორიაში და ეკონომიურს ფაქტორს უმსხვერპლა ყველა სხვა ფაქტორები. პატივცემულს სოციოლოგს აზრადაც არ მოსვლია, რომ „ფაქტორების“ თეორია სხვაა და დიალექტიური მატერიალიზმი სხვა. ამ სწავლა-მოდღერებაში კვიეტიზმის გამართლება შეუძლიან დაინახოს მხოლოდ მას, ვინც სრულიად მოკლებულია ლოდიკურს აზროვნებას. უნდა კი შევნიშნოთ, რომ პატივცემულ სოციოლოგის ასეთს შეცდომაში არავითარი თავისებურობა არ არის. ასეთი შეცდომა წინადაც ბევრს მოსვლია და ახლაც არ არის იშვიათი.

მატერიალისტებს ჯერ კიდევ შემუშავებული არა ჰქონდათ დიალექტიური შეხედულობა ისტორიისა და ბუნებაზე, როდესაც მათ ბრალსა სდებდნენ, — კვიეტიზმს ეტანებოთ.

შორს რომ არ წავიდეთ, მოვავონებთ მკითხველებს, ინგლისის ცნობილ მეცნიერთა პრისტლის და პრაისის შორის ატეხილ კამათსა. პრისტლის მოძღვრება რომ გაარჩია, პრაისი, სხვათა შორის ამტკიცებდა, რომ მატერიალიზმი, როგორც მოძღვრება, „თავისუფლების“ შემეცნებას არ ეთანხმებაო და უარ-ჰყოფს სრულიად კაცის თვითმოქმედებასო. პასუხად პრისტლიმ ცხოვრებასა და ცხოვრების გამოცდილებაზე მიუთითა: „ჩემზე როდი მოგახსენებო, ამბობს პრისტლი, „თუმცა ცხოველთა შორის ვერაფერ ჩამთვლის ყველაზე უმოძრაო და უსიცოცხლო არსებადაო.“ მე თქვენა გკითხავთ, ვისში მოიპოვება მეტი აზროვნების ენერჯია, მეტი თვით-მოქმედება, ძალა და სიმტკიცე უდიდესი საგნის მისალწევად, თუ არ მათ შორის, რომელთაც სწამთ აუცილებელობის სწავლა-მოძღვრება“. როცა ამ სიტყვებს ამბობდა, პრისტლის სახეში ჰქონდა დემოკრატიულ სარწმუნოების სექტა. ნამდვილად არ ვიცით, მართლა აგეთი მომქმედი იყო ეს სექტა, როგორც მისი მიმდევარი პრისტლი ჰფიქრობდა, თუ არა, მაგრამ ამას არცა აქვს ჩვენთვის მნიშვნელობა. ყოველს ექვს გარეშეა ის აზრი, რომ მატერიალისტური შეხედულობა ადამიანის ნებაზე მშვენივრად თასვდება ენერჯიულ-პრაქტიკულ მოქმედებასთან. ლანსონი ამბობს; ყველას თეორია, რომელიც გადამეტებული მოთხოვნილებით მიმართავდა ადამიანის ნებას, პრინციპიალურად ნების უძლურებას ამტკიცებდაო; უარ-ჰყოფდა თავისუფლებას და ქვეყანას ფატალიზმს უმონებდაო. ლანსონი სცდება, როცა ჰფიქრობს, რომ ნების თავისუფლების ყოველ უარყოფას ფატალიზმამდის მივყევართ; მაგრამ ამ შეკდომამ არ შეუშალა ხელი აღენიშნა ფრიად საინტერესო ისტორიული ფაქტი. მართლაც ისტორია ჰმოწმობს, რომ ფატალიზმი არა თუ ხელს არ უშლიდა ენერჯიულ-პრაქტიკულს მოქმედებას, პირიქით ზოგიერთ ისტორიულ ხანაში ასეთი მოქმედების მიუჭიდებელი ფსახლო-გაურა საფუძველი იყო. დასამტკიცებლად დავასახელოთ პურიტანები, რომლებმაც მე-17-ტე საუკუნეში ყველა ინგლისის დასებს გადააქარბეს თვისის ენერჯიით. თუნდა ავიღოთ, მაგა-

ლითად, მაჰმადის მიმდევარნი, რომელთაც სულ მცირე ხანში დაიმორჩილეს ვეებერთელა მიწა-წყალი ინდოეთიდან დაწყებული ესპანამდის. მეტად სცდება ვინცა ჰფიქრობს, ვითომ საკმარისია დაერწმუნდეთ—ამბავი აუცილებელიაო, რომ მაშინათვე პსიხოლოგიურად მოგვესპოს სურვილი ხელი შევეწყოთ, ან წინააღმდეგეთ ამ ამბავსა.

აქ ყველაფერი იმაზე არის დამოკიდებული, ჩემი საკუთარი მოქმედება არის თუ არა საჭირო რგოლი აუცილებელ ამბავთა ჯაჭვისა. თუ საჭიროა, მაშინ ნაკლებად ვყოყმანობ და უფრო გაბედვით ვმოქმედობ. ან რაა გასაკვირველი, როცა რომელიმე ადამიანი თავის მოქმედებას სთვლის აუცილებელ ამბავთა ჯაჭვის აუცილებელ რგოლად? ეს, სხვათა შორის, იმასა ჰნიშნავს, რომ თუ ჩემი ნება თავისუფალი არ არის, მაშ არც შემძლიან უმოქმედოდ გაჩერება და ეს ნების უთავისუფლობა ჩემს ცნობიერებაში გამოიხატება ისე, რომ მე არ შემიძლიან ვიმოქმედო სხვანაირად, თუ ან ასე, რაგანც ვიმოქმედებ. ეს სწორედ ის პსიხოლოგიური ვითარებაა, რომელიც გამოიხატება ლიუტერის შესანიშნავის სიტყვებით: „hiez stehe ich, ich kann nicht anders“, და რომლის წყალობით ადამიანი დაუცხრომელ ენერჯიას იჩენს და განსაცვიფრებელ ღვაწლით იმოსება. ასეთი სულის ვითარება უცხოა ჰამლეტისათვის და ამიტომაც ჰამლეტს მარტო წუწუნნი შეეძლო და ვერც ვერასოდეს ვერ შეურიგდებოდა იმ ფილოსოფიას, რომელმაც აღიარა, რომ თავისუფლება შეგნებული აუცილებლობა არისო. ფიხტემ სამართლიანადა სთქვა: როგორც ადამიანიო, ისეთი ფილოსოფიაო.

II

შტამმლერმა გამოსთქვა აზრი, ვითომც ერთს დასავლეთ ევროპის სოციალ-პოლიტიკურს სწავლა-მოძღვრებაში გადაუწყვეტელი წინააღმდეგობა მოიპოვებო. ზოგმა ეს შენიშვნა სერიოზულად მიიღო. აქ ჩვენ სახეში გვაქვს ცნობილი მა-

გალითი მთვარის დაბნელებისა. ნამდვილად კი ეს მაგალითი დიდის სისულელის მეტს არას წარმოადგენს. განა შესაძლებელია ადამიანის მოქმედება იგულისხმებოდეს იმ პირობების რიცხვში, რომლის შეხამება მიუცილებელია მთვარის დაბნელებისათვის? რასაკვირველია, რომ შეუძლებელია! ამიტომაც შეგვიძლიან ვსთქვათ, რომ მთვარის დაბნელების ხელის შემწყობი დასი შეიძლებოდა მარტო საგიჟეთში აღმოცენებულიყო. კიდევ რომ ჰქონდეს ადამიანის მოქმედებას რაიმე მნიშვნელობა მთვარის დაბნელებაში, მაინც მთვარის დაბნელების დასს არ მიემხრობოდა არცერთი იმათგანი, ვისაც, თუმცა სურვილი აქვს მთვარის დაბნელების ნახვისა, მაგრამ ამავე დროს დარწმუნებულია, რომ მთვარე იმის დაუხმარებლად დაბნელდება. ამ შემთხვევაში მათი „კვიეტიზმი“ გამოიხატებოდა მარტო იმითი, რომ თავი მოაშორეს უსარგებლო მოქმედებას; ამნაირ კვიეტიზმს არავითარი საერთო არ ექნებოდა ნამდვილ კვიეტიზმთან. მთვარის დაბნელების მაგალითი უაზრობას რომ არ წარმოადგენდეს, საჭიროა მისი სრულიად შეცვლა. უნდა წარმოვიდგინოთ, რომ მთვარეს მინიჭებული აქვს შეგება-ცნობიერობა და ის მდგომარეობა ცის სივრცეში, რომლის მეოხებით ბნელდება, მიაჩნია მთვარეს თვისი ნების გამოხატვის ნაყოფად. ისიც უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ასეთის მდგომარეობით მთვარე სიამოვნებს და არამც თუ სიამოვნებს, საჭიროცაა ზნეობრივი სიმშვიდისათვის. ამიტომაც მთვარე სულიმის ცდაში უნდა იყვეს, რომ არ დაჰკარგოს ასეთი მდგომარეობა. უკეთუ წარმოვიდგენთ ზემოდ ნათქვამს, ჩვენ თავსვე უნდა დავეკითხოთ: რას იგრძნობდა მთვარე, უკეთუ მიხვდებოდა, რომ ნება და მისწრაფება კი არ გამოხატავს მისს მოძრაობას ცის სივრცეში, პირიქით მოძრაობა გამოხატავს მის ნებას და მისწრაფებას. შტამმლერის აზრით, მთვარეს ეს რომ შეეგნო, ძალ-ღონე მოესპობოდა, თუ როგორმე თავს არ დააღწევდა რაიმე ლოდიკურის წინააღმდეგობის შემწეობით. მაგრამ ასეთს მოსაზრებას არავითარი ლოდიკური საფუძველი არა აქვს. პირიქით, შესაძლო იყო ასეთს აღმოჩენას მთვარე ცუდ

გუნებაზე დაეყენებინა, ზნეობრივად უკმაყოფილო გაეხადა და გახდომოდა ფორმალურ საფუძვლად განხეთქილებისა „იდეალებსა“ და მექანიურ სინამდვილეს შორის. მაგრამ რადგანაც ჩვენ ვფიქრობთ, რომ მთელი ფსიხიკა მთვარისა გამოწვეულია მოძრაობით, ამისათვის თვით მოძრაობაში უნდა ვეძებოთ ჭეშმარიტი მიზეზი მთავარის უკმაყოფილებისა. საქმეს თუ ყურადღებით მოვეყიდეებით, შესაძლებელია შემდეგი აღმოჩენილიყო: როცა მთვარე იმყოფება აპოგეიაში, ნაღვლობს, რომ მისი ნება თავისუფალი არ არის. პერიგეიაში კი ესევე მდგომარეობა შეადგენს მისთვის ახალს წყაროს ზნეობრივი ნეტარებისა და ზნეობისა. შეიძლება წინააღმდეგიც მომხდარიყო. შეიძლება აღმოჩენილიყო, რომ პერიგეიაში კი არა, აპოგეიაში ახერხებს მთვარე შეუთანხმოს თავისუფლება აუცილებლობას. როგორც უნდა იყოს, ადვილი წარმოსადგენია, რომ აუცილებლობა და ენერგიული მოქმედება ცხოვრებაში ერთიერთმანეთს ხელს არ უშლის. სხვა არა იყოს-რა, ისტორიაა იმისი მოწამე. ის ადამიანნი, ვინც უარსა ჰყოფდნენ და ამბობდნენ — ნება თავისუფალი არისო, ხშირად სჭარბობდნენ თავიანთ თანამედროვეთ-საკუთარის ნების ძლიერებით და დიდათაც აფასებდნენ ამ თვისებას. ასეთი მაგალითები მრავლად მოიპოვება ისტორიაში და ყველასაგან ცნობილია. მათი დაეიწყება, როგორც ვითომ შტამლერი იფიწყებს, მხოლოდ მაშინ შეიძლება, როცა სურვილი გაქვს განძახ აარიდო თვალი ისტორიულ სინამდვილეს და არ გინდა დაინახო ისე, როგორაც არის. ესეთი განზრახვა მეტად ემჩნევა, მაგალითად, რუსეთის სუბიექტივისტებს და ზოგიერთ გერმანელ ფილისტერებს, მაგრამ ფილისტერები და სუბიექტივისტები ხომ „ადამიანები“ არ არიან, ისინი უბრალო აჩრდილნი არიან, როგორც იტყოდა მათ შესახებ ბელინსკი.

განვიხილოთ გულდასმით ის შემთხვევა, როდესაც ადამიანს თავისი საკუთარი აწყო, წარსული და მერმისი მოქმედება ისე მიაჩნია, რომ აუცილებლად უნდა მომხდარიყო. ჩვენ ვიცით, რომ ამ შემთხვევაში ადამიანი იჩენს თითქმის სტიქიონურ ნების ძალას და მტვრად აქცევს ყოველ დაბრკოლებას,

რომელიც კი გზაზე გადაეღობება სხვა-და-სხვა ჰამლეტების წყალობით, უკეთეს თავისი თავი ღვთისაგან მოვლენილად მიიჩნია, როგორც მაჰმადს, ან აუცილებელ ბედისაგან რჩეულად, როგორც ნაპოლეონს, ან-და კიდევ უძლიერეს ისტორიულ მოძრაობის ძალის გამომხატველად, როგორც ზოგიერთ მეცხრამეტე საუკუნის მოღვაწეთ. ეს მაგალითი სულ სხვა მხრივ გვანტერებს და აი რა მხრივ: როცა დავრწმუნდი, რომ ჩემი ნება თავისუფლებას მოკლებულია, როცა მიეხვდი, რომ ჩემთვის აუცილებელია ისე ვიმოქმედო, როგორცა ვიმოქმედობ და სხვანაირად მოქმედება არ შემძლიან, როდესაც აღნიშნული მოქმედება იმავე დროს ჩემთვის უფრო სასურველია, ვინემ სხვა შესაძლებელი მოქმედება, მაშინ აუცილებლობა და თავისუფლება ჩემს წარმოდგენაში ერთი და იგივეა. მაშინ შემძლიან ვსაქვა, — არა ვარ თავისუფალი იმ აზრით, რომ არ შემძლიან დავარდვიო ერთიდაიგივეობა თავისუფლებისა და აუცილებლობისა. არ შემძლიან ერთი მეორეს წინ დავუყენო, არ შემძლიან შევიწროება ვიგრძნო აუცილებლობისაგან. მაგრამ იმასაც ნუ დავივიწყებთ, რომ ასეთი უქონლობა თავისუფლებისა მოასწავებს სრულს თავისუფლებას.

ზომიერი ამბობს, რომ თავისუფლება ყოველთვის არის თავისუფლება რაიმე შევიწროებისაგან. თუ თავისუფლება ისე არ ესმით, როგორც წინააღმდეგობა შევიწროებისა, მაშინ თავისუფლებას აზრი არა აქვს. ეს, რასაკვირველია, ასეა, მაგრამ ამ საანბანო ჭეშმარიტებით შეუძლებელია დაირღვეს ის აზრი, რომ თავისუფლება შეგნებულ ანუ შემეცნებულ აუცილებლობაა და რომელიც შეადგენს ფილოსოფიურ აზროვნების ერთ გენიოსურ აღმოჩენას. ზომილის განმარტება შეეხება თავისუფლებას მარტო გარეგან შევიწროებისაგან. ვიდრე საუბარი ასეთ შევიწროებაზე გვაქვს, თავისუფლების გათანასწორობა აუცილებლობასთან მეტად სასაცილო გამოვა. ჩანს სთავისუფლებას მოკლებულია, ვისაცა ჰსურს ამოგაცალოს ჯიბიდან ცხვირსახოცი, და კი ვერ მოახერხა დაეძლია თქვენი წინააღმდეგობა. გარდა თავისუფლების ამ ელემენტარული განმარტებისა

არის მეორე, ბევრად უფრო ღრმა განმარტება. ეს განმარტება-შემეცნება სრულიად არ არსებობს იმათთვის, ვინც მოკლებულია ფილოსოფიურს აზროვნებას. ისინი კი, ვისაც აქვს ნიჭი ასეთი აზროვნებისა, მიაღწევენ ამ შემეცნებას მხოლოდ მაშინ, როცა დუალიზმს თავს დააღწევენ და შეიგნებენ, რომ სუბიექტისა და ობიექტის შორის არ არსებობს ის უფსკრული, როგორც დუალისტებს ჰგონიათ.

რუსეთის სუბიექტივისტთა თავის უტოპიურ იდეალებს ჩვენს კაპიტალისტურ სისამდვილეს უპირდაპირებს და ამას იქით აღარ მიდის. სუბიექტივისტები ჩაიფლნენ **დუალისტების** კაობში. ეგრედ წოდებული, რუსეთის „მოწაფის“ იდეალები გაცილებით უფრო ნაკლებ მოგაგონებს კაპიტალისტურ სისამდვილეს, ვიდრე სუბიექტივისტის იდეალები. მიუხედავად ამისა, „მოწაფე“ იპოვა შემაერთებელი ხიდი იდეალის სისამდვილესთან და იგი ამაღლდა **მანაშაძის**. მისი აზრით კაპიტალიზმი თავისი საკუთარს განვითარების მსვლელობით თავის თავსვე უარჰყოფს და განახორციელებს არა მარტო რუსის „მოწაფის“ იდეალს, არამედ სხვისასაც. ეს ისტორიული **აუცილებლობაა**. ის, „მოწაფე“, ამ აუცილებლობის ერთი იარაღთაგანია და არც შეუძლიან არ იყოს ამ იარაღად, როგორც თავისი საზოგადოებრივი მდგომარეობით, ისე თავისი ბუნებრივი და ზნეობრივი ხასიათით, რომელიც შეჰქმნა. ამ მდგომარეობამ. ეგეც ერთი **მხარეა აუცილებლობისა**, მაგრამ, რადგან მისმა საზოგადოებრივმა მდგომარეობამ შეუძლებს მას ასეთი და არა სხვანაირი ხასიათი, ის ხდება არა მარტო აუცილებლობის იარაღად, არა თუ არ შეუძლიან არ გახდეს ასეთ იარაღად, პირიქით, **მეტად ჭსურს და ანც შეუძლიან ან ინდამოს** აუცილებლობის იარაღობა. ეს მხარე თავისუფლებასა, თავისუფლებისა, რომელიც აღმოაცენა აუცილებლობამ, ანუ, უკედ რომ ვსთქვათ, ეს თავისუფლებაა გადაქმნილი აუცილებლობად. ეს აუცილებლობაა მხოლოდ თავისუფლების სახით. ასეთი თავისუფლება თავისუფლებაა რაიმე შევიწროებისაგან; ასეთი თავისუფლებაა წინააღმდეგია რაიმე

შევიწროებისა: ღრმა განმარტება კი არ უარჰყოფს სუბუქ განმარტებას, არამედ შეაესებს და თავის შინაარსში ითავსებს. რა შევიწროებაზე შეიძლება იყოს ლაპარაკი ამ შემთხვევაში? ცხადია, იმ ზნეობრივ შევიწროების შესახებ, რომელიც ასუსტებს ენერგიას ადამიანისას, ვისაც ჯერ თავი არ დაუდწევია დუალიზმისაგან, იმ შევიწროების შესახებ, რომელიც სტანჯავს ადამიანს, უკეთუ ვერ მოუხერხებია ხიდი გადასდოს სინამდვილესა და იდეალებს შორის არსებულ უფსკრულზე. ვიდრე პიროვნებას ჯერ-ჯერობით არ მოუპოვებია ასეთი თავისუფლება ფილოსოფიურის აზროვნების წყალობით, ის კიდევ არ ეკუთვნის თავის თავს და თავის ზნეობრივი ხარკით სამარცხვინო ხარკს აძლევს მის მოწინააღმდეგე გარეგან აუცილებლობას. მაგრამ, სამაგიეროდ იგივე პირობა იბადება ახალის, მისგან უცნობის ცხოვრებისათვის; როგორც კი მოიშორებს შევიწროების უღელს, მაშინ თავისუფალი მოღვაწეობა გარდაიქცევა აუცილებლობის შეგნებულ და თავისუფალ გამომხატველად. მაშინ ასეთი მოღვაწე შეიქმნება დიდებულ საზოგადოებრივ ძალად და ვერა-რა შეუშლის ხელს, რომ „ცბიერ უსამართლობას დაეცეს ვითა ღვთის რისხვა“.

III

მაშ, აგრე, მხოლოდ ამბავის აუცილებლობის სრული შეგნება გააძლიერებს ენერგიას იმ კაცისას, რომელსაც ჰსურს ხელი შეუწყოს ამ ამბავსა. თუ ასეთი ადამიანი, შეიგნებს რა ამბავის აუცილებლობას, მაინც გულზე ხელს დაიკრეფს, არ გაინძრევა, ამითი დაგვიმტკიცებს თავისს უეცილობას ანგარიშიში. მართლაც, ვსთქვათ, რომ ამბავი A უთუოდ უნდა დადგეს, თუ იქნება S პირობები. თქვენ დამიმტკიცეთ, რომ ამ S პირობების ჯამის ნაწილი უკვე არის და ზოგიც იქნება t დროს. რა დავრწმუნდი ამაში, მე, ამ A ამბავის თანამგრძნობი, გავუიძახი: „რა კარგია, რა კარგი“ და თან გავგორდები დასაძინებლად და ვიგორებ იმ თქვენგან ნაწინასწარმეტყველებ სა-

სიხარულო ამბავის მოლოდინში. რა გამოვა აქედან! აი რა: თქვენის ანგარიშით S პირობებში, რომელიც საჭირო იყო ამ A ამბავის დადგომისათვის, შედიოდა ჩემი მოქმედება-ცა. ვსთქვათ ჩემი მოქმედება უდრის a -ს; რადგან თავი ძილს მივეცი, A ამბავის ხელის შემწყობი პირობები x წამში იქნება $S-a$ და არა S , რაიცა სცელის საქმის მდგომარეობას. შეიძლება ჩემი ადგილი ვინმემ დაიჭიროს, შეიძლება არც მას უნდოდა მიეღო მონაწილეობა ამ საქმეში, მაგრამ ჩემი აპატიის მაგალითმა შეაძრწუნა; ამ შემთხვევაში a ძალის ადგილს დაიჭერს ძალა b და თუ a უდრის b -ს ($a=b$), მაშინ A ამბავის შემქნელი პირობები S ხელთ გვექნება და ამბავი A დადგება. თუ ჩემი აპატიის მაგალითი არავის ააღელვებს იმდენად, რომ ჩემი ადგილი დაიჭიროს, მაშინ A ამბავის შემადგენელი პირობები დარჩება $S-a$, რის გამო საქმის გარემოება ნაკლებ ხელის შემწყობი იქნება მისთვის. თუ ჩემი ძალა ისე მცირეა, რომ ნოლს უდრის, მაშინ ცვლილება შეუძენველი იქნება და A ამბავი მანც დადგება თითქმის იმავე x წამში. თუ ჩემი ძალა ნოლს არ წარმოადგენს, თუ მე მოხერხებული და ნიჭიერი მუშაკი ვარ, მაშინ აღარ იქნება სავესებით S -ს პირობები და A ამბავი დადგება ან უფრო გვიან, ან ისე სრულიად არა, როგორც მოველოდით. ეს ცხადია და თუ მე ვერ ვამიგია და მანც ვფიქრობ, S -ს პირობები მანც S იქნება ჩემი ლალატის შემდეგაც, ეს მარტო მისთვის, რომ ანგარიში არ ვიცი. განა მარტო მე არ ვიცი ანგარიში? თქვენ, რომელმაც მიწინასწარმეტყველეთ, რომ S პირობები უსათუოდ იქნება x წამში, ვერ მიხვდით წინ-და-წინ, რომ თქვენთან ბაასის შემდეგ მაშინათვე დავიძინებდი; თქვენ დარწმუნებული იყავით, რომ მე ბოლომდის კარგ მუშად დავრჩებოდი; გამოდის, რომ სუსტი ძალა მეტად საიმედო ძალად მიგიღიათ. მაშასადამე, თქვენც ცუდად გიანგარიშნიათ. ახლა წარმოვიდგინოთ, რომ არაფერი შეცდომა არ მოგსვლიათ, ყველაფერი წინდაწინ მოისახრეთ. მაშინ თქვენი ანგარიში ასეთ სახეს მიიღებს: თქვენ ამბობთ, რომ x წამში

ს პირობები უთუოდ იქმნება. ამ პირობების ჯამში შედის **როგორც უაჩეოფითი** რაოდენობა, ჩემი ლალატიც; აქვე შედის, **როგორც დადებითი რაოდენობა**, ის გამამხნეველებელი მოქმედება, რომელსაც იწვევს სულით ძლიერ ადამიანში რწმენა, რომ მისი იდეალი და მისწრაფება სუბიექტივური გამოხატეაობიექტივური აუცილებლობისა. ამ შემთხვევაში, S—პირობები ნამდვილად იქმნება აღნიშნულ დროს და A ამბავიც დადგება. მგონი ეს ცხადია, მაშ რად შევკრთი იმ აზრის გამო, რომ ამბავი A აუცილებელია? რად მომეჩვენა, რომ ეს აუცილებლობა უბედურებას მაყენებს? რად დამავიწყდა მსჯელობის დროს სულ უბრალო არითმეტიკული კანონები? აღბად იმიტომ, რომ ბავშვობიდანვე მქონდა შეხარცებული მისწრაფება უმოქმედობისადმი და თქვენთან ბაასი შეიქმნა წვეთად, რომელმაც ყელთამდის გაალიცლიცა ამ სასიქადულო მისწრაფებით აღსავსე ფიალა. ეს იყო და ეს. **აუცდლებლობის შეგნება გახდა მიზნად ჩემის ზნეობრივის სიმბუნასა და უგარგასობის გამოჩენისა.** ნება არა გვაქვს სიძაბუნის მიზეზად აუცილებლობის შეგნება მივიღოთ. მიზეზი შეგნებაში კი არ არის, თვით ჩემის აღზრდის პირობებშია. მაშ, არითმეტიკა მეტად პატივისაცემი და სასარგებლო მეცნიერება ყოფილა, რომლის კანონებიც არ უნდა დაივიწყონ ფილოსოფოსებმა და სწორედ რომ სთქვას კაცმა, ყველაზე მეტად ფილოსოფოსებმა.

როგორ იმოქმედებს აუცილებლობის შეგნება იმ დიდბუნებოვან კაცზე, რომელიც არ თანაუგრძნობს ამბავსა და ეწინააღმდეგება მის დადგომას! ადვილად შესაძლებელია, რომ ასეთი შეგნება დაასუსტებს წინააღმდეგობის ენერჯიას. მაგრამ მოწინააღმდეგენი აღნიშნულ ამბავისა როდისა რწმუნდებიან აუცილებლობაში? როდესაც ამ ამბავის ხელის შემწყობი პირობები გამრავლდება და ძლიერდება. მოწინააღმდეგეთა შეგნება, რომ აღნიშნული ამბავი აუცილებელია და მათი ენერჯიის დასუსტება ამ მოვლენის დადგომის ხელის შემწყობელ პირობად უნდა ჩაითვალოს. ეს გარემოებაც თავის მხრივ ხელის შემწყობ პირობად უნდა ჩაითვალოს, მაგრამ ენერჯია წინააღმდე-

გობისა ყველა მოწინააღმდეგეს არ შეუსუსტდება. ზოგის ენერჯია იზრდება და განწინააღმდეგება იქცევა, როცა რწმუნდება, რომ ამბავი აუცილებელია. საზოგადოდ ისტორია და კერძოდ რუსეთისა არა ერთ მაგალითს წარმოადგენს ამგვარი ენერჯიისას. იმედი მაქვს ჩემს დაუხმარებლადაც გაიხსენებს მკითხველი საკმაო მაგალითებს.

ბ-ნი კარევი, რასაკვირველია, ჩვენი შეხედულობის მოზიარე არ არის შესახებ თავისუფლებისა და აუცილებლობისა, არც მოსწონს ჩვენი ტრფიალი დიდბუნებოვან ადამიანისადმი, მაგრამ მაინც სასიამოვნოადა რჩება ჩვენი აზრი, რომ ადამიანს შეუძლიან გახდეს დიდებულ საზოგადოებრივ ძალად. პატივცემული პროფესორი სიხარულით იტყვის; „მეც ყოველთვის ვამბობდი მაგასაო“. ესეც მართალია, ბ. კარევი და სუბიექტივისტები ყოველთვის აძლევდნენ ადამიანს, მის ძალას და ენერჯიას საკმაო მნიშვნელობას ისტორიაში, იყო დრო, როდესაც ასეთი მოძღვრება დიდ თანაგრძობას იწვევდა მოწინავე ახალგაზღობაში. გასაკვირველიც არ არის. ახალგაზღობა ისწრაფოდა ქვეყნისათვის გაეწია კეთილშობილური შრომა და ამიტომაც ბუნებრივ მოვლენად უნდა ჩავთვალოთ, რომ მალე აყენებდა პირადი ინიციატივის მნიშვნელობას. ეს თუმცა ასეა, მაგრამ სუბიექტივისტებმა ვერ მოახერხეს ამ საგნის არა თუ გარდაწყვეტა, არამედ რიგიანად გამორკვევაც. საზოგადო ისტორიულ მოძრაობის განხილვას წინ დაუყენეს „კრიტიკულად მოაზრე კაცი“ მოღვაწეობა და ამგვარად თითქო ახალის ფაქტორების თეორია შექმნეს: კრიტიკულად მოაზრე კაცი აღნიშნული მოძრაობის ერთ ფაქტორად გარდაიქცა, ხოლო მეორე ფაქტორად თვით ამ მოძრაობის კანონები. ამგვარად, ასეთმა სწავლა-მოძღვრებამ დიდი სისულელე დაჰბადა. დაკმაყოფილება ამ სწავლა-მოძღვრებით შეიძლებოდა მხოლოდ იმ დრომდის, ვიდრე მომქმედი კაცი ყურადღებას აქცევდა მხოლოდ ყოველდღიურ პრაქტიკულ საგანსა, რის გამოც მოცალეობა არა ჰქონდა ფილოსოფიური სჯა-ბაასისათვის. ხოლო მეორეხმოდდაათეწლებში, მყუდროება ჩამოვარდა და თავისუფალი დროც მიეცათ

ფილოსოფიურ აზროვნებისათვის იმათ, ვისაც კი ჰქონდა უნარი ასეთი აზროვნებისა.

სწორედ ამ დროს სუბიექტივისტების მოძღვრებამ იწყო რღვევა და თიანქმის სულ დაიფლითა, ასე რომ არაფითარი შეკე- თება არ შეელოდა. მოაზრე ადამიანებმა ზედი-ზედ უარ- ჰყვეს სუბიექტივიზმი, როგორც სრულიად უვარგისი მოძღე- რება.

როგორც ყოველთვის მოხდება ხოლმე, ამ შემთხვევაშიაც სუბიექტივიზმის წინააღმდეგმა რეაქციამ ზოგი მოწინააღმდეგე მეორე უკიდურესობაში ჩააგდო. თუ ზოგიერთი სუბიექტივის- ტები, რაც შეიძლება, დიდ როლს უთმობდნენ კაცის „პიროვ- ნებას“ ისტორიაში და არა სწამდათ, რომ ისტორიული მსვლე- ლობა კაცობრიობისა ემორჩილება კანონებს, სამაგიეროდ მო- წინააღმდეგენი სცდილობდნენ მკაფიოდ აღენიშნათ, რომ ისტო- რიული მოძრაობა ემორჩილება კანონებს და ამავე დროს ივი- წყებდნენ, რომ ისტორიას ადამიანი ქქმნის და ამიტომ არ შეიძლება რამ კაცის მოქმედებას არა ქქონდეს მნიშვნელობა. თეორიულად ასეთი უკიდურესობა იმდენადვე შეუწყნარებე- ლია, რამდენადაც შეუწყნარებელია გატაცებულ სუბიექტივის- ტების უკიდურესობა. ტყვისი რომ ანტიტყვის უმსხვერპლო, ისევე უსაფუძვლო იქნება, როგორც ტყვისის გამო ანტიტყ- ზის დავიწყება. სწორი თვალხედვითი ისარი მაშინ იქნება ნაპოვ- ნი, როცა ჩვენ შევიძლებთ სინტეზში შევავერთოთ ტყვისში და ანტიტყვისში მოთავსებული ჰემზარიტება.

14

დიდი ხანია ეს საგანი გვინტერესებს ჩვენა. დიდი ხანია გვსურდა მოგვეკიდა მისთვის ხელი და მიგვექცია მკითხველის ყურადღება, მაგრამ ვშიშობდით, ვაი თუ ჩვენმა მკითხველებმა უკვე გამოირკვიეს საგანი და ჩვენი შრომაც დაგვიანებული გამოდგესო, მაგრამ ახლა ამის შიში აღარა გვაქვს, რადგან გერმანელმა ისტორიკოსებმა გვიხსნეს ამ გაჭირვებისაგან. უკა-

ნასკნელი წლის განმავლობაში გერმანელ ისტორიკოსებს ცხარე კამათი ჰქონდათ დიდებული ადამიანების მნიშვნელობის შესახებ ისტორიაში. ზოგნი ჰფიქრობენ, რომ პოლიტიკური მოღვაწეობა დიდებულებოვან კაცთა ისტორიულ განვითარების უმთავრესს, თითქმის ერთადერთ ღერძს წარმოადგენსო. ზოგნი კი ასეთს აზრს ცალმხრივ აზრად სთვლიდნენ და ამტკიცებდნენ, რომ ისტორიის მეცნიერებას მხედველობაში უნდა ჰქონდეს არა მარტო შესანიშნავ კაცთა მოღვაწეობა, არა მარტო საპოლიტიკო ისტორია, არამედ საერთოდ მთელი ისტორიული ცხოვრება. ამ უკანასკნელი მიმარ თულების წარმომადგენლად გამოვიდა კარლოს ლამპრეხტი, ავტორი „გერმანიის ერის ისტორიისა“. მოწინააღმდეგენი ბრალსა სდებდნენ ლამპრეხტსა — კოლლექტივისტი და მატერიალისტი ხარო, და სათქმელადაც კი საშინელია — „სოციალ-დემოკრატიულ ატტენისტებსაც“ კი შეადარეს. როცა ჩვენ ლამპრეხტის აზრი გავიცანით, დავრწმუნდით, რომ მეცნიერს მოწინააღმდეგებმა ტყუილ-უბრალო ბრალი დასდეს. ამავე დროს ჩვენ დავრწმუნდით, რომ თანამედროვე გერმანელ ისტორიკოსებს არ შეუძლიანთ გამოარკვიონ და გადასწყვიტონ კაცის მნიშვნელობა ისტორიაში. დავრწმუნდით აგრეთვე იმაშიაც, რომ ეს საგანი დღემდის გამოურკვეველია ზოგიერთა რუსის მკითხველისათვის. ამ საგნის შესახებ კიდევ შეიძლება ითქვას ისეთი რამ, რაიც არ იქნება მოკლებული თეორიულ და პრაკტიკულ ინტერესსა.

ლამპრეხტმა შეჰკრიბა ერთად წარჩინებულ სახელმწიფო მოღვაწეთა აზრები, სადაც გამოხატულია, თუ როგორ უცქეროდნენ თავიანთ პირად მოღვაწეობას. ჯერ-ჯერობით კი დამაყოფილდა მარტო **ბასმაჩკას** ზოგიერთ საპოლიტიკო სიტყვებით და აზრებით. სანიმუშოდ ლამპრეხტმა მოიყვანა რკინის კანცლერის მიერ წარმოთქმული სიტყვა 16 აპრილს, 1869 წელს, ჩრდილო გერმანიის რეიხსტაგში; ჩვენ არ შეგვიძლიანო არც უარყოფა წარსულის ისტორიისა, არც მომავლის შექმნაო. მე მსურსო მხოლოდ დავიფაროთ ისეთი შეცდომისაგან; როგორც მოსდის იმ ადამიანს, რომელსაც ჰგონია დროს და-

აჩქარებს, თუ კი საათს წინ გადააყენებს. საზოგადოდ მეტად აზვიადებენ ჩემს პირადს გავლენას საზოგადო და საპოლიტიკო საქმეებზე, მაგრამ, ყოველ შემთხვევაში, არავის აზრად არ მოუვა მოიხზოვოს ჩემგან, რომ მე ვქმნიდე ისტორიას. ეს ჩემთვის მაშინაც კი შეუძლებელი იქნება, თქვენც რომ დამეხმაროთ, თუმცა ჩვენ შეერთებულის ძალით შეგვიძლიან მთელს ქვეყანას წინააღმდეგობა გავუწიოთ. ისტორიის შექმნა არ შეგვიძლიან, უნდა ვუცადოთ, ვადრე თვით დადგებოდეს. ნაყოფს, ქვეშ ლამაზა თუ შევუდგით, ვერ ავაჩქარებთ მის დაშლილებას. და თუ უმწიფარს მოვწყვეტავთ, ამით მხოლოდ ზრდას შევუშლით და გავაფუჭებთო“.

ლამპრეტმა ისარგებლა აგრეთვე ჟოლოს მოწმობით და აღნიშნა ბისმარკის სიტყვები არა ერთხელ წარმოთქმული ფრანგ-პრუსიელ ომის დროს. დედა აზრი ამ სიტყვებისა იგივეა; ჩვენ არ შეგვიძლიან შევქმნათ დიდებული ისტორიული ამბავი, უნდა მივსდიოთ ამბავთა ბუნებრივ მსვლელობას და დავკმაყოფილდეთ, თუ შევირჩინეთ ისა, რაც უკვე მოწიფულია“. ლამპრეტის აზრით—ეს სიტყვები სრული და ღრმა ჭეშმარიტებაა. თანამედროვე ისტორიკოსია,—ამბობს ლამპრეტის,—თუ კი შესძლებს ღრმად ჩაუკვირდეს ამბავს და არ შეზღუდავს თავისს თვალთახედვით ისრის მოედანს მეტად მცირე დროთი, სხვა გვარად ვერ იფიქრებსო. განა შეეძლო ბისმარკს გერმანია ნატურალურ მეურნეობისათვის დაებრუნებინა! ბისმარკი ამას მაშინაც კი ვერ მოახერხებდა, როდესაც ძლევა-მოსილობის უმაღლეს მწვერვალზე იმყოფებოდაო. საზოგადო ისტორიული პირობანი თვით უუძლიერეს კაცზე უძლიერესია. თანამედროვე ეპოქის საზოგადო ხასიათი დიდებული კაცისათვის შეადგენს იმ პირობებს, რომლის გარეშე მისი მოღვაწეობა შეუძლებელია.

ასე მსჯელობს ლამპრეტის და თავისს აზრს უნივერსალურს უწოდებს. ადვილად შენიშნავს კაცი—სადაა ამ აზრის სუსტი მხარე. ბისმარკის ზევით მოყვანილი აზრი მეტად საინტერესოა, როგორც ფსიხოლოგიური დოკუმენტი. შეგვიძლიან არ თანა-

უგრძნოთ გერმანიის კანცლერად ნამყოფის მოღვაწეობას, მაგრამ არ შეიძლება აღამიანმა სთქვას, რომ ბისმარკის მოღვაწეობა არარაობა იყო და არც შეიძლება ბისმარკს „კვიეტიზმის“ მიმდევრობა დაეწამოთ. განა ბისმარკზე არა სთქვა ლასალმა: — რეაქციის მსახურნი კარგი მოლაპარაკენი არ არიან, მაგრამ ღმერთმა ჰქმნას, პროგრესსა ჰყოლოდეს მრავალი ამისთანა მსახურიო. — დიად, ბისმარკსაც, რომელიც ხანდისხან ნამდვილ რკინის ენერჯიას იჩენდა, თავისი თავი უღონოდ მიაჩნდა ამბავთა ბუნებრივ მსვლელობის წინაშე. ცხადია, ბისმარკი თავის თავს უყურებდა, როგორც ისტორიული განვითარების უბრალო იარაღს. ეს გარემოება ერთხელ კიდევ იმას გვასწავლის, რომ შესაძლებელია ისტორიულ ამბავს უცქეროდეთ, როგორც აუცილებელს, მაგრამ ამავე დროს ენერჯიული მოქმედებაც შეგვეძლოს. მხოლოდ ამ მხრითაა საინტერესო ბისმარკის აზრი, ხოლო ბისმარკის სიტყვებმა ის კი ვერ აგვიხსნა, თუ რა მნიშვნელობა აქვს ისტორიაში პიროვნებას, კერძო აღამიანს. ბისმარკის სიტყვით საქმენი და ამბავნი თავის-თავადა ხდება, ჩვენი შეცადინება იმაში უნდა გამოიხატოს, რომ შევირჩინოთ, უზრუნველ ვყოთ, რასაც ისინი გვიმზადებენ. მაგრამ „უზრუნველყოფობაც“, თავის თავად ისტორიულს ამბავს წარმოადგენს. მაშ რითი განსხვავდება ასეთი ამბავი იმ ამბავისაგან, რომელიც თავის თავადა ჰხდება? ნამდვილად კი ყოველი ისტორიული ამბავი ერთსა და იმავე დროს უზრუნველადაცა ჰყოფს წარსულისაგან შექმნილს ნაყოფს და კიდევ ამზადებს მომავლისათვის ახალს ნაყოფს. განა შეიძლება უზრუნველყოფობის აქტი ამბავთა ბუნებრივ მსვლელობას წინ დაუყენოთ? ბისმარკსა ჰსურდა ეთქვა, რომ ისტორიაში მომქმედი კაცი, ან აღამიანთა ჯგუფი არასოდეს არ ყოფილა და არც იქნება ყოვლის შემძლებელიო. ეს, რა თქმა უნდა, ყოველს ექვს გარეშეა, მაგრამ ჩვენ ის გვინდა ვიცოდეთ, რამ გამოიწვია მათი არა მცირედი ძალა, რამ დაჰბადა, რა გარემოებაში სუსტდება და რა გარემოებაში ძლიერდება? ამ საგნის შესახებ პასუხს არ გვაძლევს

არც ბისმარკი და არც ისტორიაზე „უნივერსალური“. შეხედუ-
ლობის მოსარჩლე მეცნიერი ლამპრეტი.

ზემო მოყვანილ სიტყვებს გარდა ლამპრეტს სხვა უფრო
საგულისხმიერო ციტატებიც მოჰყავს; მაგალითად, სიტყვები
საფრანგეთის ისტორიული მეცნიერების საუკეთესო წარმომად-
გენელის მონოსი: „ისტორიკოსები განსაკუთრებულ ყურადღე-
ბას აქცევენ შესანიშნავ ისტორიულ მოღვაწეებს, ბრწყინვალე
და საგმირო საქმეთა, იმის მაგივრად, რომ გამოხატონ დიდე-
ბული, დინჯი მსვლელობა ეკონომიური პირობებისა და სო-
ციალური დაწესებულებისა, რაიცა შეადგენს ნამდვილს საინ-
ტერესო და არა მსწრაფლ გარდამავალს ნაწილს კაცობრიო-
ბის განვითარებისას. ეს ის ნაწილია, რომელიც რამოდენადმე
მანც- შეგვიძლიან ანალიზის ქარ-ცეცხლში გავატაროთ და
დავუქვემდებაროთ კანონებს, მართლაც, შესანიშნავი ამბავნი
და შესანიშნავი კიცინი იმითი არიან შესანიშნავნი, რომ ნიშ-
ნობლივ გვიჩატავენ აღნიშნული განვითარების სხვა-და-სხვა მო-
მენტს“.

ლამპრეტი მზადაა მონოს ყოველი სიტყვა ჭეშმარიტებად
აღიაროს. საზოგადოდ ცნობილია, რომ გერმანელსა და ფრან-
გის მეცნიერთ არ უყვართ რაშიმე დაეთანხმონ ერთმანეთსა,
ამიტომაც ბელგიელმა ისტორიკოსმა პირენმა დიდის სიამოვნ-
ებით აღნიშნა მონოსა და ლამპრეტის ისტორიულ შეხედუ-
ლებათა შეთანხმება. „ეს შეთანხმება დიდ მნიშვნელოვანიაო,—
ამბობს პირენი,—იგი ამტკიცებს, რომ მომავალი ახალ ისტო-
რიულ შეხედულობას ეკუთვნისო“.

ჩვენ არა გვწამს პირენის სასიამოვნო იმედები. შეუძლე-
ბელია მომავალი ეკუთვნოდეს გამოურკვეველ შეხედულობას,
მონოსი და განსაკუთრებით, ლამპრეტის შეხედულობა ხომ
სწორედ ასეთია. რაღა თქმა უნდა შეუძლებელია სიხარულით
არ მივეგებოთ იმ მიმართულებას, რომელიც საზოგადო დაწე-

სებულების და ეკონომიური პირობების შესწავლას აღვიარებს ისტორიული მეცნიერების უმთავრეს საგნად. ეს მეცნიერება დიდად განვითარდება, როდესაც საზოგადოდ შეითვისებს ასეთს მიმართულებას; მაგრამ, ჯერ ერთი, პირენის ცდებმა, თუ ეს მიმართულება ახალი რამა ჰგონია. ამ მიმართულებამ ჯერ კიდევ ჩვენი საუკუნის მეოც-და-ათე წლებში იჩინა თავი. გიზო, მინიე, ოგიუსტენ ტერი და შემდეგში ტოკვილი და სხვანი ბრწყინვალე წარმომადგენლები იყვნენ ამ მიმართულებისა. მონოს და ლამპრეტის აზრები კი მხოლოდ სუსტი ასლია ძველის, მაგრამ შესანიშნავის ორიგინალისა. გარდა ამისა, რაც უნდა ღრმა იყოს გიზოს, მინიეს და სხვთა საფრანგეთის ისტორიკოსთა შეხედულობა, მაინც მასში ბევრი რამ დარჩა გამოურკვეველი. ამ ისტორიკოსებმა ვერ გამოარკვეეს, რა მნიშვნელობა აქვს კაცს, პიროვნობას ისტორიაში. ისტორიულმა მეცნიერებამ კი უნდა გარდასწყვიტოს ეს საგანი, ხოლო ეს მოსახერხებელი იქნება მაშინ, უკეთეს ისტორიული მეცნიერების წარმომადგენლები თავიდან აიცილებენ ცალმხრივს შეხედულობას. მომავალი იმ ისტორიულს სკოლას ეკუთვნის, რომელიც საუკეთესოდ გამოარკვევს ამ საგანსა.

გიზოსა, მინიესი და სხვთა ამ მიმართულების მიმდევართა შეხედულობა იყო რეაქცია იმ ისტორიული შეხედულობისა, რომელიც მეფობდა მეთვრამეტე საუკუნეში და ამის გამო ეს შეხედულობა უნდა ჩაითვალოს მის ანტიტეზად. მეთვრამეტე საუკუნის მკვლევარნი ისტორიის ფილოსოფიისა ყველაფერსა ხსნიდნენ კაცის შეგნებული მოღვაწეობით. მართალია, მაშინაც იყვნენ ისეთნი, რომელნიც არ ეთანხმებოდნენ ამ საერთო მიმართულებას. მაგალითად, საფილოსოფიო და საისტორიო თვალთახედვა ეიკოსი, მონტესკიესი და გერდერისა ბევრად უფრო ფართო იყო. მაგრამ ჩვენ თითო-ოროლაზე არა გვაქვს ლაპარაკი. უმეტესობა მე-18 საუკუნის მეცნიერთა ისე უყურებდა ისტორიას, როგორც ზევით აღვნიშნეთ. ამ მხრივ მეტად საინტერესოა მამლის საისტორიო თხზულებათა გადაკითხვა. მამლისა ჰგონია, რომ მინოსმა შე-

ჰქმნა მთლად ზნე-ჩვეულება და პოლიტიკური ცხოვრება კრიტიკებისა. ლიკურგმაც ასეთივე სამსახური გაუწია სპარტასაო. თუ სპარტელებს სიმდიდრე „ეზიზღებოდათ“, ეს ლიკურგის მეოხებით იყოფო, რომელიც ძლიერად ჩასწვდა თავის მოძმეების გულის სიღრმესა. თუ შემდეგ სპარტელები ბრძენ ლიკურგის მიერ ნაანდერძვე გზას ასცდნენ, ეს ლიზანდრის ბრალიაო, რომელმაც დაარწმუნა სპარტელები, რომ „ახალი დრო, ახალი ცხოვრების პირობები ითხოვს ახალ კანონებს და ახალ პოლიტიკასაო“. ამ გვარად დაწერილს გამოკვლევას თითქმის არაფერი საერთო არა ჰქონდა მეცნიერებასთან და უფრო წააგავდა ქადაგებას, საიდანაც ზნეობრივი მორალის გამოყვანა შეიძლებოდა. ასეთ შეხედულობას წინ აღუდგნენ რესტავრაციის დროის საფრანგეთის ისტორიკოსნი. წარსული საუკუნის შემამოფოთებელ-შემამძრწუნებელ ამბების შემდეგ ყოვლად შეუძლებელი იყო კაცს ეფიქრნა, რომ ისტორია წარჩინებული, განათლებული და კეთილშობილი კაცების საქმეა, რომელთაც შეუძლიანთ თავისი სურვილით და ნებით ჩააგონონ სხვა-და-სხვა გრძნობა და მცნება გაუნათლებელსა, მაგრამ მორჩილს ბრბოს. ამასთანავე ასეთი ფილოსოფია ისტორიისა მეტად აშფოთებდა ბურჟუაზიის თეორეტიკების პლებეიურს სიამაყეს. აქ თავი იჩინა იმავე გრძნობამ, რომელიც წარსულ საუკუნეში აღმოჩნდა ბურჟუაზიულ დრამის დაწყების დრო. ტიერი ხმარობდა ძველ ისტორიულ შეხედულობასთან ბრძოლაში, სხვათა შორის, იმ დამამტკიცებელ საბუთებს, რომელიც ბომარშემა და სხვებმაც წამოაყენეს ძველი ესტეტიკის წინააღმდეგ. ისტორიულ ამბავთა მსვლელობა რომ მარტო ადამიანების შეგნებული მოქმედებით არ გაიზომება, ეს იმ ქარიშხალმაც ცხადად დაგვანახვა, რომელმაც დიდი ხანი არ არის მას აქეთ, რაც საფრანგეთს თავს გადაუარა. მარტო ამ გარემოებას უნდა მივეყვანეთ იმ დასკვნამდის, რომ ისტორიული ამბავი ხდება რაღაც მალული აუცილებლობის გავლენის წყალობით, რომელიც მოქმედობს, როგორც ბუნების სტიქიონური ძალა, ბრმად, მაგრამ გადაუვალი კანონების ძალით. ღირს-შესანიშნავია ის სხვის მიერ ჯერ აღუნი-

შენელი ფაქტი, რომ ახალი შეხედულობა ისტორიაზე, როგორც კანონს დაქვემდებარებულს პროცესზე, უფრო თან-და-თანობით გაატარეს საფრანგეთის რესტავრაციის დროის ისტორიკოსებმა, სახელდობრ იმ თხზულებებში, რომელიც საფრანგეთის რევოლუციას შეეხება. ასეთია მინიეს თხზულებანი. შატობრიანმა ახალს ისტორიულს სკოლას ფატალისტური სკოლა უწოდა. ამ სკოლის მამართულებას შატობრიანი ასე ახასიათებს: „ეს სისტემა მოითხოვს, რომ ისტორიკოსი მოგვითხრობდეს უსაშინელესი ბარბაროსობის ამბავს აუშფოთებლად და უგულვლად, უსიყვარულოდ ლაპარაკობდეს კეთილშობილურ და სათნოოდან საქმეზე. საზოგადოებრივ ცხოვრებაში იგივე ისტორიკოსი თვისი მიუდგომელი თვალთ უნდა ჰხედავდეს მხოლოდ უღმობელი კანონების ზედმოქმედებას და გავლენას, რომლის ძალით ყოველი ამბავი ჰხდება ისე, როგორც აუცილებლად უნდა მომხდარიყო“. ეს შემცდარი აზრია. ახალი სკოლა სრულიადაც არა თხოულობდა, რომ ისტორიკოსს ვნება და აღელვება არ გამოეჩინა. ოგიუსტენ ტიერი პირდაპირ აცხადებს, რომ პოლიტიკური გატაცება და ვნება, ავარჯიშებს რა მკვლევარის ქკუას, ქეშმარიტების აღმოჩენის დიად საშუალებად ჰხდება. საკმარისია ცოტაოდნად გავიცნოთ გიზოს, ტიერის, ან მინიეს თხზულებანი, რომ დავინახოთ, თუ როგორ თანაუგრძნობდნენ ისინი ბურჟუაზიას, როგორც საერო და სასულიერო არისტოკრატიასთან ბრძოლაში, ისე ახლად აღორძინებულ პროლეტარიატის მოთხოვნების დათრგუნვაში. მაგრამ, აი, რა არის ექვს გარეშე. ახალმა ისტორიულმა სკოლამ თავი იჩინა მე-19 საუკუნის მეოცე წლებში, ესე იგი, იმ დროს, როდესაც არისტოკრატია დამარცხებული იყო ბურჟუაზიისაგან, თუმცა კიდევ სცდილობდა აღედგინა ზოგიერთი თვისი ძველი უპირატესობა. ახალი სკოლის ყველა ისტორიკოსების მსჯელობაში გამოსჭვივოდა სიამაყე, გამოწველი მათი კლასის გამარჯვებით. და, რაკი ბურჟუაზია რაინდულ სიფაქიზესთან ყოველთვის მწყურადად გახლდა, ამიტომ ბურჟუაზიის წარმომადგენელნი მეცნიერნი ხანდახან სასტიკად იხსენიებდნენ და უღმობელად

ეპყრობოდნენ დამარცხებულთ. „ძლიერი სჩაგრავს სუსტსაო და ამის უფლებაცა მაქვსო“, — ამბობს გიზო ერთ თავის საპოლიტიკო ბროშურაში. ნაკლების სისასტიკით არ ეკიდებოდა გიზო მუშებსა. აი ამ სიმკაცრემ, ამ სისასტიკემ, რომელიც ხანდახან მიუდგომლობის მშვიდ სახეს იღებდა, თითქო ენების ნასახიც არ მოეპოვებო, შეიყენა შეცდომაში შატობრიანი. გარდა ამისა, მაშინ ჯერ ნათლად არა ჰქონდათ გამოკვეული, თუ რა თვალთ უნდა ეცქირნათ და როგორ გაეგოთ კანონის წესიერება ისტორიულის მოძრაობისა. ესეც რომ არ იყვეს, ახალი სკოლა შეიძლება მოსჩვენებოდათ ფატალისტურად, რადგან რაკილა სცდილობდა ისტორიული მსვლელობა დემორჩილებინა გარდაუვალი ისტორიული კანონებისათვის, სრულიად ყურადღებას აღარ აქცევდა დიდებულბ ისტორიული გმირების მოქმედებას. რასაკვირველია ძნელი იყო ამ აზრს შერიგებოდა მე-18 საუკუნის ისტორიულ იდეებით აღზრდილი ადამიანი. ისტორიკოსნი საყვედურით დაახრჩეს, და ამის გამო ასტყდა კამათი, რომელიც, როგორც ზემოდ დავინახეთ, დღემდისაც არ დასრულებულა.

1826 წელს, იანვარში, სენტ-ბევი სწერდა „globe“-ში მინიეს საფრანგეთის რევოლიუციის ისტორიის მეხუთე და მეექვსე ტომის გამოსვლის შესახებ: „ადამიანს ყოველ წამში შეუძლიან თავისი ნების უეცარი გარდაწყვეტილებით შეიტანოს ამბავთა მსვლელობაში ახალი, მოულოდნელი, ცვალებადი ძალა, რომელსაც შეუძლიან ამ ამბავთ სხვა გვარი მიმართულება მისცეს. თვით ეს ძალა კი არ გაიზომება თავისივე ცვალებადობის გამო“. ნუ კი ვიფიქრებთ, რომ სენტ-ბევს ეგონოს, ვითომც „ადამიანის ნების უეცარ გარდაწყვეტილებას“ მიზეზი არა ჰქონდეს. სრულიადაც არა, ეს მეტის-მეტი გულუბრყვილობა იქნებოდა. სენტ-ბევი ამტკიცებს მხოლოდ, რომ ადამიანის გონებრივ და ზნეობრივ თვისებას, რომელიც ასე თუ ისე შესამჩნევ როლს თამაშობს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, მისს ნიჭსა და ცოდნას, გამბედაობასა და გაუბედაობას, სიმა-

მაცესა და სიმუხთლეს და სხვ., არ შეიძლება არა ჰქონდეს გავლენა ამბავთა მსვლელობასა და შედეგზე.

ასეთი თვისებანი ადამიანისა მარტო ხალხის განვითარების საერთო კანონებით არ აიხსნება. თვისებანი ჰმუშავდებიან უმეტეს შემთხვევაში მისი ზედმოქმედებით, რასაც ეძახიან კერძო ცხოვრების შემთხვევა-გარემოებას. მოვიყვანოთ რამდენიმე მაგალითი ამ, ფაქტებს, ისედაც ცხადის აზრის განსამარტავად.

ავსტრიის მემკვიდრეობისათვის ომში საფრანგეთის მხედრობამ რამდენჯერმე ბრწყინვალედ გაიმარჯვა. საფრანგეთს შეეძლო ესარგებლა ამ გამარჯვებით და ჩამოერთვა ავსტრიისათვის დიდი ადგილები ეხლანდელს ბელგიაში. ლიუდოვიკო მე-XV-მ ასე არ ინება, რადგან, მისის სიტყვით, ის იბრძოდა, როგორც მეფე და არა როგორც ვაჭარი. ამიტომაც აქენის ზავმა არაფერი არ არგუნა ფრანგებს. თუ რომ ლიუდოვიკო მე-XV-ს სხვანაირი ხასიათი ჰქონოდა, შეიძლებოდა გაფართოებულიყო საფრანგეთის ტერიტორია (მიწა-წყალი), რის გამოც რაოდენადმე შეიცვლებოდა მისი პოლიტიკური და ეკონომიური განვითარება.

როგორც ვიცით, შვიდის წლის ომის დროს საფრანგეთს კავშირი ჰქონდა ავსტრიასთან. ამბობენ, ეს კავშირი ქ-ნის პამპადურის ძლიერის დახმარებით მოხდაო, რომელსაც დიდად მოჰქონდა თავი, რომ ამჟამა მარია ტერეზამ წერილში ძვირფასი მეგობარი უწოდაო. მაშასადამე, შეგვიძლიან ვსთქვათ: ლიუდოვიკო მე-XV-ს მაგარი ხასიათი რომ ჰქონოდა, ან-და უფრო ნაკლებ ყოფილიყო ფავორიტების გავლენის ქვეშ, მაშინ აღარც პამპადურს ექნებოდა ასეთი გავლენა ამბავთა მსვლელობაზე, რის გამო ისტორიული ამბავიც სხვა მიმართულებას მიიღებდა. შვიდი წლის ომი საფრანგეთისათვის ცუდად დასრულდა. ამ დროის სარდლები რამოდენჯერმე სამარცხვინოდ დამარცხდნენ. საზოგადოდ, გენერლები უცნაურად ჰმოქმედობდნენ: რიშელიე, ძარცვა-გლეჯის მეტს არას აკეთებდა, სუბიზი და ბროლი ერთმანეთს ხელს უშლიდნენ. მაგალითად, როცა ბროლი ფილინგუზენთან მტერს შეებრძოლა და იერიში მიიტანა, სუბიზს,

რუმცა კარგად ესმოდა ყუმბარების ხმა და წინდაწინ ნავარაუდევით ისე ჰქონდათ, რომ უნდა მიშველებოდა ბროლის, არ მიეშველა და ბროლი იძულებული გახდა უკან დაეწია. ამ მეტად უნიჭო სარდალს სუბიზს იგივე ქალბატონი პამპადური მფარველობდა. აქ იმისივე თქმა შეგვიძლიან, რაც ზემოდა ვსთქვით; ლიუდოვიკო XV რომ ნაკლები მოარშიყე ყოფილიყო ქალებისა, ან მისი ფავორიტკა არ გარეულიყო პოლიტიკაში, მაშინ საფრანგეთის საქმე ასე ცუდად არ მოეწყობოდა.

საფრანგეთის ისტორიკოსების სიტყვით სრულიადაც არ იყო საჭირო საფრანგეთისათვის ევროპაში ომი. მთელი თვისი ძალ-ღონე ზღვაზე უნდა მოეკრიბა, რომ დაეფარა ინგლისისაგან თვისი ახალშენები. თუ საფრანგეთი ასე არ მოიქცა, ამაში ისევე ქ-ნ პამპადურს აღევს ბრალი, რომელსაც ჰსურდა ესიამოვნებინა „ძვირფასი მეგობრის“ მარია ტერეზიისათვის. შვილის წლის ომის წყალობით საფრანგეთმა დაჰკარგა თვისი საუკეთესო ახალშენები, რამაც, უეჭველია, დიდი გავლენა იქონია მის ეკონომიურს ურთი-ერთობაზე. ამ სახით ქალის თავმოწონება ეკონომიური განვითარების ძლიერ ფაქტორადა ჰხდება.

ნუ თუ კიდევ საჭირო მაგალითები? მოვიყვანოთ კიდევ ერთი; შეიძლება, უფრო განსაკვიფრებელი მაგალითი: ამავე შეილის წლის ომის დროს, აგვისტოში, 1761 წ., ავსტრიის ჯარი შეუერთდა რუსისას სილეზიაში და შემოერთა ფრიდრიხს შტრიგაუს მახლობლად; ფრიდრიხის მდგომარეობა უიმედო იყო. მაგრამ მოკავშირენი აგვიანებდნენ თავდასხმას. სარდალი ბუტურლინი 20 დღე იდგა მტრის წინ, ბოლოს მხოლოდ ნაწილი თავისს მხედრობისა ავსტრიის სარდალის ლაუდონის მისაშველებლად დასტოვა ღ თვითონ სულაც წაეიდა სილეზიიდან. ლაუდონმა აიღო შვეიდინცი, რომლის მახლობლად ფრიდრიხი იდგა, მაგრამ ეს გამარჯვება მეტად მცირე-მნიშვნელოვანი იყო. რა იქმნებოდა მაშინ, ბუტურლინს რომ უფრო გამბედავი ხასიათი ჰქონოდა? რა მოხდებოდა—მოკავშირენი რომ დასხმოდნენ მტერს, ვიდრე ფრიდრიხი ჯებირს შემოარტყამდა ბანაკს? შესაძლებელია, რომ

მოკავშირეთ სასტიკად დაემარცხებინათ ფრიდრიხი. მაშინ უკანასკნელი უნდა დამორჩილებოდა გამარჯვებულთა ყოველ მოთხოვნაზე. ეს მოხდა სწორედ რამდენისამე თვის წინად იმპერატორი ელისაბედის სიკვდილისა. ეს კიდევ ახალი. შემთხვევა, რომელმაც ძლიერ შესცვალა საქმის გარემოება ფრიდრიხის სასარგებლოდ. ახლა ვიკითხოთ, რა იქნებოდა, რომ ბუტურლინს უფრო გამბედავი ხასიათი ჰქონოდა, ან-და მის მაგიერ სუვოროვის მზგავსი კაცი ყოფილიყო რუსის ჯარის სარდლად?

სენტ-ბევმა, „ფატალიზმის“ მიმდევარ ისტორიკოსების შეხედულობას რომ არჩევდა, ერთი სხვა მოსაზრებაც წარმოადგინა, რომელსაც უყურადღებოდ ვერ დავტოვებთ. ზემოდ-აღნიშნულ წერილში მინიეს ისტორიის შესახებ სენტ ბევი ამტკიცებს, რომ საფრანგეთის რევოლუციის ბედსა და თავდასავალზე გავლენა ჰქონდა მარტო იმ საზოგადო მიზეზებს კი არა, რომელმაც რევოლუცია გამოიწვია, არა, სხვა მრავალი წერილმანი, მკვლევარისაგან შეუძინებელი მოვლენანიც ჰმოქმედებდა მის მსვლელობაზე.

„იმ დროს, როცა საზოგადო მიზეზნი და მათგან გამოწვეულნი ვნებანი მოქმედებდაო, — სწერდა სენტ-ბევი, — ფიზიკური ზე ფიზიოლოგიური ბუნების ძალნიც მოქმედებაში იყო. ქვა ისევ ემორჩილებოდა სიმძიმის ძალას, სისხლსაც არ შეუწყვეტია ძარღვებში ჩქეფა. ნუთუ არ შეიცვლებოდა ამბავთა მიმდინარეობა, ვთქვათ, მირაბო რომ არ მომკვდარაყო ცხელებით, ან-და უეცრად გადმოვარდნილს აგურს, ან წვეთის დაცემას რომ მოეკლა რობესპიერი? ან ბონაპარტესთვის სიცოცხლე რომ მოესპო ტყვიას? ნუთუ გაჰბედავთ ზე იტყვით, რომ შედეგი ამ ამბისა იგივე და არა სხვა იქნებოდა? თუ საკმაოდ ბევრს ისეთს შემთხვევას დავსახელებთ, როგორც ზევით ჩამოვთვალეთ, მაშინ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ შედეგი რევოლუციისა სრულიად წინააღმდეგი იქნებოდა იმ შედეგისა, რომელიც, თქვენის აზრით, აუცილებელი იყო და მე ხომ ნება მაქვს ასეთი შემთხვევა წარმოვიდგინო, რადგან ამ შემთხვევას

არა სპობს არც საზოგადო მიზეზი რევოლუციისა, არც ამ საზოგადო მიზეზით გამოწვეული ვნება-მღელვარება. ისტორიის სულ სხვა გზას დაადგებოდა, კლემენტინას რომ ცოტა უფრო მოკლე ცხვირი ჰქონოდაო, — მოგვაგონა სენტ-ბევემა ცნობილი ისტორიული გადმოცემა და დასასრულ, აღნიშნა რა რომ მინიეს აზრის დასაცველად ბევრი რამ ითქმისო, ერთხელ კიდევ გვიჩვენა, თუ რაში მდგომარეობს მინიეს შეცდომა: მინიე მარტო საზოგადო მიზეზების ვავლენას აწერს იმ შედეგს, რომლის გამოჩენას ხელს უწყობს სხვა მრავალი წერილმანი, მალული და შეუმჩნეველი მიზეზნიო. მინიეს სისტემატიურსა და სასტიკს ჭკუა-გონებას თითქოს არა ჰსურს აღიაროს იმის არსებობა, რაშიაც ვერა ჰხედავს წესიერებას და კანონიერობას.

დ. ჭ.

(დასასრული იქნება)

ჩარლზ პარნელი

კბ. ტარლესა *)

I

პარნელის მამა ინგლისელი პროტესტანტი იყო; მისი წინაპრები გადასახლდნენ ირლანდიაში, — ავონდელოს ოლქში. თავის დიდის ხნის აქ ცხოვრების დროს პარნელის გვარი ერთობ შეეთვისა ირლანდიელებს, შეაყვარა მათ თავი, თუმცა ტომითაც და სარწმუნოებითაც განსხვავდებოდა იგი მკვიდრთაგან. პარნელის მამა, სერ ჯონი ამერიკაში მოგზაურობის დროს შეხვდა მისს სტიარტს, ამერიკელ ვიცე-ადმირალის ქალს, შეერთო იგი ცოლად 1846 წ. 27 ივნისს ჭ ავონდელში დაიბადა ჩარლზ პარნელი. ექვს წლამდე ბავშვი მშობლების ხელში სცხოვრობდა; ექვსი წლისა კი ინგლისში წაიყვანეს და ვილაც ბარტონის სკოლაში მისცეს. აქ მან მიიღო საშუალო განათლება და შევიდა უნივერსიტეტში. როგორი იყო ამ დროს მისი მიმართულება, ძნელია სთქვას კაცმა, რადგანაც იგი ერთობ გულ-ჩახვეული ადამიანი იყო და არავის უნაწილებდა თავის აზრებს. შემდეგში თვითონ პარნელს უთქვამს, რომ იგი ბავშვობიდანვე შეიქმნა მტერი თავის ერისა და მოყვარე მისთვის უცხო ირლანდიელებისა და ამ გარემოების მიზეზი შემდეგი შემთხვევა ყოფილა.

ავონდელში ცხოვრობდა მოხუცი მეკარე, რომელსაც პარნელი ძალიან დაუმეგობრდა, და რომელიც ხშირად ართობდა

*) „Міръ Божій“, 1899 წ. №№ 1, 2 და 3.

მას სხვა-და-სხვა ამბებით. მოხუცს კარგად ახსოვდა 1798 წელი, როცა სარწმუნოებრივი დევნითა და შიმშილით მოთბინებიდან გამოსულნი ირლანდიელნი აუჯანყდნენ ინგლისს; ახსოვდა აგრეთვე საშინელი დაცხრობა ამ აჯანყებისა. ერთი ეპიზოდი ამ დაცხრობისა ეამბნა მოხუც მეკარეს პარნელისათვის. რომელიდაც ინსურგენტი ტყვედ დაიჭირეს და გარდაუწყვეტეს როზგის ქვეშ სიკვდილი. ინგლისელმა პოლკოვნიკმა, რომელსაც სისრულეში უნდა მოეყვანა ეს გარდაწყვეტილება, ბრძანა მისი ურემზე მიკვრა და მუცელზე როზგის ცემა. ტყვილა ემუდარებოდა საბრალო ტყვე მტარვალებს, რომ იგი ერთბაშად მოეკლათ: საშინელი წამების შემდეგ როზგს ქვეშ ამოხდა უბედურს სული.

ამ მოთხრობამ ჩაუნერგა პარნელს გულში ინგლისის ბატონობის სიმძულვარე. კემბრიჯის უნივერსიტეტში იგი 18 წლისა შევიდა და დაჰყო იქ ოთხი წელი; აქაც არავის უნაწილებდა იგი თავის აზრებს და ამიტომაც არ ვიცით, როგორი იყო ამ აზრების მიმართულება.

1869-ში პარნელი უნივერსიტეტს თავს ანებებს, ისე კი, რომ არც ერთი სამეცნიერო ხარისხი არ მიუღია, და ამხანაგებიც ისე უყურებდნენ მას, როგორც ქარაფშუტა ახალგაზდას, რომელსაც კროკეტი და ყოველგვარი სპორტი უფრო აინტერესებს, ვიდრე მეცნიერება.

1867 წ.-ში მოხდა ერთი ამბავი, რომელმაც მეტად დიდი გავლენა იქონია მისს ცხოვრებაზე და, ახლობლების აზრით, საბოლოო მიმართულება მისცა მისს პოლიტიკურს რწმენებს. სამოციან წლებში ფენიების*) მოძრაობა განცხოველდა; გახშირდა პოლიტიკური მკვლევლობა. მართებლობა ფენიებთან ბრძოლაში ლოიალურად იქცეოდა; მას არ მიუშირთავს განსაკუთრებულ კანონებისათვის; ფენიების გამსამართლებელნი ჩვე-

*) პოლიტიკური პარტია ირლანდიაში, რომელიც ტერრორით, პოლიტიკური მკვლევლობით ცდილობდა დაებრუნებია ირლანდიისათვის თავისუფლება.

ულებრივი ნაფიცი მსაჯულები იყვნენ. მანჩესტერის სატუსალოში რამდენიმე ფენია იჯდა; 1867 წ.-ში პატიმართა ამხანაგებმა სცადეს მათი განთავისუფლება და ამ ცდის დროს მოჰკლეს ერთი დარაჯი. დამნაშავენი დაიჭირეს, გაასამართლეს და სიკვდილით დასჯა მიუსაჯეს. ისინი ჩამოახრჩვეს მანჩესტერში. პარნელი მეტად შეაძრწუნა ამ საქმემ და, მისი დის სიტყვით, ღრმა ცვლილება მოახდინა მასში: დაჰკარგა ჩვეულებრივი აღუშფოთველობა, სიბრაზით ლაპარაკობდა ინგლისელებზე და დიდხანს ვერ მოახერხა დამშვიდება, მაგრამ რამდენისამე ხნის შემდეგ ჩვეულებრივ ცხოვრებას შეუდგა.

1869-დან 1874-მდე პარნელი თავის საგვარეულო მამულში ცხოვრობდა ავონდელის ახლო და ეს ცხოვრება ნამდვილი სოფლელი მებატონის ცხოვრება იყო — ზარმაცი, უქმი და მოსაწყენი. ამ დროს ის, გარეგნად მაინც, ტიპური ინგლისელი არისტოკრატი იყო. სპორტის მეტს ის არას მისდევდა. ცურვა, თევზაობა, ნადირობა, ცხენით სეირნობა, — აი მისი ამ დროინდელი ცხოვრების პროგრამა.

სამოც-და-ათიან წლებიდან პარნელი იწყებს ირლანდიელთა საქმეების ჩაკვირებას და ეცნობა მაშინდელი მოძრაობის წარმომადგენლებს. პირველად ყოვლისა მას ესმის ისააკ ბიუტის სახელი, იმ ისააკ ბიუტის, რომელმაც 1870 წელში დააარსა „ჰომრულის საზოგადოება“, და რომელსაც დიდის იმედებით შესცქეროდნენ. ისააკ ბიუტი სინილისიერი პოლიტიკური მოღვაწე იყო და რაც შეეხება მის რწმენებს, მას იმედი ჰქონდა, რომ ინგლისის პარლამენტი თავის დროზე მისცემს ირლანდიას თვით-მმართველობას და შეასრულებს ირლანდიელ პატრიოტთა სურვილებს, თუ მას არ გააგულისებენ და არ დააფრთხოებენ. ამდროს ინგლისის პარლამენტში იჯდა სამოცამდე ირლანდიელი ჰომრულები. ამათგან ნახევარზე მეტი ინგლისელი ვიგები იყვნენ, რომელნიც განსაკუთრებული ზომების ირლანდიაში შემოღების წინააღმდეგი იყვნენ. საფიქრებელი იყო აგრეთვე, რომ თუ ვინიციობა ირლანდიის თვით-მმართველობის პროექტი იქმნებოდა წარმოდგენილი პალატაში, ეს ვიგები ამ

პროექტის მომხრეები იქმნებოდნენ. ნამდვილ ირლანდიელ დებუტატთა, რიცხვი ესე იგი, იმისთანა დებუტატთა, რომელნიც თავის დებუტატობის მიზნად ირლანდიისათვის ჰომრულის (თვით-მმართველობის) შექმნება მიაჩნდათ, არ აღემატებოდა ოც და ათს. ამ გარემოებათა შორის ისააკ ბიუტი ბევრს ვერას ახერხებდა: იგი ახსენებდა პალატას ირლანდიის საქმეებს, ეხვეწებოდა და ემუდარებოდა მას სხვა-და-სხვა საჭიროების დაკმაყოფილებას და ამისთვის ხან-და-ხან ურიგდებოდა პარლამენტის სხვა-და-სხვა ჯგუფებს; საზოგადოდ, იქცეოდა ისე, თითქო დარწმუნებული იყო, რომ თუ ინგლისი არ აძლევს თვით-მმართველობას ირლანდიას, ამის მიზეზი რაღაც ბედითი გაუგებრობაა და არა სხვა რამე, საჭიროა ამ გაუგებრობის მოსპობა და ყველაფერი კარგად წავაო. ბიუტი გულ-კეთილი და რბილი კაცი იყო და როგორც პარლამენტში, ისე ირლანდიაშიაც ვერ ახერხებდა ნამდვილ ბრძოლას. გარდა ამისა იგი მეტად ღარიბი კაცი იყო, მუდამ დღე სიღატაკეს ებრძოდა, ერთხელ სატუსაღოშიაც იჯდა ვალებისათვის და სწორედ სარჩევანო აგიტაციის დროს, როცა მისი ირლანდიაში ყოფნა განსაკუთრებით საჭირო იყო.

თუ ირლანდიელ წარმომადგენელთა ჯგუფი მცირე, სუსტი და უფერული იყო, სამაგიეროდ მისი მიზანი, იდეალი ცხადად გამორკვეული იყო, რასაც მეტად დიდი მნიშვნელობა აქვს როგორც საპარლამენტო ცხოვრებაში, ისე პარლამენტის გარედაც. 1798 წ. ირლანდიაში აჯანყება მოხდა; აჯანყებულები დამარცხდნენ და ინგლისის მართებლობამ გამოასცა ბილლი ეგრედ წოდებული „საბოლოო უნია“; ამ ბილლით ირლანდია გახდა ბრიტანიის სამეფოს განუყოფელი ნაწილი და ეძლეოდა უფლება ეგზავნა ინგლისის პარლამენტში 32 პერილორდების პალატაში. და ასი დებუტატი სათემო პალატაში. ამ ასი წარმომადგენელიდან ნახევარზე მეტი ირლანდიაში მცხოვრები ინგლისელები ირჩეოდნენ ხოლმე და ამ გვარად ირლანდია მოკლებული იყო ნამდვილ წარმომადგენლობას. ამიტომაც მე-19 საუკუნის დაწყებიდანვე, ირლანდიელ პარტიის მიზანი იყო უნიის მოსპობა და ირლანდიისათვის საკუთარი პარ-

ლამენტის დაარსება; ეს პარლამენტი უნდა ყოფილიყო კუნძულის ყველა საქმეების გამგე; რჩებოდა მხოლოდ გარეშე პოლიტიკის ზოგიერთი კითხვები, სადაც ინგლისის პარლამენტსაც უნდა ჰქონოდა ხმა.

აი ეს მიზანი აქვს მე-XIX საუკუნის ირლანდიელთა მოძრაობას. ხანდა ხან ეს მოძრაობა იფეთქებდა ისე მოულოდნელად და ნათლად, რომ მთელი ქვეყნის ყურადღებას მიიზრობდა. ასე იყო, მაგალითად, ო'კონნელის დროს 30-იან და 40-იან წლებში, და ყოველთვის, როცა ირლანდიას პერიოდულად შიმშილობა ეწვეოდა. სოციალური და პოლიტიკური კითხვები აქ მჭიდროდ არიან გადაბმულნი ერთი-ერთმანერთზე. თვით-მმართველობას, ჰომრულს უყურებდნენ, როგორც ეკონომიურ უბედურების უებარ წამალს; ანტაგონიზმი, რომელიც მუდამ არსებობდა კელტებსა და ანგლო-საქსების შორის (რასებრივი ანტაგონიზმი) ამწვავებდა და აშმაგებდა ორ მებრძოლ პარტიას; და სწორედ ეს არის მიზეზი, რომ ჰომრულისითვის ბრძოლა ხშირად ასე დიდი და დიადი იყო. თუ დიდი ბრიტანიის ისტორიის ფურცლებზე ეს ხანა სისხლით არის აღბეჭდილი, ამის მიზეზი უნდა ვეძიოთ იმ გარემოებაში, რომ აქ ამ ბრძოლაში სამი ელემენტი ერთი მეორეზე გადაბმული: ეროვნული ანტაგონიზმი, კლასური ელემენტი და განსაზღვრული და გამორკვეული უახლოესი იდეალი, ფენიები, რომელნიც ძალას ხმარობდნენ ინგლისელ ლენდ-ლორდების (მეზატონების) და მოხელეების წინააღმდეგ წარმოადგენდნენ პარლამენტის გარე მოძრაობას; პარლამენტში როგორ იყო წარმოდგენილი ეს მოძრაობა, ჩვენ კიდევ ვნახეთ. ისააკ ბიუტს ეჯავრებოდა ფენიები. მისი შეხედულებით, ფენიები მხოლოდ აბრაზებენ ინგლისელებს და ხელს უშლიან კითხვის საკანონმდებლო გზით გადაწყვეტას.

II

1874 წელში უნდა მომხდარიყო საპარლამენტო არჩევნები. ბიუტი სააგიტაციოდ დუბლინში იმყოფებოდა; ერთ მშვე-

ნიერ დღეს მასთან მოვიდა ახალგაზდა ჩარლზ პარნელი და გამოუცხადა, რომ მას სურს კენჭი იყაროს, როგორც ირლანდიის პარტიის წევრს და აზრად აქვს დაიდგას ყუთი უიკლოუს ოლქში. ბიუტი სახტად დარჩა, რადგანაც პირველად ხედავდა ამ ახალგაზდა კაცს. მართლაც, საკვირველი იყო პარნელის ქცევა: აქამდე, ესე იგი 28 წლამდე, მას არავისთან არ ულაპარაკნია თავის პოლიტიკურ რწმენებზე და სპორტის. მეტს არას მისდევდა. გარდა ამისა, პარნელი გარეგნობით ნამდვილი ინგლისელი მებატონე იყო და ლაპარაკის კილოც (accent) ბუნებით ბრიტანელის ჰქონდა, რასაც ირლანდიელი ამომრჩეველი ექვის თვალთ უყურებს. მაგრამ ამასთანავე ცნობილი იყო, რომ პარნელის პაპა და მამა ირლანდიელების მომხრენი იყვნენ და საზოგადოდ ხალხი დიდ პატივს სცემდა ამ ოჯახს. პარნელის შეძლებაც საყურადღებო იყო: პარტიას არ დასჭირდებოდა მისთვის ჯამაგირის ძლევა და, მაშასადამე, პარნელის არჩევა პარტიის კასისათვის დიდი ეკონომია იქმნებოდა.

ამგვარად პარტიას არ ჰქონდა მიზეზი უარი ეთქვა პარნელისათვის. ბიუტმა მოახსენა „ჰომრულის კომიტეტს“ პარნელის თხოვნა და მცირეოდენი ყოყმანის შემდეგ კომიტეტმა გადასწყვიტა დახმარებოდა ახალგაზდა კანდიდატს. ერთ საარჩევნო მიტინგზე პარნელი გააცვენეს საზოგადოებას, როგორც მომავალი პარლამენტის სასურველი წევრი, და კანდიდატს საარჩევნო სიტყვის თქმის ნება მისცეს. პარნელი ავიდა ტრიბუნაზე, მაგრამ აქ მეტად უსიამოვნო და მოულოდნელი რამ მოხდა: ლაპარაკი აჩქარებულად დაიწყო, სიტყვები არ ისმოდა, რალასაც თავისთვის ბუტბუტებდა და ბოლოს შეჩერდა შუა სიტყვაზე. მეტად ცუდი შთაბეჭდილება მოახდინა მსმენელებზე ახალგაზდა კანდიდატმა; უკვირდათ კიდევ, კომიტეტმა როგორ წარმოგვიდგინა ამისთანა უნიჭო კაცი, როგორც სასურველი კანდიდატიო. რასაკვირველია, პარნელი გააშავეს დიდის ხმის უმეტესობით.

ამ უსიამოვნო შემთხვევამ ვერა დააკლო-რა პარნელის ენერჯიას. ყველაფერი აღუშფოთველად გადიტანა და გამოა-

ცხადა, რომ როგორც კი რომელიმე დამატებითი არჩევანი მოხდებოდა, ყუთს დაიდგამს. შემთხვევაც მალე გამოჩნდა. მისას (სახელია) ოლქის წარმომადგენელი მოკვდა 1875 წ. და მის მაგიერ ახალი უნდა აერჩიათ. პარნელმა იყარა კენჭი და არჩეულ იქმნა 1875 წლის აპრილში. 1875 წელს აპრილის 22-ს სალამოს პარნელმა პირველად შესდგა ფეხი ინგლისის პარლამენტში.

1875 წლის გაზაფხულის სესხია მეტად საინტერესო იყო ირლანდიელთა პარტიისათვის, რადგანაც მართებულობას აზრად ჰქონდა წარმოედგინა რეპრესსიული ბილლი ფენიების წინააღმდეგ. ამ ზომას მისი მომხრეები რეპრესსიას როდი ეძახდნენ; მათი ტერმინოლოგიით იგი იყო ბილლი ირლანდიაში მშვიდობიანობის დაცვისა. 1872 წ. აგრარულ დანაშაულობათა რიცხვი 255-მდე ავიდა. 73-ში — 254-მდე, 74-ში — 263-მდე. ამიტომაც მაშინდელი მართებლობის წევრი მიხეილ გიქს-ბიჩი ამტკიცებდა, რომ საჭიროა განსაკუთრებული კანონების მოქმედების განგრძობა და ირლანდიის გამგებელის უფლებების გაძლიერებაო. ირლანდიის წარმომადგენლებმა პროტესტი განაცხადეს, მაგრამ სუსტად, უსისტემოდ, ერთმანერთთან შეუთანხმებლად.

26 აპრილს პარნელმა წარმოსთქვა პარლამენტში თავისი პირველი სიტყვა. ამ სალამოს იგი შესანიშნავად ლაპარაკობდა, ისე, როგორც ყოველთვის შემდეგში. ირლანდიაში მიტინგზე მომხდარი არეულობა პირველი და უკანასკნელი იყო მის ცხოვრებაში. ლაპარაკი მისი აღუწფოთებელი, გარკვეული და გაბედული იყო, ამასთანავე ფრაზიორობას სრულებით მოკლებული; ასე რომ აუდიტორია ძალა-უნებურად გულ-მოდგინედ უსმენდა მას.

„მე მაკვირვებსო, — სთქვა მან, — რომ რამდენისამე შემთხვევების გამო ირლანდიის ერთ-ერთ კუთხეში მართებლობამ უნდა შემოიღოს განსაკუთრებული კანონები კუნძულის ყველამცხოვრებლებისათვის. გვეუბნებიან, რომ ინგლისელ მებატონეთა საკუთრებას უფლება საშიშარ მდგომარეობაში არისო.

ჩვენ ყოველთვის გვესმის აქ საკუთრების უფლებასზე ლაპარაკი, მაგრამ არასოდეს არა უთქვამთ-რა საკუთრების მოვალეობაზე... ბატონი დერრის წარმომადგენელი (კიქს-ბიჩი) გვეუბნება, რომ თვითონ ირლანდიელი არენდატორებიც კი (მოიჯარადრე) მომხრენი არიან განსაკუთრებული კანონებისა. მე არა ვფიქრობ, რომ ირლანდიელი არენდატორი იპდენად გატაცებული იყოს თავისს კერძო კლასსური ინტერესებით, რომ მათ თავის ქვეყნის ინტერესები ანაცვალოს. შეიძლება მოვიდეს ის დღეც, როდესაც ირლანდიელი არენდატორი დაინახავს, რომ მე ისეთივე უანგარო მეგობარი ვარ მისი, როგორც მაგ. ბ.ნი დერრის წარმომადგენელი. მე ამას პირდაპირ ვამბობ, რადვანაც ვიცი, რომ არენდატორისათვის მეტად დიდი მნიშვნელობა აქვს საარენდო მიწის უზრუნველ-ყოფას; მაგრამ ისიც ვიცი, რომ ფესვი ირლანდიის არეკ-დარევისა ირლანდიის ჰომრულის პრინციპების მივიწყებაშია... არ შეიძლება ვუყუროთ ირლანდიას, როგორც ინგლისის გეოგრაფიულ ნაწილს. ირლანდია გეოგრაფიული ნაწილი არ არის,—იგი ერია“.

პარნელის შემდეგ სხვა ირლანდიის წარმომადგენლებმაც ილაპარაკეს და განიმეორეს წინად თქმული სიტყვები. როგორც მოსალოდნელი იყო, ბილლი სამივეჯერ გავიდა. პარნელი უკვირდებოდა თავის ამხანაგებს, რომელთაც ეხლა პირველად შეხვდა, და შემდეგ დასკვნამდე მივიდა: ის, რასაც ისაკ ბიუტი თავის პარტიას ეძახდა, არ იყო ღირსი ამ სახელისა. იმ პირთა რიცხვი, რომელნიც თავის თავს „ირლანდიელ პატრიოტებს“ ეძახდნენ, არ აღემატებოდა ორმოცს; ხანდახან ამათ მხარს აძლევდნენ ინგლისელი ვიგები, მაგრამ მათი ანგარიშში ჩათვლა მეტის გულ-უზრუნველობის ნიშანი იქმნებოდა. რიცხვის სიმცირესთან ერთობაც აკლდათ ირლანდიის წარმომადგენლებს: ესენი ერთმანერთს აშლოდნენ და მერე ისეთი ეფექტით, რომ პარლიმენტში უცხო პირები დარწმუნებოთ ლაპარაკობდნენ, რომ ირლანდიელი დეპუტატები ერთმანერთს ხმას არ სცემენ და რამე საქმეზე სალაპარაკოდ ინგლისელებს, თავიანთ-მტრებს, უგზავნიან მოციქულად ერთმანერთსა. გარ-

და ამისა, მიუხედავად იმ გარემოებისა, რომ იდეალი-პომრუ-ლი ყველასათვის ცხადი იყო, პარტიის თვითეულს წევრს მო-ქმედების გეგმა თავისი საკუთარი ჰქონდა, და ამ გვარად ერთი პროგრამის მაგიერ, ორმოცი იყო. თვითეული მათგანი თავის პროგრამას მისდევდა და, რასაკვირველია, ბრიტანიის პარლამენტისათვის ამ გვარი პარტიის წინააღმდეგობა მაინც და მაინც საყურადღებო არ ყოფილა.

ბევრი სხვა რამეც აშორებდა პარნელს ამხანაგებს: ხსაკ ბიუტი და ბევრი ირლანდიელი დეპუტატი არა თუ უარ-ჰყოფდნენ ფენიებს, არამედ პირდაპირ მტრულად უყურებდნენ.

პარნელს ფენიებთან კავშირი არ ჰქონია; არც იმათ პოლიტიკის შესახებ გამოუთქვამს თავისი შეხედულება, მაგრამ მას შემდეგ, რაც მისი სტუდენტობის დროს რამდენიმე ფენია ჩამოაღრჩვეს, იგი შეიქნა შეურთიგებელი მტერი ყველა იმ ზომებისა, რომლებსაც ხმარობდა ინგლისის მართებლობა მათ წინააღმდეგ; პარნელის გაცნობისათანავე ყველასათვის ცხადი შეიქმნა, რომ იგი არ იყო ფენიების ოპონენტი. რა იყო ამ თანაგრძნობის მიზეზი, პარნელის ფანატიური ტემპერიმენტი, მანჩესტერში მომხდარი ამბავის შთაბეჭდილება, თეორეტიული მოსაზრებანი, თუ ყველა ეს მიზეზები ერთად, — ეს ჩვენ არ ვიცით. საკმარისია ეთქვათ, რომ ბიუტმა და სხვა ირლანდიის წარმომადგენლებმა შეამჩნიეს ეს თანაგრძნობა და ამ გარემოებით მეტად უკმაყოფილონი დარჩნენ. თითონ ფენიებმა, რომელნიც სრულებით უარს ჰყოფდნენ ბიუტისთანა პირების მოღვაწეობას, თავიდანვე ნდობა იგრძნეს პარნელისადმი. როცა 1876 წელს, იენისში, გიქს-ბიჩმა ფენიებს მკვლელები უწოდა, პარნელმა ხმა-მალლა განაცხადა პროტესტი და ამით პირველად დიდი სენსაცია გამოიწვია.

არც 1875-ში, არც 1876-ში პარნელს დიდი მონაწილეობა არ მიუღია საპარლამენტო ცხოვრებაში, იგი უფრო უკვირდება ყველაფერს და ბრძოლისათვის ემზადებოდა. საქმის ისე წაყვანა, როგორც აქამდე მიჰყავდათ ირლანდიელებს, მას უსა-

რგებლოდ მიაჩნდა, ცხადი იყო, რომ თხოვნითა და ვედრებით ინგლისის პარლამენტი ირლანდიას ჰომრუოს არ მისცემდა. ამასთანავე რიცხვთა სიმცირის გამო, თუნდაც რომ ირლანდიელებს სრული ერთობა ჰქონოდათ, მართებლობის გადაყენებას ვერც კი ეცდებოდა. პარნელმა მოქმედების სხვა გეგმა შეიმუშავა და მოიყვანა კიდევ სისრულეში. მან გადასწყვიტა ინგლისის კონსტიტუციის მოქმედების შეფერხება და შეჩერება ყველა იმ წეს-უფლებების მოხმარებით, რომლებსაც კანონი აძლევს ყოველ დეპუტატს. განზრახვა მეტად გაბედული იყო და ამ განზრახვის სისრულეში მოყვანა ნიშნავდა იმ საზღვრამდე მისვლას, რომელიც კანონიერ, ლეგალურ ბრძოლასა და არა ლეგალურ, რევოლიუციონიურ ბრძოლას შუა დევს. რაკი მიზანი საპარლამენტო ცხოვრების შეფერხება იყო, ირლანდიელები ინგლისელ ლიბერალებსაც უნდა გადაჰკიდებოდნენ; ყოველი ლიბერალი ამ განზრახვის ისეთი წინააღმდეგი უნდა ყოფილიყო, როგორც კონსერვატორების მეთაური ბიკონსფილდი.

ისააკ ბიუტი პირველშივე წინააღმდეგ პარნელის გეგმას. მართალია, ირლანდიელების პარტიას წინედაც მიუმართავს ობსტრუქციისათვის, მაგრამ სპორადიულად, ისიც იმ მიზნით, რომ რომელიმე არა-სასიამოვნო პროექტის განხილვა დროებით გადადებული ყოფილიყო. პარნელის პლანი კი ნიშნავდა—მთელი პარლამენტის (განურჩევლად დასებისა) საომრად გამოწვევას, პალატის სახელის გატეხის ცდას, სახელმწიფო ცხოვრების შეფერხებას. ბიუტისა და პარნელის პოლიტიკის შერიგება შეუძლებელი იყო. ბიუტის შეხედულებით, ირლანდია მხოლოდ მაშინ მიაღწევდა მიზანს, თუ მისი წარმომადგენლები პარლამენტს არ გააბრაზებდნენ. პარნელი კი სულ წინააღმდეგს ჰფიქრობდა. ბიუტს ისე არაფრის ეშინოდა, როგორც პარლამენტთან კავშირის შეწყვეტისა; პარნელი კი განზრახ მიიწევდა ამ მიზნისაკენ. ირლანდიელებმა არ იცოდნენ, ვის გაჰყოლოდნენ. 1877 წ. უმრავლესობას ბიუტის მხა-

რე ეჭირა; დანარჩენებისაგან, ზოგი ნეიტრალი იყო, და ზოგიც პარნელის მომხრე; ამათ რიცხვში იყო ვინმე ბიგგარიც, რომელიც პარნელამდე იყო პარნელიტი: მას რამდენჯერმე უცდია ობსტრუქციის მოხმარება და ეხლა, რაც ობსტრუქცია სისტემად უნდა გამხდარიყო, სიხარულით მიემხრო პარნელს და რამდენიმე სხვაც დაარწმუნა ამ მეთოდის სისწორეში.

7 ივნისს იხილებოდა ბილლი სატუსალოების შესახებ; იგი კერძო ხასიათის იყო და დიდად არავის არ აინტერესებდა, მაგრამ პარნელი კრიჭაში ჩაწედა მომხსენებელს და კითხვას კითხვაზე აძლევდა; მთელი დღე წვრილმანებს მოუხდნენ და ბილლი გადადებულ იქმნა. ეს იყო ობსტრუქციანტების დე-ბიუტი, სცენაზე პირველი გამოსვლა. პარლამენტის აზრით, ეს დებიუტი კერძო ხასიათის ობსტრუქცია იყო, თუმცა ძალიან უკვირდათ, რად მიაქციეს ირლანდიელებმა ყურადღება მათთვის სრულებით უმნიშვნელო კანონს. მაგრამ პალატა მალე დარწმუნდა, რომ ეს კერძო ხასიათის, შემთხვევითი ობსტრუქცია კი არა, პრინციპიალურია. ერთი თვის შემდეგ პალატაში ირჩეოდა ბილლი სამხედრო სასამართლოებზე. პარნელი ისევ ჩაერია საქმეში და იმდენი ილაპარაკა და ალაპარაკა სხვები, რომ სხდომა გაგრძელდა ორი ივლისის ნაშუადღევის ოთხი საათიდან სამი ივლისის დილის შვიდ საათამდე და საქმე კი ისევ გადუწყვეტელი დარჩა. პარლამენტი მეტად აღვლევებული იყო. პარნელის ქცევა ცხადად ამბობდა: „ან მისცემთ ირლანდიას ჰომრულს, ანა და მთელ სესსიაში საჭირო კანონების მეოთხედსაც ვერ გაიყვანთ“.

მაგრამ ამ მდგომარეობას არა ეშველებოდა - რა, რადგანაც პარნელი კანონიერ ნიადაგს არ გადასცილებია. სამი კვირის შემდეგ კითხვა ეხებოდა სამხრეთ-აფრიკის კოლონიებს და დამოკიდებულებას ტრანსვაალთან, რომლის შემოერთებას მაშინ ინგლისი ჰფიქრობდა. ტყვიად ცდილობდა ლორდ-კანცლერი საქმის მალე გათავებას; პარლამენტის წევრების ხმა-მადლა ლაპარაკმაც ვერ გააჩერეს დაუღალავი პარ-

ნელი; წინააღმდეგ ეს ხელსაც უწყობდა მას, რადგანაც ამ ხმაურობის მომიხეზებით იგი რამდენჯერმე იმეორებდა ერთსა და იმავეს; სხვა ირლანდიელებიც მხარს აძლევდნენ მას. დრო მიდიოდა და მიდიოდა. პარლამენტს ჯავრი და სიფიცხე ეხატებოდა და სწორედ იმ მდგომარეობამდე მივიდა, როცა თავ-შეკავებულ კაცსაც შეუძლია რამე უკიდურესობა ჩაიდინოს. მაგრამ ამდროს პალატის წევრები მეტის ყურადღებით დაუწყებენ მოსმენას ორატორს; იგი ირლანდიაზე ლაპარაკობს, აღარებს მას სამხრეთ აფრიკას და მოულოდნელი დასკვნები გამოჰყავს.

„ჩემის აზრითო, — ამბობდა იგი, — ბრიტანიის პარლამენტმა ჯერ იმ ერებთან უნდა მოაწყოს საქმეები, რომელნიც მას ეხლა ექვემდებარებიან, რემერმედ მოჰკიდოს ხელი სამხრეთ-აფრიკის კითხვას. მე მგონია, რომ სამხრეთ-აფრიკის მიწების განზრახული კონფედერაცია არის მხოლოდ ნაწილი ბრიტანიის ანგარებით აღსავსე პოლიტიკისა. ინგლისის მართებლობამ არ უნდა, იცოდეს სხვისი სურვილები და იგი სრულებით უყურადღებოდ სტოვებს ფავის კოლონიების ინტერესებს. თქვენ, ბატონებო, თხოულობთ ეხლა ჩვენგან, რომ დაგეხმაროთ შემდეგში, განახორციელოთ ამგვარი ეგოისტიური პოლიტიკა? არა, მე მოვსულვარ ირლანდიიდან, იმ ქვეყნიდან, რომელმაც სავსებით გამოსცადა ინგლისის საქმეებში ჩარევის შედეგი, მისი ტირანია და სიმკაცრე, და ამიტომაც მე განსაკუთრებულ სიამოვნებას ვგრძნობ, წინააღმდეგ მართებლობის განზრახვებს სამხრეთ-აფრიკის შესახებ“. ყველა ეს წარმოთქმული იყო დამშვიდებით, აღუშფოთებლად და, როგორც მაყურებლები გვარწმუნებენ, უსაზღვრო ზიზლით გაბრაზებული ხაზინის კანცლერი წამოვარდა თავის ადგილიდან და მოითხოვა, რომ პარლამენტის სიტყვები ოქმში იქმნას შეტანილი. პარლელი მთელი სესიის განმავლობაში გვიშლიდა მშვიდობიანად შრომას, აფერხებდა საქმეებს, პირში დასცინოდა პალატას და ათავეებს იმითი, რომ ბედავს ბრიტანიის ერის შეურაცხყოფას! კანცლერს თავი ხელთ არ ჰქონდა. მაშინვე წინადადება შეიტანა, რომ პარლელი სამი დღით განედევნათ პალატიდან.

პარნელი აღუშფოთებელი, როგორც თვით გაყინული მშვიდობიანობა, წამოდგება და იმის მაგიერ რომ არსებითად ვასუხი გაეცა კანცლერისათვის, ამ ინცინდენტსაც საობსტრუქციოდ ხმარობს. „რომელის საფუძვლით შემოაქვს ბ. კანცლერს ახალი ბილლი (ჩემი პალატიდან განდევნა), როდესაც წინედ შემოტანილი ბილლი (სამხრეთ-აფრიკის საქმე) ჯერ არ გათავებულა? ეს კანონის წინააღმდეგია!“

კილო მისი სიტყვისა და ქცევისა იმდენად შეურაცხმყოფელი იყო, რომ პალატა, როგორც ერთი კაცი, აღუშფოთდა მის წინააღმდეგ, მაგრამ რა უნდა ექმნა? პარნელის ნათქვამი კონსტიტუციის წინააღმდეგი არ ყოფილა: აზრის გამოთქმის უფლება ყველას აქვს, და პარლამენტის წევრი ამისათვის პასუხის გებაში არ მიეცემა. თქმის კილოსათვის, მანერასათვის სასჯელი არ არსებობს. მთელ პალატაში მარტო პარნელს არ ეტყობოდა შეშფოთება; ყველა დატანჯული იყო ფიზიკურად, ყველა დელავდა, ზოგნი კი უღონო მრისხანებამ მოიცვა და თრთოდა. პარნელმა კარგად იცოდა, რომ ინგლისში ვერც მართებლობა, ვერც პალატა ვერ გაბედავდა კანონის დარღვევას, როგორც უნდა ყოფილიყო იგი; კანცლერის წინადადება უარყოფილ იქმნა. ინცინდენტის გმირი ხელ-ახლავ წამოდგა გაიმეორა წინედ ნათქვამი ინგლისის ანგარებაზე, იძლეოდა ურიცხვ კითხვებს და ამგვარად აჭიანურებდა საქმის განხილვას. ბიგგარი და კიდევ ექვსიოდე ირლანდიელი მას მხარს აძლევდნენ. რამდენიც დრო მიდიოდა, პარნელი უფრო მეტს მხნეობას და ძალას იჩენდა. დიდი ხანი იყო, რაც დაღამდა, და საქმეკი იოტის ოდენაც არ წაწეულა წინ. დილის ექვს საათზე პალატა დაიშალა, ბილლი: შესახებ სამხრეთ-აფრიკისა ერთი კვირით გადაიდო.—მაგრამ ერთი კვირის შემდეგაც, 31 ივლისს, სხდომის დაწყებისათანავე ბიგგარი და პარნელი ისევ შეუდგნენ საქმის განხილვის შეფერხებას; არცერთი ფრაზა მოხსენების დამცველებისა არ გაუშვიათ შეუმჩნევლად, უპასუხოდ. სწორედ წაკითხვის ღირსია ამ სხდომის ოქმი; წამკითხველი დაინახავს, თუ რამდენად დაუშრეტე-

ლია ადამიანის ენერგია და რამდენად ხერხიანია მისი გონება! 31 ივლისი დაღამდა, გავიდა მთელი ღამეც და გათენებისას პარნელი ისეთივე ინტერესით და მხნეობით, როგორც ყოველთვის, უსმენდა მოლაპარაკეთ, სწერდა, კითხვებს აძლევდა და სიტყვებს ამბობდა. მაშინ პალატა ჩვიდმეტ ჯგუფად დაიყო და დაადგინა, თვითვეული ჯგუფს რიგ-რიგად ეგდო ყური პარნელისათვის, დანარჩენ ჯგუფებს კი ამდროს ეძინათ. ეს ზომა საპარლამენტო ისტორიაში უმაგალითოა, მაგრამ პარნელი ამა-ნაც ვერ შეაფერხა: აქვე გამოუცხადა ბიგარს, რომ ისინიც იმორიგეობენ, — ერთის მოსვენების დროს, მეორეს უნდა ელაპარაკნა და შეექცია პალატა. მართლაც, ეგრე მოიქცნენ. მაგრამ პარნელი არ სარგებლობდა მოსვენების უფლებით, — მისი რკინის აგებულობამ ყველაფერი აიტანა. როცა ბიგარს მიეძინებოდა, პალატის წევრები მძიმე „ლურჯ წიგნებს“ გადმოჰყრიდნენ იატაკზე, რომ გაეღვიძებინათ იგი და მოსვენება არ მიეცათ. ლონდონის მცხოვრებნი განცვიფრებით ჰკითხულობდნენ პირველ აგვისტოს გაზეთებში, რომ პალატის სხდომა ჯერაც არ გათავებულყო. ბოლოს, ოც და ექვსი საათის განუწყვეტელი სხდომის შემდეგ ბილლი მიღებულ იქმნა.

III

ისააკ ბიუტი და მისი მომხრე ირლანდიელები ისევე ჯავრობდნენ პარნელზე, როგორც თვით ინგლისელები. ეს უკანასკნელნი ერთობ შეეჩვივნენ ბიუტის აუჩქარებელ ტაქტიკას და, რასაკვირველია, არაფრად ეჭაშნიკათ პარნელის შეუთრგებელი გამწვავებული ბრძოლა. თავის მხრივ ბიუტი მიხვდა, რომ მომხდარი ამბის შემდეგ, ინგლისის კეთილ-განწყობილება ირლანდიისადმი შეუძლებელი ხდებოდა. ლონდონში და მთელ ინგლისში მხოლოდ პარნელზე და ობსტრუქციაზე ლაპარაკობდნენ; საკანონმდებლო ჰერიოდმა სულ

უქმად ჩაიარა; ჰომრული დღიური ვარამი შეიმქნა. ბრძოლა, რომელიც პარნელმა პარლამენტს გამოუცხადა, უნდა გათავებულყო ან პარნელის გამარჯვებით, ან სახელმწიფო ცხოვრების შეჩერებით, ან საპარლამენტო წესის ძირითადი შეცვლით; მაგრამ ინგლისელი ძალიან უფროსხის ყოველ გვარ ძირითად ცვლილებას. ბევრს კიდევ ის იმედი აგულიანებდა, რომ პარნელის ბანაკი ცარიელი იყო. ისააკ ბიუტი უცბად საყვარელი პირი შეიქმნა. მას უცხადებდნენ სიმპატიას და თანაგრძნობას იმისთანა პირებიც კი, რომელთაა შესედულობით ირლანდია მართო განსაკუთრებულ კანონებს საქიროებდა.

პარლამენტს მალე გაუცრუვდა იმედები პარნელის მართობის შესახებ. როგორც პარნელს, ისე ბიუტსაც და სხვა ირლანდიელ დეპუტატებსაც კარგად ესმოდათ, რომ ბიუტის და პარნელის ტაქტიკის შერიგება და საშუალო გზის გამონახვა შეუძლებელი იყო; ისიც კარგად ესმოდათ, რომ არჩევანი ამ ორ ტაქტიკას შორის, რაც შეიძლება, ადრე უნდა მომხდარიყო. მაგრამ თუ ეს არჩევანი დეპუტატებისათვის ჯერ კიდევ საკითხავი იყო, ირლანდიაში ეს კითხვა გადაწყდა კიდევ. ირლანდია წელში გაიმართა, მოიგონა წარსული, გაიღვიძა ოკონანგლის დროის ტრადიციებმა. იმ დროს, შეურიგებელმა და შეგნებულმა ინგლისელების მძულვარებამ, რომელიც არასოდეს არ ჰკარგავს ირლანდიაში თავის ძალას და ყოველთვის ცდილობს თავი იჩინოს, ობსტრუქციის ამბის მოსვლისათანავე ყველა პარნელიტებად გახადა. პარლამენტის სესხია ცამეტ აგვისტოს გათავდა და პარნელი მაშინვე ირლანდიაში წავიდა: 21 დუბლინში გაიმართა მის პატივსაცემად დიადი მიტინგი. პარნელი აღტაცებით იქმნა მიღებული და მიტინგმა დაადგინა, გამოუცხადოს მხურვალე თანაგრძნობა ახალ პირებს და ახალ პოლიტიკას. ოკონანგლის შემდეგ ეს პირველი იყო, რომ ირლანდიამ თავისთავი ძლიერად იგრძნო; და ეს ძალია აამოქმედა პარნელმა ერთი წვეთი სისხლის დაუღვრელად. გარდა ამისა, ობსტრუქციამ ისევე შეხუთა და შებორკა პარლამენტი, როგორც ინგლისელებმა ირლან-

დია, — ეს სამაგიეროს გადახდა, შურისძიება იყო. ამასთანავე დუბლინელებს ახსოვდათ და იმეორებდნენ პარნელის სიტყვას სამხრეთ აფრიკაზე და დიდად აფასებდნენ კილოს, რომლითაც იგი სათემო პალატაში ღაპარაკობდა; და მერე ვინ იყო ეს ირლანდიის კეთილის მყოფელი? ლენდ-ლორდი (მებატონე), პროტესტანტი და სისხლით წმინდა ანგლო-საქსონელი; ირლანდიის ნაციონალისტებს შეეძლოთ ეთქვათ მთელი ქვეყნისთვის, რომ მათი მდგომარეობა აღშფოთებს არა თუ იმათ, ვინც მით იტანჯება, არამედ იმათაც, ვინც გაბატონებულების წრეს ეკუთვნის. ისააკ ბიუტს და მის თანამგრძობლებს კარგად ესმოდათ, რომ მათი დრო წასულია. როცა ექიმი, რომელიც სწამლობდა ავადმყოფ ბიუტს, გამხნევებას დაუწყებდა მას, საბრალო მოხუცი სულ ერთს და იმავეს იმეორებდა: „არა, ჩემი დრო წასულია, მალე ცეცხლი სრულებით ჩაქრება“. რამდენისამე თვის განმავლობაში მთელი ირლანდია ახალგაზდა დეპუტატის მომხრე გახდა და ბიუტის სიკვდილს არაფერი ცვლილები არ გამოუწვევია საქმის მიმდინარეობაში. პარნელიტები ხმამაღლა აცხადებდნენ, რომ მათ სძულთ ინგლისის მიმართულება, პატივს არა სცემენ მას, იბრძობებენ მასთან უკიდურესობამდე და არაფერს დასთმობენ თავის პროგრამიდან.

ამასობაში ობსტრუქცია არ შეწყვეტილა პარლამენტში. 1878 წელს ბიკონსფილდი იძულებული შეიქმნა პირველი ბიჯი მას გადაედგა: გამოიკა ახალი კანონი ირლანდიაში განათლების შესახებ; მერე ისეთი, როგორიც პარნელს უნდოდა. აქამდე, ე. ი., სანამ ბიუტის „უწყინარი პოლიტიკა“ მეფობდა, ინგლისის პარლამენტი და მართებლობა ყრუ იყო ირლანდიელთა ყოველი სურვილისათვის; ეხლა ცხადად დაინახა ქვეყანამ პარნელიზმის სარგებლობა და ხალხი აღტაცებით შეჰყურებდა თავის გმირს.

ამავე დროს, ესე იგი 1877 წ. და 1879 წ., ირლანდიაში დაიწყო ახალი მოძრაობა; აქაც პარლამენტს შეხვდა პირველი როლის შესრულება. ირლანდიას შიმშილობა ეწვია:

კარტოფილის მოუსავლობამ ისეთი საშინელი უბედურება გამოიწვია, იმდენი ხალხი დახოცა, რომ ირლანდია სასოწარკვეთილებას მიეცა. ირლანდიის გამგედ ამ დროს სერი ჯემს ლოუტერი იყო. სერი ლოუტერი დარწმუნებული იყო, რომ არასოდეს შიმშილობა არ იქნებოდა, რომ აგიტატორები არ აღელვებდნენ ხალხს და შიმშილობაზე არ ლაპარაკობდნენ.

ყოველ შემთხვევაში ის იმ აზრის იყო, რომ ბიკონსფილდის შეწყობა ირლანდიის ამბებით უსარგებლო და მოუხერხებელია; ამიტომაც, რამდენსაც არ დაეკითხებოდნენ, იგი ყოველთვის შეურყვევლად უპასუხებდა, რომ ირლანდიაში შიმშილობა არ არის, არის მხოლოდ ცოტა მოუსავლობა. პარნელმა და მისმა მეგობრებმა თვალი აუხილეს ინგლისის საზოგადოებას, გააცნეს ირლანდიის მდგომარეობა და გამოიწვიეს თანაგრძნობის დიდი მოძრაობა. შიმშილობამ ერთხელ კიდევ დაანახვა საზოგადოებას, რომ თუ ჰომრული აუცილებელი იყო, როგორც პოლიტიკურ, ისე სოციალურ ცხოვრების გასაუმჯობესებლად, სანამ ეს ჰომრული განხორციელდებოდა, საჭირო იყო ეკონომიური ხასიათის ზომები.

მიხეილ დევიტი, ახალგაზდა ირლანდიელი, რომელიც მონაწილეობას იღებდა ფენიების მოძრაობაში და კატორღაში იქმნა გაგზავნილი შვიდის წლით, დაბრუნდა კატორგიდან სასჯელის მოხდის შემდეგ და საშინელი შიმშილობის შთაბეჭდილების ქვეშ, გადასწყვიტა „სამიწო ლიგის“ დაარსება; მიზანი ლიგისა — საკანონმდებლო გზით ირლანდიელი მოიჯარადრე ფერმერების მესაკუთრეებად გადაქცევა იყო; ეს საქმე თან და თან უნდა განხორციელებულიყო. ჯერ იჯარა უვადო, ესე იგი მოიჯარადრის სიკვდილამდე, მერმე იჯარა მემკვიდრეობითი და სხვ. საქმის სისრულეში მიყვანისთვის დევიტმა დახმარება სთხოვა პარნელს. რატომ მიმართა დევიტმა პარნელს? რატომ იყო, რომ ყოველი მოძრაობა მაშინ ითვლებოდა საიმედოდ, როცა მას პარნელი მიემხრობოდა? რად იყო, რომ ძლიერი, ენერგიული და პატივმოყვარე პირები ქედს იხრიდნენ მის წინაშე

და მისი ჯარის უბრალო მეომრები ხდებოდნენ? ყველა ამაგების მიზეზი, მის მცნობთა მოწმობით, პარნელის მიმზიდველი და მომხიბვლელი პიროვნება იყო. ჩვენ ვიცით, რომ ხშირად მოდიოდნენ პარნელის მიტინგზე მისი მოწინააღმდეგენი და მისი სიტყვის მოსმენის შემდეგ უკიდურესი პარნელიტები ხდებოდნენ; ოც და თოთხმეტი წლის პარნელი ირლანდიის „უგვირგვინო მეფე“ შეიქმნა; იმ ასაკში, როცა პოლიტიკურ მოღვაწეთა უმრავლესობა იწყებს თავის კარიერას, პარნელს უსაზღვრო გავლენა ჰქონდა შეძენილი. იგი შესანიშნავი მოლაპარაკე იყო; ის გრძნობის სრული ბატონი და მეუფე იყო: რაც უნდა ძლიერად და ღრმად ეგრძნო რამე მის გულს, ეს სხვებისთვის შეუმჩნეველი რჩებოდა. ხასიათი მტკიცე, შეუღრეკელი და უშიშარი ჰქონდა, ამასთან იგი იყო შესანიშნავი ორგანიზატორი და ისეთი გულ-გრილი და ცივ-სისხლიანი, რომ თვით ინგლისელები მოჰყავდა განცვიფრებაში. რა საკვირველია, რომ ასეთი პირი გამხდარიყო ირლანდიელთა დასის მეთაური.

დევიტტი მოგვითხრობს, რომ სანამ იგი ლაპარაკობდა თავის ლიგაზე, პარნელს ტყვილა ხმა არ ამოუღია, თითქო თავის სიგარის მეტი არა ეინტერესებოდა-რაო. როცა დევიტტმა გაათავა ლაპარაკი, პარნელი წამოდგა, ჩამოჰყარა სიგარის ფერფლი და სთქვა: „მე ამ საქმეს გავაკეთებ, არ ვიცი, მოგვეწყობი თუ არა ყველა თქვენს ამხანაგებს, მაგრამ სულერთია, მე ამას გავაკეთებ“.

„მიწის ლიგის“ (უსახელო ლიგა) იდეების პროპაგანდისათვის საჭირო იყო ფულები. ფულებივე იყო საჭირო დამშეულ ირლანდიელებისათვისაც; მათ საშოვნელად პარნელმა გადასწყვიტა შეერთებულ-შტატებში წასვლა და იქ მიტინგებისა და საჯარო ლექციების გამართვა. ცოტა ამაზე ადრე სექტემბერში 1879 წ. მან მიმართა ირლანდიას პროკლამაციით, რომელშიაც ითხოვდა ყოველ-გვარი დახმარება აღმოეჩინათ ლიგისათვის და გაემაგრებინათ იგი. ირლანდიელები დიდის ენერგიით შეუდგნენ საქმეს და პროვინციაში ბევრი ფილიალური განყოფილე-

ბები გაიხსნა; გამგე ყველა ამ განყოფილებებისა დუბლინის კომიტეტი იყო. 29 სექტემბერს პარნელმა სიტყვა წარმოსთქვა; ამ სიტყვაში იგი შეეხო ფენიებს, დიდის თანაგრძნობით ლაპარაკობდა საზოგადოდ იმ ირლანდიელებზე, რომელნიც ამა თუ იმ მიზეზის გამო იძულებულნი არიან სამშობლოს თავი დაანებონ და უცხოეთში იცხოვრონ, წარმოსთქვა რამდენიმე აზრი ყველა ირლანდიელების ფედერაციაზე და კავშირზე საზოგადოდ მტერთან—ინგლისთან საბრძოლველად. ამავე 1879 წლის ოქტომბერში პარნელი აირჩიეს ახალი ლიგის თავმჯდომარედ. მან, კრტა არ იყოს, შესცვალა დევიტის პროგრამმა პოლიტიკური ელემენტის შიგ შეტანით. მაგ., გამოაცხადა, რომ ლიგის ბრძოლის მიზანი მარტო მიწის საკუთრებად შეძენა როდი არის; მისივე მიზანია—ჰომრულიც. აქაც არ უღალატნია პარნელს თავისის ტაქტიკისათვის, აქაც წინიღობის ჩამოფარების წინააღმდეგია: იგი პირდაპირ აცხადებდა, რომ ახალი ლიგის დანიშნულება ინგლისის მტრობა და მასთან ბრძოლაა. ფენიები, რომელნიც იმ თავითვე სიმპატიით უყურებდნენ პარნელს, სარგებლობდნენ ყოველის შემთხვევით, თავიანთი სიყვარული და სიმპატია გამოეცხადებინათ მისთვის. „ვისაც როგორ შეუძლია, ისე ებრძოლოს ინგლისს, ინგლისის მტრები ჩვენი მოკავშირენი არიან“, ბევრჯელ უთქვამს პარნელს 1879 წ.-ში და ეს სიტყვები ესმოდათ, როგორც ატლანტიკის ოკეანეს იქეთ, ისე საპატიმროებშიაც. რაც შეეხება ლიგის პროგრამის ეკონომიურ მხარეს, აქაც უფრო შორს მიდიოდა იგი: „საშუალო ქირის ფასში უნდა შედიოდეს მიწის ღირებულობაც; ასე რომ ოც და ათის წლის განმავლობაში მიწა არენდატორების საკუთრება უნდა გახდეს. მებატონეს არ უნდა ჰქონდეს არენდატორის გაგდების უფლება“.

როცა მართებლობამ გაიგო, რომ პარნელი ასე ცხარე მონაწილეობას იღებს ახალი ლიგის საქმეებში, იგი ერთობ ლაფთხა და გულ-მოდგინედ ადევნებდა თვალ-ყურს ლიგის წევრებს. დეკემბრის პირველ რიცხვებში დააპატიმრეს დევიტტი და კიდევ ორი სხვა წევრი რევოლიუციონურ სიტყვების გამო, რომელ-

ნიც მათ წარმოეთქვათ ერთ მიტინგზე. ეს დიდი უბედურება იყო ჯერ კიდევ ფეხ-მოუმაგრებელ საზოგადოებისათვის; მაგრამ რამდენად უფრო ძნელდებოდა ბრძოლის პირობები, იმდენად იზრდებოდა პარნელის ენერჯია. რადგანაც იგი იმ აზრს აღიარებდა, რომ ფული ომის ძარღვია, ამიტომ იგი საჩქაროდ შეუდგა ამერიკაში წასვლის სამზადისს და 21 დეკემბერს კონსტიონიდან გავიდა; 1 იანვარს 1880 წ. იგი უკვე ამერიკაში იყო.

(შემდეგი იქნება)

შინაური მიმოხილვა

სოფლის გაჭირვებული მდგომარეობა.—ხშირი მოუსავლობა.—დუხობორებისა და ვერმანელ ახალშენელთა მაგალითი.—სახელმწიფოს მოვალეობანი.—მინისტრის ა. ს. ერმოლოვის მობრძანება.—უმამულობა.—მამული გამოიფიტა.—მკვიდრის გამრავლება.—წვრილი მრეწველობა.—ტყეების გაჩეხა-განადგურება.—ხარჯის სიდიდე და მის შემცირების საჭიროება.—დავალიანება სოფლისა.—სწავლა-განათლების ნაკლებულობა სოფლად.—რა უშველის სოფელსა?

ადგილობრივი ჟურნალ-გაზეთობა დღეს სულ იმას ლაპარაკობს, რომ სოფელი დაძაბუნდა, ღონე გამოელია და ისე მოუძღურდაო, რომ საკუთარის ძალ-ღონით ფეხზე ვეღარ წამოდგება და წელში ვეღარ გაიმართებაო, თუ თვით სახელმწიფო და განათლებული და შეძლებული ნაწილი ჩვენის საზოგადოებისა არ დაეხმარაო. ზოგიერთნი კიდევ უჩვენებენ, —თუ როგორ და რანაირად უნდა დაეხმაროს მთავრობა მოუსავლობით დაზარალებულსა. მაგალითად, მთავრობას ურჩევენ, რომ გაჭირვებულს ოჯახის პატრონს ფული ასესხონ ღონიერ მოსავლამდის უსარგებლოდ, რომ მთავრობა ეხლა შეუდგეს საზოგადო სამუშაოს დაწყობას, გაიყვანოს ქვით-ფენილი გზები, შეაკეთოს გაფუჭებული გზები, გასჭრას არხები ურწყავი მამულების მოსარწყავად, გასწმინდოს სახაზინო ტყეები ნაყარისაგან, რომლის წყალობით ტყეს უჩნდება ათასი ჭია-ლუა და ილუბება და სხვა მრავალი ამგვარი. რა თქმა უნდა, ყველა აქ ჩამოთვლილი ღონისძიება დიდს სარგებლობას მოუტანს დაბე-

ჩაივებულს კაცს, შიმშილს გადაარჩენს, მაგრამ, ჩვენის აზრით, ასეთი ღონისძიებანი მალამოდ ვერ დაედება გაღარიბებულს მხენელ-მთესველს, წელში ვერ გამართავს და რაც დღეს დიდის გაჭირვებით თავიდან ავაცილებთ, ხვალ ისევ თავს დაუკრავს. გლეხ-კაცობა და კერძოდ სოფლის მეურნე, მხენელ-მთესველი ცხოვრების ისეთ პირობებში უნდა ჩავაყენოთ, რომ გლეხ-კაცს შეეძლოს სხვის დაუხმარებლივ ცხოვრება და თვისი მოვალეობის ასრულება, რომ არა სჭირდებოდეს მათხოვარა გლახაკსავით ხელის გამოშვერა და ლუკმა-პურის თხოვნა. თორემ აბა რასა ჰგავს, იმის მაგიერ, რომ მხენელ-მთესველმა ასაზრდოოს სახელმწიფო, უკანასკნელი იძულებული ჰხდებოდა პური აჭამოს, ტანთ ჩააცვას და გაათბოს თვისი მარჩენალი? როლეების ასეთი გაცვლა-გამოცვლა და არევ-დარევა სწორედ რომ სასაცილოა და თან შეუწყნარებელი რიგიანად მოწყობილს და ნორმალურის წესით მიმდინარე საზოგადოებაში.

წრევანდელი მოუსავლობა ჩვენს სამშობლოში, რასაკვირველია, დიდი უბედურობაა. საქართველოს მრავალი კუთხე დიდად დაზარალდა სეტყვისაგან, რომელმაც ზოგან ისე ჩარეგვა წლის მოსავალი, რომ მარცვლიც არ აუღიათ. სეტყვას ზედ დაერთო გვალვა, საზოგადოდ უამინდობა და ამის გამო, საერთოდ, სოფლის მკვიდრს საკმარისი სარჩო არ მოუვიდა. იმას ხომ რალა თქმა უნდა, რომ წელს ჩვენებურს სოფლებს საღსარი არა აქვს გაისტუმროს საზოგადოებისა და სახელმწიფოს მოთხოვნილებანი. ამასთანავე ნუ დავივიწყებთ, რომ წრევანდელი მოუსავლობა უჩვეულებრივო რამ არ არის. ბოლოს დროს ეს დაუპატიჟებელი სტუმარი ხშირად გვეწვევა ხოლმე და სასტიკად გვაგრძნობინებს თვის სიმწვავეს. მოსავლის ნაკლებობა, შორს რომ არ გამოვუდგეთ, იყო 1892 წელს, 1893, 1894 და 1897 წ.; როგორც ეხლა, მაშინაც მოუსავლობა გამოწვეული იყო ხან სეტყვისაგან, ხან უამინდობისაგან და ხან კიდევ ათასგვარი ატმოსფერული მიზეზისა გამო.

ზემოდ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ქვეყნის მარჩენალის მზამზარეულად გამოკვება, როგორც გლახაკისა, უაზრობად და

გარემოების ვითარების შეუფერებელ საქმედ მიგვაჩნია. მაშ რა ვქნათ, თაღი როგორ დავაღწიოთ კარზე მომდგარ უბედურებას, სად და როგორ ვიპოვნოთ საღსარი შევლისა? სოფლის მკვიდრს იმდენი გამოვართვით, ისე ხარბად და უზომოდ ვსარგებლობდით მისი ძალ-ლონით, ისე დავუბერტყეთ ჯიბე-კალთანი, რომ ბოლოს შიშველ-ტიტველი შეგვჩა ხელში. შესცვალეთ ასეთი ვითარება საქმისა, შეუშუბუქეთ და გაუადვილეთ ცხოვრების გზა-კვალი და მაშინ დაინახავთ, რა ნაირად გაღონიერდება დღეს წელში ოთხად მოღუნული ტეტია, რა ვაჟკაცურად მიეგებება არამც ოუ ერთის წლის მოუხსავლობას, არამედ—ათისასაც. გლეხ-კაცი მხნეა, გამრჯელი, მოჭირნახული, დამზოგავი და თუ სულის მოსაბრუნებელ პირობებში მოუხდება ცხოვრება, თავის დღეში ფეხს არ წაიბორძიკებს და ძირს არ დაეცემა. ზურგ მაგარს ადამიანს ვერც სეტყვა და ვერც გვალვა გულს ვერ გაუტეხს; ნიათს ვერ გამოუღვებს და სამათხოვროდ არ გაუხდის საქმესა. აბა შეხედეთ გერმანელ ახალშენელთა, ან დუხობორებს—როგორა სცხოვრობენ? განა სეტყვა იმათ სოფლებს კი არა ხვდება, განა გვალვა, რთელი, უამინდობა იქ კი არ იცის, განა ფილოქსერა იმათ ვენახებს კი ჰზოგავს, განა ნიაღვარი იმათ სახნავ მიწებს კი არ ანადგურებს?—როგორ არა, არც ისინი არიან დაზღვეულნი ამ უბედურობისაგან, მაგრამ ცხოვრების პირობები ისეთი აქვთ, რომ სეტყვა და გვალვა ვერას აკლებს, ოჯახობას ვერ ურღვევს და მათხოვრებად არა ჰხდის, როგორც ქარაღელსა, კახელსა, იმერელსა და სხვათა.

მაშ, რა დაგვრჩენია უბედურობის თავიდან ასაცილებლად? გზა ხსნისა ერთად-ერთია! უნდა გავითვალისწინოთ, ცხადად წარმოვიდგინოთ ეხლანდელი მდგომარეობა გლეხი-კაცისა, მიუხვდეთ და შევიტყოთ, რა სტკივა, რა ღონისა და ძლიერებისაა მისი ტკივილი, ერთის სიტყვით, უნდა შევიგნოთ მისი გაჭირვება-მოთხოვნილება და როცა ყველა ეს გვეცოდინება, წამალსაც მალე და ადვილად გამოვძებნით. სწორე მოგახსენოთ.

ძებნა არც კი დაგვიკირდება, ისე ცხადი იქმნება თვით ბრმისთვისაც კი ის ღონისძიება, რაც უნდა იღონოს მთავრობამ და განათლებულმა საზოგადოებამ დაქცეული ოჯახის ფეხზე წამოსაყენებლად.

რუსის ერთი დიდად ცნობილი და სახელგანთქმული მწერალი და საზოგადო მოღვაწე ასე ახასიათებს გლეხთა დღევანდელს მდგომარეობას:

„გლეხ-კაცის ოჯახობა-მეურნეობა სამუდამოდ დაირღვა, დაიღუპა და დაიფუტუნაო. თვით გლეხი აბუჩად და მასხარადაა აგდებული, გამოარეტიანდა და თავ-გზისა აღარა გაეგებარაო; გამწარებული, ღონე-მიხდილი რეტიანსა ჰგავს და უილაჯობისაგან ღობე-ყორეს ედება, მუხლთ ეკეცება და არ იცის, რა ჰქნას, რა გააკეთოსო. გულზე ხელი დაუკრეფია და ვერაფერი მოუსაზრნიაო. გაბეჩავებულმა აღარ იცის, — რა ქვას ახლოს თავი, რომ როგორმე ფეხზე წამოდგესო“.

ეს უნუგეშო და არა-სანატრელი სურათი შიდა-გუბერნიის გლეხისა შეეფერება აგრეთვე ჩვენებურ მიწის-მხენელსა. აქაც ის სიბეჩავე და გულ-გატეხილობაა, როგორც იქ, ცხოვრების საღსარმა ერთგვარად იკლო იქაცა და აქაც. აქაური მკვიდრის გაბეჩავება უფრო იმიტომამა მეტად მწარე და გულ-მოსაკლავი, რომ ჩვენებური ბუნება უფრო ტურფაა, ვიდრე რუსეთის შიდა-გუბერნიებისა, უფრო მდიდარია და ღონიერი, ვიდრე იქაური და მოდი და ნუ შესწუხდები, როცა ჰხედავ, რომ ბატონი ასეთის ადგილ-მამულისა მშიერ-მწყურვალია, დაგლეჯილ-დაფლეთილი და ცხვირ-ჩამოშვებული?

მაშ როგორ უნდა ეშველოს საქმესა? ნუ თუ სატკიავარს წამალი არა აქვს? ნუ თუ დღევანდელი უნუგეშობა სამუდამოდ უნდა გაგრძელდეს და ბოლო აღარ უნდა ჰქონდეს? რა ღონისძიება უნდა ვიღონოთ, რომ დაღვრემილობა სიხარულად შეიცვალოს, სიძაბუნე სივაჟაკაცედ და გულ-გატეხილობის ალაგი მხნეობამ დაიჭიროს? უკეთუ მოკლედაც არის გავითვალისწინებთ — რა ესაჭიროება სოფლელსა, რა აკლია ცხოვრე-

ბის ნორმალურად მსვლელობისათვის, მაშინ თვით ღონისძიებანიც თავის-თავად თვალ-საჩინო გახდება. მხოლოდ ისიც უნდა პირდაპირა ვთქვათ, რომ დაცემულის გლეხის ოჯახის ფეხზე წამოსაყენებლად კერძო კაცის მხნეობა საკმარისი არ არის, თუმცა მეტი, რასაკვირველია, არც ეს იქნება. დიდს საქმეს ბუმბერაზმა უნდა მოჰკიდოს ხელი და არა ქონდრის კაცმა. ასეთ ბუმბერაზად ამ საქმეში ჩვენ მიგვაჩნია სახელმწიფო თვისის უდიდესის სიძლიერით, თვისის მილიარდზე აღმატებულის ხარჯთ-აღრიცხვით. პირად ინტერესს რომ თავი დავანებოთ, სახელმწიფო ზნეობრივადაცაა მოვალე მაგრად ჩაჰკიდოს ხელი ამ საქმეს, რადგან „ჩვენი მარჩენალი“ თუ ჩვენს რჩენას ველარ შესძლებს, მაშინ თვით სახელმწიფო ვისგან-ღა ირჩენს თავს? იმასაც ვერ ვიტყვით, ღვთის წინაშე, რომ სახელმწიფოს არ ეყურებოდეს თვისი მოვალეობა, ეყურება, კიდევ ჰმოქმედობს და მუშაობს გლეხ-კაცის ნივთიერ მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად, მაგრამ სამწუხაროდ ამ მოქმედებას არა აქვს სისტემატიური ხასიათი და ეს საშინლად აფერხებს საქმის წინმსვლელობას და წარმატებას.

ჩვენს ჟურნალ-გაზეთობას, ქართულსა და რუსულს, ბევრჯერ უჩვენებია—რა აკლია სოფელსა. რის თქმაც გვინდა ამ ჟამადა, არ ახალია—ძველია. ჩვენი განზრახვა დღეს ისაა, რომ თავი მოვუყაროთ წინად ნათქვამსა, რომ ერთად აღნუსხული უფრო თვალ-საჩინო გახდეს მკითხველთათვის. დროც ასეთის საუბრისათვის მეტის-მეტად შესაფერია. ერთის მხრივ წლიევანდელი მოუხსავლობა, გამოწვეული სეტყვა-გვაღვისაგან, მეორეს მხრივ მობრძანება საქარაველოში მეურნეობის მინისტრის ა. ს. ერმოლოვისა, რომელსაც უმთავრესად ექვემდებარება ზრუნვა-ფიქრი სოფლის ნივთიერად გაღონიერებისა და წესისა და რიგის ჩამოგდებისა.

უპირველეს ყოვლისა ჩვენებურ მხნელ-მაჩესველს მამული ეჭირვება, არა აქვს. ქართველი კაცის უმამულობა შემოწმებულია ოფიციალურის ციფრებით. ამ ცნობებით უკვე ისა-

რგებლა ჩვენმა ჟურნალმა და საჯაროდ გამოაცხადა — რა დიდ ნაკლულევენობასა ჰკრძობს აქაური გლეხი უმამულობით. ამისათვის აღარ გამოვუდგებით იმის დამტკიცებას, რაც დამტკიცებულად უნდა ჩაითვალოს. ზოგიერთნი, იმის მაგიერ, რომ დახმარების ხელი გაუწვდინონ გაჭირვებულს კაცს, დაჟინებით გაიძახიან, რომ ამიერ-კავკასია საესეა თავისუფალი, უხმარი აღგიღებით, უბატრონოდა ჰყრია და მოღით და იხმარეთო. ამ უცნაურსა ზოგიერთთაგანა ჯგუფს ეკუთვნის „ღრმად პატივცემული რედაქტორი გაზეთის „კავკასისა“ ვ. ლ. ველიჩკო. ბევრს კვლევადიებას და ჩხრეკას თავი დავანებოთ, დავანებოთ თავი თვით ვნება-მღელვარებას და ქვეწარმავალ გრძობათა მოკლებულს ციფირებს და მივმართოთ ფილოსოფოსების მიერ ხშირად ნახმარს აპოსტერიორულს მეთოდს. ოც და თხუთმეტის წლის წინად თითო კომლს მიუზომეს ათი დღის მიწა, ზოგს გაცილებით ამაზე ნაკლები. ამ დროს განმავლობაში მაშინდელი დიდი ოჯახი (არც ეს უნდა დავიფიქსოთ) დღეს სამად, ოთხად იქცა. მაშასადამე, კომლს ორს-სამს, დღიურზე მეტი სახმარი მიწა არ უნდა ჰქონდეს და ქვემარტად არცა აქვს.

ჯერ-ჯერობით ჩვენს ქვეყანაში არაა დამკვიდრებული მამულის შემუშავება ინტენსიურის წესით. საქართველო კუნძული ჯერსეი არ არის, სადაც ორ-სამ დღიურ მიწაზე მეურნეობას ახერხებენ. იმ წესით, რა წესითაც ჩვენში მეურნეობა მიმდინარეობს, ესე იგი ექსტენსიურად, საჭიროა თითო კომლისათვის არა ნაკლებ ოცი, ოც და ათი დღიურისა. უამისოდ მკვიდრი სულს ვერ მოიბრუნებს და აკი ვერც იბრუნებს. მაშასადამე, უპირველეს ყოვლისა მთავრობამ უნდა იზრუნოს — მოსპოს მცირე მამულიანობა. ამისათვის საჭიროა მოჭარბებული მკვიდრი გადაასახლოს ჩვენის ქვეყნის იმ კუთხეში, სადაც დროთა ვითარების წყალობით თავისუფალი მამული მოიპოვება, მაგალითებრ, შავი ზღვის ნაპირებში.

მამული ხომ ცოტაა და ცოტა; რაც არის, ისიც აღარ ვარგა გახშირებულის ხენის წყალობით, მიწა გამოიფიტა, ლო-

ნე გამოელთა. უსწავლელობისა და უილაჯობის გამო გლენი ვერ აპატივებს და ვერ აპოხიერებს მამულსა. მიწა უსასყიდლოდ და მუქთად არ ემსახურება ადამიანსა მზე და მთვარესავით, უხვად მაშინ იძლევა ნაყოფსა, როცა უხვადვე ვანოყივრებთ. ეს კი შეუძლებელია ღონე მიხდილი გლენისათვის. მამულის მოღალტვა მიზეზი, რომ გლენ-კაცობა ხარბად მიესიანუტებსა და ყამირიან ადგილებსა; კორდი აღარ დარჩათ გადუნავი. ასე გასინჯეთ, სანახიროები, ძეძენარი და ბუჩქნარები, საცა საქონელი სულის ითქვამდა, ისინიც კი არ დაინდეს.— კლდეების მოხვნა რომ შეიძლებოდეს, ამათაც გადახნავდნენ.

საგლენო რეფორმის შემდეგ გლენ-კაცობამ ერთი-ორად და სამად იმატა. მოჭარბებული მკვიდრი ნამდვილ მეტ-ხორცად გაუხდა სოფელსა, რომელმაც აღარ იცის, საით უყოს პირი და რა გააკეთებინოს ამოდენა უსაქმოდ დარჩენილს მუშასა. ფაბრიკების წყალობით ოდესმე გამეფებული ჩვენში წვრილი მრეწველობა სრულიად მოისპო და გაქქრა, მარტო პურისა და ღვინის ამარა დარჩენილი სოფლელი გაჭირვებაში ჩავარდა, რადგან, როცა მოსავალი ან ერთისა, ან მეორისა ხელს არ აძლევს, ვეღარ ასრულებს თვისს მოვალეობას სახელმწიფოსა და საზოგადოების წინაშე და სიღარიბის მორევში ძირძირ ეშვება. ამის გამო მეურნეობის და მიწად-მოქმედების სამინისტროს ერთ უმთავრესს მოვალეობად უნდა ჩაითვალოს განახლება სოფლად გამქრალი წვრილი მრეწველობისა, და აგრეთვე ფუტკრის გაჩენა, აბრეშუმის კეთება და სხვა. ამ გვარი შესაშველებელი საქმე ხელს გაუმართავს სოფლელს და მისცემს საშუალებას პირნათლად გამოვიდეს ქვეყნი სწინაშე.

რა მნიშვნელობა აქვს ტყეს ხალხის ცხოვრებაში, ვგონებთ, ყველამ იცის და მის შესახებ ლაპარაკი სრულიად მეტად მიგვაჩნია. მერე და რა მოუვიდა ჩვენს დიდებულს და ქვეყნის დამამშვენებელ ტყეებს? უწყალოდ გასჩხეს და დღეს ბევრს ადგილას მისი ნასახიც აღარსად მოიპოვება. საქმე იქამდისინ მივიდა, რომ სოფლელს საწვავი შეშა აღარა აქვს. ფიჩხი ვეღარ უშოვნია, რომ თონე გაახუროს და პური გამოაცხოს.

წელს, ზამთარს უცნაური ამბის მოწამე გავხდით ქართლში. სოფლით-სოფლად ხიზანი-ოსები დადიოდნენ მარხილებით და ჰყიდდნენ ღორლითა და მიწით სავსე კუნძებსა და ჯირკვებსა საწვავად. ამ საუცხოვო მასალით დატვირთულს მარხილში სოფ-
 ლელნი აძლევდნენ 1 მან. 20 კ.—1 მან. 50 კ. და ხშირად რვა აბაზსაც.

სამეურნეო და მიწად-მოქმედების სამინისტროს მოვალე-
 ობა ტყის დაცვა-დაფარვაში ცხადია. სამინისტრომ რამე უნ-
 და იღონოს, თორემ როცა ტყეებს სამუდამოდ გაანადგურებენ,
 როცა ქვეყანა უდაბნოდ გარდაიქცევა, მაშინ ჩივილი და წუ-
 წუნი საქმეს ველარ უშველის; ტყის გაჩენა დიდს ხარჯსა და
 შრომასა თხოულობს და როცა საქიროება მოითხოვს ამ საქ-
 მეს ხელი მოჰკიდონ, გვიან-და იქნება, თუ ეხლავე არ შეაჩე-
 რეს ტყეების ძირიანად ამოგდება. კარგა ხანია, რაც ტყეების
 დამცველი კანონები ჰმოქმედობენ რუსეთის შიდა გუბერნიებ-
 ში, თითო-ოროლა ალაგას ჩვენშიაც შემოიღეს, მაგრამ თი-
 თო-ოროლა მაგალითი საქმეს ვერ უშველის. საქიროა ერთობ-
 ლივი, გამოუკლებლივ, განკარგულება ტყის შესანახად და და-
 საფარავად.

მხნეობით, გარჯა-მუშაობით ვერაფერ შეედრება გლეხკაც-
 სა, მაგრამ, სამწუხაროდ, ყველა ამ მშვენიერს თვისებას გლეხ-
 კაცის ხელში დღეს თითქოს ბარაქა აღარა აქვს. ძველებურად
 მუშაობს, ძველებურად წელეზზე ფეხს იდგამს, თითქმის წელ-
 ში გასწყდა, მაგრამ გლეხ-კაცის ნამუშაევარს მაინც ხვაეი არა
 აქვს. სწორედ ამ ნივთიერად დაქვეითების დროს ხარჯი და
 ბორჯი ემატება ყოველ წლივ. ჩამოსათვლელადაც კი ძნელია
 ყველა ის გადასახადი, რასაც სოფლელი იხდის. ფოსტის ფუ-
 ლიდან დაწყებული, უბრალო იასაულის ხარჯამდე, გადასახადი
 მატულობს და მატულობს, ხარჯის უზომო მომატებამ იქამდო-
 სინ მიიყვანა სოფლელი, რომ თავმოყვარეობა სრულიად შეუ-
 ლახა და აქლემის ყელის ჩოხა-შარელის მაგიერ ჯარის-კაცის
 გამონაცვალი გახეხილი ყისინა ჩააცვა. ხარჯის უზომო მომა-
 ტებამ გამოიწვია მეორე უფრო სამწუხარო და დამღუპველი

მოვლენა. გლახ-კაცი ყმად გაუხდა სოფლისავე ჩარჩსა და მოვახშესა. სოფლის ობობამ ისეთი მაგარი აბლაბუდა გააბასოფლად, რომ ვინც კი მოხვდება ერთხელ ამ ბადეს, ცოცხალი ველარ დაადწევს თავს. განსხვავება ობობას აბლაბუდასა და ჩარჩ-მოვახშეთა აბლაბუდას შორის ისაა, რომ აბლაბუდაში გაბმული ბუზი მალე ესალმება წუთი-სოფელს, მოვახშის კლანჭებს კი ვინც ერთხელ მოჰხვდა, სიცოცხლით ცოცხალი რჩება, მაგრამ თვისი დღენი წვითა და დაგვით მონაგარი, თვისს სუთთა-მხუთავ ობობას უნდა უზიდოს, მთავრობის ღონიერი და მადლიანი ხელი აქაც უნდა მიეშველოს გაჭირვებულს, დავალიანებულს კაცსა. მარტო კანონი, რომ მოვახშე დაისჯებაო, აქ ვერას გახდება. საქმე ისე უნდა მოეწყოს, რომ კაცი ხელის მოსანაცვლად მოვახშესთან არ ვარბოდეს, თორემ თუ კარზე მიაღდექი ვისმეს, — ფული მასესხეო, — ფულის გამღებიც ყოველთვის იპოვნის ხერხსა და საშუალებას, კანონს გზა აუქციოს. ამ სახით-იფ-ფასიანი კრედიტი სოფლისათვის სწორედ რომ მისწრება იქმნებოდა.

მრავლისაგან მრავალ ნაკლულოვანებასთან, ერთი ისეთი ნაკლულოვანება აქვს ეხლანდელს სოფელსა, რომ თუ მალე არ მოიშორა, სოფელი ველარ ისოფლებს და გავერანდება. ჩვენ მოვახსენებთ სწავლა-განათლების შესახებ. ეს სიკეთე, ეს მადლი თანამედროვე ცივილიზაციისა, ჯერ არა ღირსებია სოფელსა: განათლების შუქს ჯერ საესებით არ შეუშუქებია ბნელითა და წყვდიადით მოფენილს სოფელში. რაც არის დღესა, იმაზე არც კი ჰღირს ლაპარაკი. ანაბანის ცოდნა ისიც იმ წესით, რა წესითაც იგი სწარმოებს, სათვალავში არ არის ჩასაგდები. სრულებითაც რომ არ იყვეს ეს უცნაური და აზრს-მოკლებული, ვითომ-და სწავლა, დიდად არ ვინადვლებდით.

ეკონომიური ვითარება ეხლანდელის სოფლისა ისეთია, რომ ცხოვრებასთან საბრძოლველად საჭიროა განათლება საზოგადო, სატექნიკო-საპროფესიონალო და სამეურნეო. თუ ეს დარგნი სწავლა-განათლებისა რიგიანად, მკვიდრად და საფუძვლიანად არ მოვაწყეთ სოფელში, ყოველი მეცადინეობა სოფ-

ლის წინ წასაწვეად უქმი იქმნება. მეურნეობის წესსა და რიგს რა შესცვლის, უკეთუ სოფლელი მომზადებული არ იქმნება შესაფერის სწავლით? მისი განუვითარებული ჭკუა-გონება რა ნაირად შეითვისებს ახალს რასმეს, თუ წინდაწინვე ნიადაგი არ არის მომზადებული? ჯერ არაეის უნახავს, რომ პურის მარცვალს ეხეიროს კლდიან ალაგას და ნაყოფი მოეტანოს.

კიდევ ბევრი რამ აკლია ეხლანდელს სოფელსა, მაგრამ ყველა ნაკლულოვანების დასახელება შორს წაგვიყვანს. ცდილობდით დაგვესახელებინა უმთავრესი მოთხოვნილება და საჭიროებანი, რომელთა დაუკმაყოფილებლობის წყალობით ასე დაქვეითდა და დაძაბუნდა სოფელი.

ზემოდ ნათქვამიდან ცხადადა სჩანს, თუ რა ესაჭიროება სოფელსა. გლებკაცობას არა აქვს საკმარისი მამული; მთავრობა უნდა ეცადოს, თუ სადმე ჩვენს ქვეყანაში მოიპოვება თავისუფალი ადგილ-მამული, მიუზომოს გაჭირვებულთ და უმამულო ხალხს ბინა უშოვოს. შეძლებისადა გვარად გაუფრთხილდეს შეთხელებულს და ნახევრად გაჩეხილს ტყეებსა. უტყეობა ქვეყანას გააუბედურებს, ჰაერსა და ბუნებას შესცვლის; ნიაღვრები მთლად წაჰლეკავს ნახნავ-ნათესს და გააოხრებს იმ საცოდავ გზებს, რომლითაც ასე თუ ისე იოლად მივდივართ. ტყის გაკაფვა და ნიაღვრების აონავრება ერთი და იგივე იქნება. მთავრობა დიდად უნდა ცდილობდეს დაიხსნას სოფელი ჩარჩ-მოვანშეთა ბასრი კლანჭებიდან, ამისათვის საჭიროა შემოიღოს და გაავრცელოს იაფ-ფასიანი კრედიტის დაწესებულებანი ისე, როგორც ეს საქმეა მოწყობილი დასავლეთ ევროპაში. ჩვენს ქვეყანას განსაკუთრებით ესაჭიროება სატეხნიკო და საპროფესიონალო სამეურნეო სკოლები არამც თუ დაბალი და საშუალო ტიპისა, არამედ უმაღლესისაც, რადგან პირველნი უმეოროდ დიდს სარგებლობას ეწერ მოიტანენ. რიგიანად მოწყობილს მეურნეობას უნდა რიგიანად მომზადებულ მუშაკთა გარდა, მეცნიერნიც, რომელთაც შეეძლოთ მეცნიერულად თვალ-ყურის გდება და მზრუნველობა მეურნეობა-მრეწველობისა. თუ ადგილობრივს კურდღელს მარდად მხოლოდ

ადგილობრივი მწევარი იჭერს, მით უმეტეს ადგილობრივს მეურნეობას ესაჭიროება ადგილობრივი მეცნიერი.

ღრმად ვართ დარწმუნებულნი, რომ უკეთუ აქ დასახელებული ღონისძიებანი იქმნება მიღებული, ჩვენი ღონე-მიხდილი სოფელი წელში გასწორდება, მოღონიერდება, ფერს იცვლის და გმირულად შეუდგება თვისის მაღალ-მნიშვნელოვანი მოვალეობის შესრულებას, — ქვეყნის რჩენა-საზრდობას. — მაშინ ერთი-ორის წლის მოუსაველობა შუბლს ვერ დაუნაოკებს, რადგან ნივთიერად და ზნეობრივ მოღონიერებული ადვილად აიტანს განსაცდელს და დღევანდელივით შარა-გზაზე არ გამოვა აფლეთილ-დაფლეთილი ლუკმა-პურის სათხოვნელად.

